

Міністерство освіти і науки України

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана
Франка

РІДНЕ СЛОВО В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ

Збірник наукових праць

Дрогобич
Пісвіт
2014

УДК 811.161.2:39
ББК 81.411.1663.5
Р 49

*Друкується за рішенням Вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 17 від 27 листопада 2014 р.)*

Рідне слово в етнокультурному вимірі [Текст] : зб. наук. праць /
Р 49 Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич: Півсвіт, 2014 – 172 с.

ISBN 978-617-7235-55-8

До збірника наукових праць увійшли статті, у яких розглянуто питання функціонування мови як етнокультурного феномена.

Для науковців, викладачів, аспірантів, учителів та студентів.

УДК 811.161.2:39
ББК 81.411.1663.5

Рецензенти:

Петро Білоусенко, д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри української мови Запорізького національного університету.

Оксана Кушлик, к. філол. наук, доц. кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Редакційна колегія:

Марія Федурко, д-р філол. наук, проф. (голова редколегії), **Ніна Клименко**, член-кор. НАН України, д-р філол. наук, проф., **Тетяна Біленко**, д-р філол. наук, проф., **Зоя Валюх**, д-р філол. наук, проф., **Василь Винницький**, д-р філол. наук, проф., **Василь Грещук**, д-р філол. наук, проф., **Микола Зимомря**, д-р філол. наук, проф., **Петро Іванишин**, д-р філол. наук, проф., **Зоряна Коцюба**, д-р філол. наук, проф., **Наталія Мафтин**, д-р філол. наук, проф., **Петро Мацьків**, д-р філол. наук, проф., **Анатолій Поповський**, д-р філол. наук, проф., **Галина Сабат**, д-р філол. наук, проф., **Любов Струганець**, д-р філол. наук, проф., **Лариса Варзацька**, к. пед. наук, ст. наук. сп., **Світлана Гіряк**, к. філол. наук, доц., **Іван Кутняк**, к. філол. наук, доц., **Галина Миронова** к. філол. н., дос. (Чехія), **Ігор Набитович**, к. філол. н., док. (Польща), **Галина Філь**, к. філол. наук, доц., **Віра Котович**, к. філол. наук, доц. (відповідальна за випуск).

ISBN 978-617-7235-55-8

© Федурко М.,
Котович В. та ін., 2014
© Півсвіт, 2014

ЗМІСТ

I. ЗАСАДИ І ПРОБЛЕМИ ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

<i>Гірняк Світлана.</i> Лексичні особливості спогадів Константини Малицької.....	5
<i>Котович Віра.</i> Літописні ойконіми Галицького та Галицько-Волинського князівств: посесивні утворення на -ів, -ин	13
<i>Ковцуняк Мар'яна.</i> Особливості камерної фразеології в комунікативному аспекті.....	21
<i>Кравченко-Дзондза Олена.</i> Лінгвостилістичний аналіз тексту в контексті комунікативної лінгвістики.....	26
<i>Луців Світлана.</i> Структурно-семантична характеристика прийменників відприслівникового поодження (за романом Р.Іваничука «Мальви»).....	32
<i>Мацьків Петро.</i> Назви священної дії в біблійному тексті.....	39
<i>Озар Анна.</i> Образні аспекти концепту <i>земля</i> (на матеріалі української поезії).....	46
<i>Патен Ірина.</i> Прагматичний аспект значення фразеологічних одиниць з семантикою пересування (у структурі української, російської, польської та англійської мов).....	52
<i>Скварок Оксана.</i> До питання про дериваційний потенціал і дериваційні інтенції твірного слова (на матеріалі локативних іменників).....	59
<i>Федурко Марія.</i> Феномен мови-слова у просторі Шевченкового світу.....	68
<i>Федурко Оксана.</i> Відприкметникові прислівники в семантико-синтаксичній структурі речень із предикатами конкретної фізичної дії.....	77
<i>Філь Галина.</i> Компоненти-дендроніми в структурі фразеологічних одиниць української мови як етнокультурні маркери мовної картини світу.....	86
<i>Штибель Юлія.</i> Семантичне наповнення лінгвістичного символу <i>лев</i> у біблійному тексті.....	93
<i>Яцків Роксолана.</i> Псевдоніми учасників національно-визвольних змагань – позивні військовослужбовців Збройних сил України: семантичні паралелі.....	99

II. СЛОВО ЯК ЗАСІБ МИСТЕЦЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ

<i>Зимомря Микола.</i> Засвоєння прози Михайла Коцюбинського в німецькомовному культурному просторі: дискурс інформації, оцінки та перекладу	107
<i>Кузнєцова Кристина.</i> Чого нас вчать тварини (виховний аспект народних і сучасних авторських казок).....	118
<i>Яворська Лілія.</i> Жанр фентезі в сучасній літературі для дітей.....	123

III. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

<i>Демко Ярослава.</i> Значення творів письменників рідного краю в літературознавчій пропедевтиці молодших школярів	129
<i>Зимудінова Алла, Скалич Любов.</i> Методична підготовка майбутніх учителів до навчання і виховання дітей п'ятирічного віку у різних навчальних закладах	138
<i>Лужецька Леся.</i> Невербальні засоби спілкування як складник мовленнєвої культури особистості	145
<i>Охріменко Леся.</i> Удосконалення навчання української мови учнів початкових класів за новою шкільною програмою відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти	151
<i>Савшак Тарас.</i> Здійснення навчання і виховання учнів в українських школах Галичини другої половини ХІХ ст. – першої третини ХХ ст.....	159
<i>Шистеров Ігор.</i> Методика вивчення прислівника як незмінної частини мови.....	165
Наші автори	171

І. ЗАСАДИ І ПРОБЛЕМИ ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2(092)“18/19”

Світлана Гіряк (Дрогобич)

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОГАДІВ КОНСТАНТИНИ МАЛИЦЬКОЇ

У пропонованій статті схарактеризовано лексичні особливості текстів спогадів К. Малицької. Проведений аналіз дає змогу розкрити особливості використання української мови галицькою інтелігенцією на зламі XIX – XX ст., висвітлити соціальні аспекти функціонування української мови в Східній Галичині в окреслений період, вказати на лексико-семантичні особливості регіонального функціонування української мови на західноукраїнських землях.

Ключові слова: мова, мовні особливості, галицька інтелігенція, Константина Малицька, Східна Галичина.

Постановка проблеми. Творча спадщина К. Малицької – багатогранна, в її творчому доробку чимало творів для дітей і про дітей, народних учителів, лікарів, долю простих людей. К. Малицька – автор низки статей на громадські та педагогічні теми, оскільки все своє життя віддала ця мужня галичанка педагогічній праці, а також становленню та розвитку жіночого руху в Галичині.

Актуальність нашого дослідження вбачаємо в тому, що аналіз лексичних особливостей спогадів К. Малицької дасть змогу схарактеризувати особливості становлення та розвитку української мови у Східній Галичині на межі XIX – XX ст., цілісно висвітлити соціальні аспекти функціонування української мови в окреслений період, глибше зрозуміти духовний світ галичан.

Аналіз останніх досліджень. Серед праць, які розкривають окреслені проблеми, можемо назвати такі наукові розвідки: «Внесок Галичини у формування української літературної мови» Юрія Шевельова, «Українська мова та її говори» Івана Матвіяса, а також статті вченого «Варіанти літературних мов», «Взаємодія східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови (Словозміна)», «Взаємодія між східноукраїнським і західноукраїнським варіантами літературної мови в кінці XIX і в XX ст.» і чимало інших досліджень українських мовознавців.

Мета статті – схарактеризувати лексичні особливості спогадів К. Малицької і на їх основі визначити лексико-семантичні та стиліс-

тичні особливості функціонування української мови в Східній Галичині.

Виклад основного матеріалу. *Малицька Константина Іванівна* (псевдоніми та криптоніми: Горський Стефан; Кропивницька Віра; Лебедів Віра; Лебедова Віра; Лужанська Віра; Чайка Дністрова; Растик; Vanellus; Кр. Софія; В. Л.; К.; К. М.; К. М...; к. м.; М.; М-а; М-ка К.; Віра Л.) – видатна громадська діячка, просвітянка, педагог, письменниця, почесний член товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю» й ін. У 1912 р. спільно з М. Білецькою дала почин для заснування фонду «На потреби України», що був матеріальною допомогою для Українських січових стрільців 1914 р., у 1915 – 1920 рр. на засланні в Сибіру, засновниця і довголітня голова гуртка ім. Ганни Барвінок, провідна діячка Жіночої Громади у Львові і Чернівцях, ініціаторка Жіночої Служби Україні (1941 р.), заступник голови Світового Союзу Українок, авторка брошури «Про жіночий рух» (1903 р.), редактор дитячого журналу «Дзвінок», авторка багатьох січових пісень, статей на педагогічні і громадські теми [5, 1449].

Народилася К. Малицька 30 травня 1872 року в с. Кропивник тепер Калуського району Івано-Франківської області. Батько майбутньої письменниці був священиком, а мати Олена походила зі священницького роду Гетьманчуків. Освіту К. Малицька здобувала спершу в початковій та виділовій школах Станіслава (нинішнього Івано-Франківська), а згодом – у Львівській державній семінарії. Після завершення навчання у Львові (1892 р.) Константина їде до Галича і там одинадцять років працює вчителькою.

Громадсько-культурна, просвітницька, публіцистична діяльність К. Малицької викликала занепокоєння серед москвофілів та осіб пропольської орієнтації, тому 1903 р. її переводять до далекого села Беча. Ось як про цей період згадує К. Малицька: «Моє знайомство з Буковиною датується з року 1903, коли то замість іти на заслання до Беча на захід, перенеслася я добровільно на полудне. Переді мною були вже там деякі вчителі-галичани, бо тодішній шкільний інспектор, незабутньої пам'яті Омелян Попович, радо в тому часі приймав галицьких утікачів. [...] Посаду дістала я відразу, стала при 5-клясовій народній школі в Лужанах під самими Чернівцями, на залізничному вузлі до Кіцманя і Заліщик – як всі мені казали, одна з найкращих посад. [...] З буковинського свідомого учительства згадаю Ілярія Карбулицького [...] – один з найідейніших робітників народніх, провідник учительства, редактор станового учительського органу «Каменярі», згадаю молодого бунтаря Остапа Поповича з Кіцманя, який усе йшов рука в руку з нами, гали-

чанами (Згинув у московському полоні). В тому часі пізнала я й Євгенію Ярошинську, звісну письменницю й свідому громадянку, колишню співробітницю Кобринської. [...] В тому часі число галичан, передовсім учителів, зростало з кожним роком. По мені перенеслися на Буковину дві сестри Трусевич: Марія і Теодора (теперішня дружина проф. Осипа Безпалка) [...]. В Кіцмані учителював проф. Сильвестр Яричевський, суддював Осип Бурачинський, у Чернівцях учив д-р Осип Маковей і Василь Сімович, а редагував «Буковину» незабутній Славко Веселовський, симпатичний товариш наших поїздок на всілякі національні торжества. Була нас отже галичан чимала вже пачка [...], тому й прийшлося нераз почути, [...] що, мовляв, «галичани прийшли нас розуму вчити». [...] В тому часі відвідала вперше Ольгу Кобилянську» [2, 50 – 55].

У цей період К. Малицька активно працює у «Жіночій Громаді», перші збори якої відбулися 13 травня 1905 року. «Ціль товариства по думці ініціатора була: «дбати про свідомлення українського жіноцтва і то так сільського, як і інтелігентного і про економічне піднесення цілого народу через розвиток господарства і домашнього промислу». До першого Виділу увійшли: голова Емілія Смаль-Стоцька, члени Олена Пігулякова, Емілія Кумановська, Вікторія Поповичева, Константина Малицька, Катря Чертенко-Костецька, Марія Орелецька й Ольга Шкурганівна. По пані Стоцькій переняла головство Емілія Ничай-Кумановська, колишня моя вчителька зі Станиславова й одна з основниць першого жіночого товариства там. [...] За її головування була я секретаркою «Жіночої Громади», по мені перебрала цей чин Марія Трусевичівна» [2, 54 – 56].

У 1906 році К. Малицька повертається до Львова, «щоб обняти посаду вчительки при дівочій школі ім. Т. Шевченка у Львові, покликана Українським Педагогічним Товариством» [2, 56]. У період від 1906 до 1914 рр. редагує журнал «Дзвінок» і чимало робить для розвитку української дитячої літератури. Вона – авторка збірників нарисів «Мати» (1902 р.), «З трагедій діточих душ» (1907 р.), що мають дидактично-педагогічне спрямування. У 1904 – 1907 рр. на сторінках часопису «Промінь» К. Малицька публікує чимало своїх педагогічних статей та художніх творів. Зауважимо, що авторами часопису були й І. Франко, О. Маковей, Н. Кобринська, Я. Веселовський. Крім актуальних проблем шкільництва в Галичині та Буковині, журнал вміщував важливі матеріали із Закарпаття, Наддніпрянської України й Америки. К. Малицька була національно свідомим педагогом, активно боролася за демократизацію шкіл Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст., саме «оця напружена діяльність К. Малицької висунула її в передові лави громадських діячів», – зауважує Л. Бурачинська у своїх спогадах

«Непохитна (Спроба життєпису)» [1, 15]. Як член крайового виконавчого комітету вчителів Галичини, К. Малицька підтримала вимоги 116 українських студентів, що 1907 року оголосили голодування, протестуючи проти заборони української мови. 3 вересня 1914 р. російські війська зайняли Львів. Як згадує Л. Бурачинська, «В ночі з 17 на 18 лютого 1915 р. проведено арешти політичних діячів у Львові. Між ними зустрічаємо єдине жіноче наймення – Константини Малицької. Три і пів місяця просиділа вона в тюрмі на Баторія у брудних, негігієнічних умовах. А 28 травня вирядили їх групою чотирнадцяти на возах під конвоєм через Личаківську рогатку на схід» [1, 17].

Навесні 1918 року К. Малицьку заслали в Приангарський край. 1919 року вона потрапила до Красноярська, де стала першою вчителькою української школи імені І. Котляревського. 1921 року заходами К. Малицької та її українських учнів школа дала в Красноярську Шевченківський концерт. У вересні 1920 р. прибула К. Малицька до Львова [1, 19]. У Львові К. Малицька знову працює в школі ім. Т. Шевченка, а «нові педагогічні течії, що перехрещувалися тоді в Європі, знайшли застосування в її вмільх руках. Патріотичне звучання ще посилювалось у них, скріплене красою її слова у віршах та інсценівках» [1, 26]. Водночас вона захоплюється кооперативним рухом, створює крамниці для фінансової допомоги освітянам, працює в психотехнічній секції, яка запровадила в школах тестування, анкетування. Коли колесо війни знову повернулося до Львова, К. Малицька залишилася на місці. «Тридцять вісім років із перервою прожила вона в цьому місті, поклала тут найкращі сили своїх задумів і вчительської праці» [1, 31].

З 1939 року К. Малицька – старший бібліограф Наукової бібліотеки імені В. Стефаника. У січні 1947 року, повертаючись з роботи, К. Малицька впала на Ліській вулиці біля дому і зламала ногу, довго пролежала на холодній землі й захворіла. Доглядали її друзі й давня її колега зі школи ім. Т. Шевченка Стефанія Пашкевич. І хоча К. Малицька самотньо прожила усе життя, але останні хвили її пройшли в опіці близьких і дружніх їй людей. Життєва дорога К. Малицької обірвалася 17.03.1947 року. Чудовим «пам'ятником К. Малицькій стала пісня «Чом, чом, земле моя». І хотілося б, щоб артисти, виконуючи цю мелодію, яка так органічно вписалася в музичну культуру України, оголошували ім'я галицької вчительки-патріотки, – зауважує дрогбичанка Галина Панкевич [6].

На основі аналізу текстового матеріалу спогадів К. Малицької, що опубліковані в книзі *«Виховниця поколінь Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця»* [2] встановимо лексичні

особливості творів авторки, інші прикметні для її стилю мовні засоби, серед яких виявляємо пласт загальноновживаних лексичних одиниць, запозичень, суспільно-політичної лексики, що вказує на адресат цього тексту – людину освічену, небайдужу до перебігу подій громадського життя. Наведемо окремі приклади галицьких лексем (питомих і запозичених), що вживаються в текстах спогадів Константи́ни Малицької, як-от: **виховни́ця** (поколінь) (46) – **Ві́ховання** – вихованість /ЛЛ 2012: 148/; **Виховник** -а, те саме, що вихователь /ВТССУМ: 159/; **завважи́ти** «Зрання вже завважила я...» (46) – **Зауважува́ти** і **завважува́ти**, -ую, -уєш, недок., **зауважи́ти** і **завважи́ти**, -жу, -жиш, док. 3. перех. і без додатка, розм. Звертати на кого-, що-небудь увагу; помічати /СУМ-11 III: 373/; **Завва́га** – заувага, зауваження /ЛЛ 2012: 271/; **Завважи́ти** див. **зауважува́ти**. 3) і без додатка, Звертати на кого-, що-небудь увагу; помічати /ВТССУМ: 378; 431/; **доконче** «А мені таки **доконче** хотілося за всяку ціну підглянути, ...» (47) – **Доконечно** – необхідно, обов'язково /ЛЛ 2012: 243/; **ховзький** «В **ховзькій** від недавнього розтопу землі тонули мої малі черевички по халявки... » (47) – **Ховзький**, -а, -е, діал. Ковзкий. *Побачив він, на яку ховзьку дорогу попався* (І. Франко, VI, 1951, 99) /СУМ-11 XI: 103/; **Ховзький** – ковзкий, слизький /ЛЛ 2012: 771/; **Ховзький** -а, -е, діал. Ковзкий /ВТССУМ: 1567/; **заперти́ся** «а раз треба було таки рученятами **заперти́ся** об землю і рачки лізти» (47) – **Заперти́ся** 2. використати усі потенційні можливості, силу волі тощо для досягнення бажаного результату: *Бо як був вітер, то треба було добре заперти́ся, щоб втримати хоругов* (Богачавський) /ЛЛ 2012: 285/; **криї́вка** «у своїй **криї́вці**» (48) – **криї́вка**, -и, -ж., розм. Те саме, що захисток; схованка. *Схиблений удар – і життю борця грозила велика небезпека, коли [б] йому не вдалось сховатись у безпечну криї́вку і добути меча* (І. Франко, VI, 1951, 9); // Місце таємного зберігання чогось або перебування когось; потайник, сховок. *Вислідив я ту криї́вку, Де мій батько скарб сховав* (Іван Франко, XII, 1953, 45) /СУМ-11 IV: 344/; **Криї́вка** – сховок /ЛЛ 2012: 393/; /ВТССУМ: 586/; **стра́тити** «... а я **стра́тивши** підпору, зіснулася на землю у болото» (48) – **Стра́тити** втратити /ЛЛ 2012: 704/; це слово знаходимо й у І. Франка – *Йойна, отуманілий від замороки, що валила з ями, вхопився обома руками за груди..., а **стра́тивши** підпору..., мов галушка булькнув у яму* (І. Франко, IV, 1950, 23); **полудне** «Мое знайомство з Буковиною датується з року 1903, коли то замість іти на заслання до Беча на захід, перенеслася я добровільно на **полудне**» (50) – **Полудне** – 1. південь /ЛЛ 2012: 577/; /ВТССУМ: 1038/; **пан** «...що **пан** староста Краль брав участь у нашім українськім аматорськім представ-

ленні, ...» (51) – **Пан** – 1. інтелігентний, поважний чоловік 2. багатий, заможний чоловік 3. мужчина /ЛЛ 2012: 521/; /ВТССУМ: 880/; **святочний** «... і ми майже щонеділі десь ходили або їздили на **святочне відкриття**» (51) – **Святочний**, -а, -е, рідко. Те саме, що святковий /СУМ-11 IX: 105/; **святочний** – святковий /ЛЛ 2012: 662/; **Святочний**, а, е, рідко. Те саме, що святковий /ВТССУМ: 1301/; **окремішність** «Але Кобилянська якось байдуже віднеслася до тої справи і взагалі про **окремішність** жіночу у видавництвах висказалась тоді доволі неприхильно, ...» (55) – **Окремішність**, -ності, ж. Абстр. ім. до окремішній. Розуміється..., що вже само поняття «правди» вимагає, щоби в літературі змальовані були і всі національні **окремішності** даного народу (І. Франко, XVI, 1955, 13) /СУМ-11 V: 678/; /ВТССУМ: 837/; **щадничий** «Щадничих касах» (51) – **Щадничий**, -а, -е, діал. Ощадний (див. ошадний 2). – Я про одно тільки дбаю, щоб гроші складати! Книжечки щадничі, імперіали, дукати (І. Франко, VII, 1951, 65) /СУМ-11 XI: 571/; **щадничий** – ошадний /ЛЛ 2012: 830/; **гардероба** «Мама мала того вечора чимало роботи, заки привела мою **гардеробу** до порядку» (48) – **Гардероб** [гардероба], гардеробна, гардеробник; –запозичення з французької мови; фр. Garderobe (ЕСУМ I: 473); **гардероб**, -а, ч. 3. перен. Увесь одяг однієї людини (СУМ-11 II: 30); **Гардероб** -а, ч. 3) Увесь одяг однієї людини (ВТС СУМ: 222); **цісар** (50) – **Цісар** (іст.) «імператор», псл. сѣсаръ, яке зводиться до нар.-лат. ceasárius (< лат. ceasáreus) «цісарський» /ЕСУМ VII: 260 – 261/; **Цісар** -я, с. 1) Те саме, що кесар. 2) Назва імператора Австро-Угорщини /СУМ-11 XI: 240/; /ВТССУМ: 1588/; **цісарський** /ЛЛ 2012: 786/; **аматорський** «...що пан староста Краль брав участь у нашій українській **аматорській** представленні, ...» (51) – **Аматор**, аматорство; – р. заст. аматор, бр. аматар, п. amator, ч. слц. amatér, болг. аматьор, ...; – запозичено, мабуть, через польську мову з латинської; лат. amāre «любити», можливо, спорідненого з гр. /ЕСУМ I: 66/; **пієтизм** «З **пієтизмом** входила я до домівки нашої великої письменниці, ... [Ольги Кобилянської]» (54) – **Пієтет** «глибока пошана», **пієтизм** «релігійна течія; удаване благочестя»... – запозичення з німецької мови; н. Pietät («пієтет» походить від лат. pietās «побожність, благочестя; відданість» /ЕСУМ IV: 399/; **Пієтизм**, у, ч. 2. книжн. Релігійно-містичний настрій, часто удаваний, фальшивий; відповідна поведінка; // перен. Палке обожнювання когонебудь або беззастережна віра в щось. Кождий такий документ будив у його пам'яті спомини подібних.. історій, речень, анекдотів, і все те він пер в свою книжку, записував з таким **пієтизмом** і так старанно, мов не знати які дорогі скарби (І. Франко, III, 1950, 443); *Отець*

Заячківський – це вісімдесятилітній старець; про нього з пієтизмом говорить батько Данило (Уляна Кравченко, Вибр., 1958, 397) /СУМ-11 VII: 528/; /ВТССУМ: 971/; **агітація** «Із заснуванням нового товариства почалась агітація, ...» (56) – **Агітувати**, **агітатор**, **агітація**, **агітка** ... – запозичення (крім *агітка*) з німецької мови; нвн. Agitieren, Agitación, Agitátor походять від лат. agitāre «рухати, збуджувати»... /ЕСУМ I: 45 – 46/; **Агітація**, -ї, -ж. 1. Дія за значенням агітувати. 2. Громадська й політична діяльність, робота серед трудящих, спрямована на роз'яснення політики якої-небудь партії чи організації /СУМ-11 I: 16/; /ВТССУМ: 1162/; **маніфестація** «Загальні основні збори бували звичайно великою **маніфестацією** цілого села; ...» (56) – **Маніфестація** «масовий політичний виступ, масова вулична процесія» – запозичено з французької мови (можливо, через німецьку) /ЕСУМ IV: 384/; **Маніфестація**, ї, ж. 1. Масовий політичний виступ для вираження солідарності, підтримки або протесту, а також масова вулична процесія з цією метою /СУМ-11 IV: 622/; /ВТССУМ: 644 – 645/; **Маніфестаційно** – показово, виявляючи протест /ЛЛ 2012: 436/; **конгрес** «З моїми буковинськими товаришами-вчителями стрінулась я востаннє на великому **конгресі** всеукраїнського вчительства, ...» (56 – 57) – **Конгрес** «з'їзд, парламент»... – запозичення з західноєвропейських мов; н. Kongrèss «конгрес, з'їзд», фр. congrès, англ. congress «тс.; парламент» походять від лат. congressus «зближення, яходження, спілкування» /ЕСУМ II: 548 – 459/; **Конгрес**, у, ч. 1. З'їзд, нарада з широким представництвом, переважно міжнародного характеру /СУМ-11 IV: 257/; /ВТССУМ: 563/ й чимало інших лексичних одиниць.

Нетранслітеровані елементи та фразеологізми в спогадах письменниці не трапляються, проте, як і в творах Уляни Кравченко, у текстах Константи́ни Малицької знаходимо **юкстапозити**, як-от: *хлопців-гімназистів* (46), *товариші-вчителі* (46), *зайди-уніяти* (52), *їмості-протопихи* (53), *огнищем-прибіжищем* (53), *відозва-статейка* (55), *членами-робітницями* (55), *гості-вчителі* (57).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. У пропонованій статті ми схарактеризували лише лексичні особливості мови творів К. Малицької, однак проведений аналіз дозволив нам вказати на лексико-семантичні та стилістичні особливості регіонального функціонування української мови на західноукраїнських землях. Уважаємо, що дослідження ролі галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. є актуальним, а мовні одиниці, використовувані цією соціальною групою увійшли до складу лексичного фонду української

мови й впливали на формування койне освіченої верстви Східної Галичини, її соціолекту як самостійного системно-структурного явища й знайшли своє відображення у формі та значенні лексичних, фразеологічних і граматичних одиниць сучасної української мови.

1. Бурачинська Л. Непохитна (Спроба життєпису) / у кн. Виховниця покоління Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця. – Торонто : Накладом Світової Федерації Українських жіночих організацій. – 1965. – С. 7 – 32.

2. Виховниця покоління Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця. – Торонто : Накладом Світової Федерації Українських жіночих організацій. – 1965. – 124 с.

3. Малицька К. З дитячих споминів // Дзвінок. – Львів 5 марта 1903. – Ч. 5.

4. Малицька К. На фільмі споминів // Нова Хата, 1934. – Ч 9.

5. Малицька Константина Іванівна // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Головний редактор проф., д-р Володимир Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Видавництво «Молоде Життя», 1962. – Т. 4. – С. 1449.

6. Панкевич Г. Хто автор пісні «Чом, чом, земле моя» // Українська газета. – № 45 (185). 18 – 31 грудня 2008.

Прийняті скорочення

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у семи томах / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. – Київ: Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. I – VI.

ЛЛ-2012 – Лексикон львівський: поважно і на жарт / 2-е вид., доповн. і випр.; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича / Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. – Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012, (Серія «Діалектологічна скриня»). – 852 с.

СУМ-11 – Словник української мови: в 11 т. / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – Київ: Наукова думка, 1970 – 1980 pp.

Hirnyak S.P. Linguistic features of Konstytyna Malyska's memories

This article characterizes linguistic features of texts of K. Malyska's memories. The analysis enables to reveal the features of the use of the Ukrainian language of Galician intellectuals at the turn of the XIX – XX centuries, and also to highlight the social aspects of functioning of Ukrainian language in Eastern Galicia in the specified period of time and to point to the lexical and semantic peculiarities of regional functioning of Ukrainian language on Western Ukrainian land.

Key words: *language, language features, Galician intellectuals, Konstytyna Malyska, Eastern Galicia.*

ЛІТОПИСНІ ОЙКОНІМИ ГАЛИЦЬКОГО ТА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВ: ПОСЕСИВНІ УТВОРЕННЯ НА -ів, -ин

У статті проаналізовано посесивні ойконіми з суфіксами -ів, -ин, локалізовані на теренах колишнього Галицького та Галицько-Волинського князівств та засвідчені у Лаврентіївському й Іпатіївському літописах. Розглянуто спроби ідентифікувати колишні поселення з сучасними галицькими населеними пунктами, з'ясовано походження ойконімів та антропонімів-етимонів.

Ключові слова: Галицьке князівство, Галицько-Волинське князівство, ойконім, антропонім, топонімотвірна модель, посесивні утворення з суфіксами -ів, -ин.

Постановка проблеми. Галицьке князівство займало особливе місце в політичній системі Київської Русі. Як переконають історики, його доля істотно відрізнялася від умов розвитку інших великих уділів, на які Київська Русь почала ділитися після 1054 року. Йому передували два менші за масштабами утворення – Перемишльське з Володарем Ростиславовичем і Теробовельське з Васильком Ростиславовичем. Після смерті княжичів їх уділи були об'єднані під владою Володимира (Володимирка) Володаревича.

Щоб уникнути суперництва між столицями об'єднаних уділів, за центр нового князівства було обрано Галич – мале, до того часу нічим не примітне місто над Луквою, у відстані близько 9 км від Дністра, головної водної артерії новоствореного уділу. Звідси починається блискучий, хоча й короткий злет Галичини, яка одразу стає однією з найсильніших і наймогутніших складових частин Київської держави.

Надзвичайно вигідне розташування на стику різних держав – Польщі, Угорщини, Валахії, Болгарії, візантійських володінь; безпосередній вихід до Дунаю в його нижній течії та до Чорного моря в гирлі Дністра; контроль над карпатськими перевалами; розвинена соляна торгівля, що набула міжнародного значення, – все це забезпечило Галичині інтенсивний господарський, політичний та культурний розвиток [1, 24].

Тут виникли і швидко розвивалися великі й багаті міста: *Галич, Перемишль, Теробовля, Сянок, Ярослав, Звенигород, Плісненсько, Самбір, Кам'янець-Подільський, Бакота, Ушиця, Коломия, Василів, Межибіж, Браслав, Хотин, Сучава, Бирладь, Яси, Німіч, Білгород-Дністровський* і багато інших. Жодне давньоруське князівство не могло похвалитися

таким блискучим сузір'ям розвинених міст [1, 24].

Наприкінці XII ст. (1199 р.) волинський князь Роман Мстиславович об'єднав Галицьку і Волинську землі. Утворення єдиної Галицько-Волинської держави стало визначною історичною подією, а список великих, добре укріплених міст поповнився щонайменше тридцятьма містами прадавньої Волині.

Особливого розквіту досягло Галицько-Волинське князівство за Данила Галицького. Б. Греков свого часу наголошував: «Не можна забувати дуже вагомого факту – існування королівства Данила Романовича, до складу якого входила не тільки вся Галицька земля, але й частина Волині, Поділля і сам Київ, держави, в якій політичне і суспільне життя було ключем» [4, 258].

Від XI і до перших десятиліть XIV ст. галицькі, а відтак і галицько-волинські землі залишалися краєм розвинутої економіки, яскравої і самобутньої культури [8, 261].

Хоча давні документи зберегли інформацію лише про окремі поселення краю, аналіз таких ойконімів дає змогу простежити основний напрям думки, за яким реалізувалося називання конкретних об'єктів, розглянути способи номінації колишніх міст (городів) та сіл, проаналізувати основні принципи їх називання.

Мета нашої розвідки – здійснити аналіз ойконімів, засвідчених літописами періоду Галицького та Галицько-Волинського князівств, номінованих за принципом безпосередньої участі особи в називанні поселення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпосередня участь особи в номінації поселення означає, що номінований об'єкт належить конкретній особі, найменування якої представлене в основі ойконіма. Основним способом реалізації цього принципу номінації та прямої участі особи в називанні об'єкта є посесивність, а головними засобами вираження посесивності в українській ойконімії здавна були суфікси **-*jь (-*j-е, -*j-а), -ів, -ин, -івка, -(щ)ин-а, -их-а, -к-,** форма родового відмінка, частково **-ець, -овець, -инець** та ін. [2, 348]. Найбільший інтерес викликають, як правило, найдавніші назви поселень, зокрема ойконіми, утворені за допомогою архаїчного суфікса **-*jь**. Однак дуже давніми є і посесивні ойконіми з суфіксами **-ів, -ин**. У пропонуваній статті розглянемо літописні ойконіми Галицького та Галицько-Волинського князівств з суфіксами **-ів, -ин**. Поселення з такими назвами поширені по всій території слов'янських земель. Найбільш продуктивними виявилися ці моделі в топонімії Болгарії та в суміжних районах Сербії, Македонії. Досить частими є такі суфікси і в топонімії Чехії та Словаччини [14, 165]. І. Демешко зазначає, що назвам населе-

них пунктів із зазначеними вище формантами присвятили спеціальні праці польські дослідники У.Кенсікова та Ф.Нецкуля, російська вчена С.Полковникова, німецький лінгвіст Е.Сас [5, 123]. В українській ономастиці «Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (територія України, X–XX ст.)» – тема кандидатської дисертації З.Купчинської [12].

Виникнення давньої загальнослов'янської ойконімної моделі із суфіксами **-ів -ин** припадає на період пізньої слов'янської колонізації, тобто на період формування феодальних відносин, утворення класового суспільства. С.Роспонт вважав, що експансивність посесивів на **-ів, -ин** з'являється у XII ст. і пізніше, коли починають відмирати посесивні назви на **-*їь** [22, 83]. У той час основною формою існування суспільства стає приватна власність на землю та засоби виробництва. У назвах поселень якраз і відбивається приналежність землі чи населеного пункту конкретній особі [11, 16]. В.Никонов суфікси **-ів (-ів), -ин** називає одними із найбільш поширених суфіксів слов'янської топонімії. Можливість виразити присвійність зробила їх панівними в топонімії, коли поширення феодальної власності на землю стало головною ознакою найменування місця – кому воно належить [16, 69].

Виклад основного матеріалу. Ми розглянули десять назв населених пунктів на **-ів (<ов), -ів (<ев), -ин(-а)** серед літописних ойконімів прадавньої Галичини: *Андрѣєвъ, Большєвъ, Даниловъ, Кучєлминъ, Львовъ, Микулинъ, Моклєковъ, Рогожина, Станьковъ, Щєктьовъ*. Різна доля судилася кожному з поселень.

Ідентифікувати літописне поселення *Андрѣєвъ* з сучасним населеним пунктом наразі не вдається. В.Нерознак зазначає, що це – місто в Галицько-Волинській Русі [15, 16], О.Стрижак припускає, що це могло бути як місто, так і село, котре тепер не простежується [9, 17]. Вперше інформація про поселення засвідчена Іпатіївським літописом 1245 року: «Данило воева о́коло Люблина... Василко... о́коло Бѣлое, дворя́ськыи же О́ндрѣи. По Сяну. А Вышата воева Подъгорье... Лахове... воеваша о́коло *Андрѣва* [19 II, 796].

Походження ойконіма не викликає жодних дискусій ні з погляду словотвірної структури, ні з погляду семантики твірної основи. Однозначно, що це посесив на **-ів (<євъ)** від церковно-християнського імені *Андрій (Андрѣи)*. Відомо, що такі імена запроваджувалися на Русі з часів уведення християнства. І хоча до кінця давньоруського періоду паралельно з церковно-християнськими побутували і традиційні слов'янські імена (до прикладу: «родися у Игоря сынъ и нарекоша имя ему в креще-

ньи *Андреянь*, а княжеє Святославъ – 1177 рік [6, 17]»), давні поселення уже могли іменуватися за не лише за слов'янською автохтонною, але й за християнською власною назвою засновника.

Літописний *Большевъ*, поселення в Галицькій землі поблизу Галича, теперішнє село Бовшів Галицького р-ну Івано-Франківської обл., вперше засвідчено Іпатіївським літописом 1152 року: «Петрови же выѣхавшю. из Галича и бѣ ему оуже вечерь. и леже оу *Болшевѣ* [19 II, 463]. За структурою *Большевъ* теж поселив на **-ів** (<-**євъ**), але не від церковно-християнського імені, а від слов'янської автохтонної відкомпонитної власної особової назви *Большъ* [13, 21], похідної від якогось із відомих імен-комполітів *Болемиль*, *Болеславъ*, *Болечай* [13, 21] чи подібних.

Літописний *Даниловъ*, як припускає Л.Масенко, – місто в Галицькій землі на місці сучасного села *Данилівка* Острозького р-ну Рівненської обл. чи десь у суміжних частинах Кременецького й Дубенського повітів, в одному з городищ сіл Кокорів, Старий Тираж, Перенятин, Пещатинці, Борщівка, Іваниничі та ін. [9, 49]. Однак найдавніші літописні згадки 1240 року: «и приде Каменцю ИзАславлю звАтъ А. видивъ же КремАнѣць и градъ *Даниловъ*» [19 II, 786] та 1261 року: «Левъ розмета. *Даниловъ* и Стожекъ. ѿтолѣ пославъ. Львовъ розмѣта» [19 II, 849] дають певні підстави ідентифікувати колишній *Даниловъ* з сучасним селом *Данилівці* Зборівського р-ну Тернопільської обл.

Історик М.Дашкевич вважає, що місто *Даниловъ* (поселив на **-ів** (<-**овъ**) від церковно-християнського імені *Данило(-ъ)* – В.К.) могло бути заснованим самим *Данилом* Галицьким, на час правління якого й припадають літописні згадки про поселення [7, 89-90].

Не простежується тепер літописне галицьке поселення *Кучелминъ*. Л.Масенко зазначає, що засвідчене 1159 року в Іпатіївському літописі поселення («и поиде къ *Кучелмину*... и ѿтуда к Оушицы» [19 II, 497]) тепер може бути як с.Куча Новоушицького р-ну Хмельницької обл., неподалік Дністра, східніше с. Онут Заставнівського р-ну Чернівецької обл., або як с.Кучурмик, поблизу м.Снятин Івано-Франківської обл. [9, 75]. Н.Торчинська, М.Торчинський до ототожнення *Кучелмина* із теперішнім с.Куча ставляться з певною засторогою, зазначаючи, що М.Молчановський локалізував його на правому березі Дністра [23, 266]. Ю.Карпенко розглядає *Кучелминъ* серед дев'яти назв, засвідчених на території Буковини до XV ст. [10, 47]. Історик Л.Войтович розташовує давнє поселення на лівому березі р.Каютин, притоки Дністра, між с.Непоротовим і с.Комачинці Сокирянського р-ну Чернівецької обл. і вважає, що це одне із прикордонних поселень колишньої Галицько-Во-

линської держави [3, 16].

Щодо походження назви поселення *Кучєлминь*, В.Нерознак уважає її неясною і додає, що, вірогідно, це – адаптація якогось чужомовного імені [15, 99]. Л.Масенко ж цілком слушно називає ойконім посесивом на **-ин** від антропоніма *Кучєлма [9, 75], хоча така власна особова назва і не засвідчена відомими ономастиконами.

Львовъ, місто («град», «город(ок)ъ», «мѣсто», «место») Галицької, а потім Галицько-Волинської землі, теперішній обласний центр Львівської обл., вперше був засвідчений Іпатіївським літописом 1259 року («съ *Львова*» [19 II, 814]).

Походження назви поселення – етимологічно прозоре, до того ж навіть давні літописці без будь-яких застережень вказували: «1246-го великий князь Данила Романович... самодержець всеа Русии, взя сыну своему *Льву* в жену дщерь вельи короля венгерского. И сей *Лев* созда великий град *Львов*, нарекши его от свого имени» [21 XXXI, 71]. В основі цього посесива на **-ів** (<**-овъ**) лежить слов'янська автохтонна відапелятивна власна особова назва *Лев* (*Львь*), як і звався син Данила Галицького.

Літописний *Микулинъ*, засвідчений «Повчанням Володимира Мономаха» 1096 року: «и ко Корьдну ходихъ. А. сю зиму и пакыпо ИзАславичихъ за *Микулинъ*» [20 I, 248], а далі Лаврентіївським літописом 1144 року: «приде же к нему ИзАславъ Двдвич с Половци. переємъ два города. Оушицю и *Микулинъ*» [20 I, 311] дослідники, як правило, ототожнюють із сучасним смт *Микулинці* Тербовлянського р-ну Тернопільської обл. [9, 88; 15, 107]. Назва є посесивом на **-ин** від особового імені *Микула*, похідного варіанта церковно-християнського імені *Миколай* [13, 122].

Між Тербовлею і Збаражем розташовують дослідники історичне місто *Моклековъ*, спираючись на відомості Іпатіївського літопису 1211 року: «потом же Лестько не можаша приАти Галича. но шедь воева... около *Моклекова*, и Збыража и Быковень взАтъ быс Лахи и Роусю [19 II, 730].

Л.Масенко, стверджуючи, що цей ойконім – посесив на **-ов** від особового імені, не називає антропоніма-етимона, а тільки для порівняння наводить особову назву Губа *Моклаковъ*, а також низку апелятивів: російське *маклак* ‘перекупник, маклер, шахрай’, *моклок*, *моклак* ‘маслак; кістка, що стирчить від худорби в коней; місце під крижками’; ‘дика качка’. Щоправда, вчена згадує ще і про припущення В.Нерознака, що ойконім *Моклековъ* – того ж кореня, що й український апелятив *моклак* ‘мокра місцевість’, *моклий* ‘сирий вологий’ [9, 89]. Ми однозначно дотримуємося думки, що суфікс **-ів** (<**-овъ**) у цьому ойконімі є показником

відантропонімного (від власної особової назви *Моклекъ) походження.

Поселення *Рогожина* в Галицькій землі тепер не простежується. Думку М.Барсова про ототожнення давнього поселення із с.Рогожно колишньої Стрийської округи Л.Масенко вважає непереконливою і припускає, що це може бути с.Рогізне Жидачівського р-ну Львівської обл., на шляху між містами Галич і Каменець [9, 115]. В Іпатіївському літописі 1213 року зазначено: «Даниль же затворисѦ в Галичѣ... потом же приде рать подъ городъ Каломанъ. и Лаховѣ. И многуо бою бывшую. на Кровавомъ бродоу... не могоша стояти. идоша за *Рогожиноу*... на Мьстислава» [19 II, 733-734].

За структурою *Рогожина* – посесив на **-ин-а** від слов'янської автохтонної відапелятивної власної особової назви *Рогожа, пор. антропонім *Розоза* [13, 168] та давньоруський апелятив *рогозь* 'очерет, комиш' [9, 115].

Галицьке поселення *Станьковъ* тепер не простежується. Зазначивши, що воно знаходилося на шляху з м. Володимира (-Волинського) до Теревовля, дослідники припускають, що це може бути с.*Станин* Радехівського р-ну чи с.*Станимир* Перемишлянського р-ну Львівської обл., с.*Струсів* Теревовлянського р-ну Тернопільської обл., не локалізоване тепер колишнє с.*Стоянов* тощо [9, 145]. В Іпатіївському літописі 1153 року вказано тільки: «и тако скупѦсѦ. всѣ оу ВолодимирѦ поиде къ *Станкову*» [19 II, 466], а отже, до жодних інших найближчих поселень інформація про *Станьковъ* не прив'язана.

Станьковъ – посесив на **-ів (<-овъ)** від давньоруського особового імені *Станко* [24, 372], похідного суфіксального утворення з суфіксом **-к-о** від вихідного *Станъ* [13, 185]. Особова назва *Станъ* – відантропонімне відкомполитне утворення, яке виникло шляхом усічення слов'янських автохтонних особових власних імен-комполитів з препозитивними або й постпозитивним компонентом *Стан[и]-*, *-станъ* типу *Станимиръ*, *Станиславъ* [13, 184], *Добростанъ.

До спроби встановити сучасне місцезнаходження колишнього міста Галицької землі *Щекътовъ* [9, 176] автори ЕСЛГНПР не вдаються. Засвідчене воно 1241 року в Іпатіївському літописі: «Ростислав... выбъже из Галича. до *Щекотова*» [19 II, 793].

Попри те, що антропонім *Щекътъ не засвідчено відомими ономастиконами, *Щекътовъ* – посесив на **-ів (<-овъ)** від цієї слов'янської автохтонної відапелятивної особової власної назви, пор. *Щекатовъ* Мишка, попович новгородський [25 I, 350] та давньоруський апелятив *щекътъ* 'солов'їний спів' [9, 176].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Топонімічну систему Галицького та Галицько-

Волинського князівств можна з повним правом віднести до найархаїчніших, оскільки окремі ойконіми краю фіксуються уже давньоруськими пам'ятками, а проаналізована нами топонімія модель на **-ів (<овъ)**, **-ин** належать до найдавніших у слов'янській топонімії архетипів.

Десять літописних ойконімів прадавньої Галичини – посесивні утворення на **-ів (<овъ)**, **-їв (<євъ)**, **-ин** від слов'янських автохтонних відкомполітичних власних особових назв (*Большевъ, Станьковъ*), від слов'янських автохтонних відапелятивних власних особових назв (*Кучелминъ, Львовъ, Моклековъ, Рогожина, Щекътовъ*) та від церковно-християнських імен (*Андрѣевъ, Даниловъ, Микулинъ*).

Низка давніх антропонімів не засвідчена відомими нам ономастиконами. І саме наявність літописних ойконімів дає змогу переконалися, що в іменнику наших давніх предків побутували слов'янські автохтонні особові власні назви **Кучелма, *Моклек, *Рогожа, *Щекот*.

Літописними на теренах Галицького та Галицько-Волинського князівств є також *Броди, Быковънь, Бѣлзъ, Вишьна, Вотънинъ, Городькъ, Звенигородъ, Коломья, Плавъ, Плесьньскъ, Синеволодьско, Соли, Тисманица, Щирьць*. Ці ойконіми номіновано за іншими принципами. Про них – наші майбутні розвідки.

1. Брайчевський М.Ю. Географічні межі Галицького князівства близько 1185 р. (з коментарів до «Слова о полку Ігоревім») / Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. – Київ-Галич, 1998. – С. 24-28.

2. Бучко Г., Бучко Д. Історична та сучасна українська ономастика : Вибрані праці / Ганна Бучко, Дмитро Бучко. – Чернівці : “Букрек”, 2013. – 456 с.

3. Войтович Л.В. Границы Галицко-Волынского государства / Русин. Международный исторический журнал / [отв. ред. С.Г.Суляк]. – Кишинев, 2011. – №3 (25). – С. 5-26.

4. Греков Б.Д. Крестьяне на Руси / Б.Д. Греков. – М.-Л., 1946.

5. Демешко І. Формування ойконімів на **-ів (-ов, -ев)** північно-східного Полісся України (на матеріалі Чернігівської області) / Наукові записки. – Випуск 37. – Серія: Мовознавство. – Кіровоград, 2001. – С. 19-24.

6. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVIII ст. / М.О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1988. – 172 с.

7. Дашкевич Н.П. Княжение Даниила Галицкого по уських и иностранных известиям / Н.П.Дашкевич. – К., 1873. – 156 с.

8. Исаевич Я.Д. Из истории культурных связей Галицко-Волынской Руси с западными славянами в XII-XIV вв. / Польша и Русь / Я.Д.Исаевич. – М.: Наука. – С. 261-275.

9. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / [відпов. ред. О.С. Стрижак]. – К.: Наукова думка, 1985. – 254 с.

10. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини / Ю.О. Карпенко. – К.: Наукова дум-

ка, 1973. – 238 с.

11. Котович В. Посесивні ойконіми як матеріал для вивчення студентами та учнями / Наступність і перспективність навчально-виховної роботи між дошкільними освітніми установами, сім'єю та школою в умовах реформування освіти в Україні. Наукові записки. – Випуск 2. – Дрогобич: Коло, 2005. С. 14-19.

12. Купчинська З. Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (територія України, Х-ХХ ус.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Львів, 1993. – 18 с.

13. Морошкин М.Я. Славянский именовослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке. – Спб., 1867. – 213 с.

14. Мриглод М. Ойконіми Правобережної України на -ів, -ин, мотивовані календарними християнськими іменами / Наукові записки. – Випуск 2. – Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2001. – С. 123-133.

15. Нерознак В.П. Названия древнерусских городов / В.П. Нерознак. – М. : Наука, 1983. – 208 с.

16. Никонов В.А. Введение в топонимику / В.А. Никонов. – М. : Наука, 1965. – 179 с.

17. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь / В.А. Никонов. – М. : Мысль, 1966. – 509 с.

18. Патерик Киево-Печерского монастыря. – Спб. : Императ. Археогр. комис. – Т. II. – 1911. – 274 с.

19. Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. – М. : Изд-во вост. лит. – Т. II. – 1962.

20. Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись. – М. : Изд-во вост. лит. – Т. I. – 1962.

21. Полное собрание русских летописей. Летописцы последней четверти XVII в. – М. : Наука 1968. – 263 с.

22. Роспанд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов / Восточнославянская ономастика. – М. : Наука, 1972. – С. 9-89.

23. Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 549 с.

24. Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имён / Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – Спб., 1903. – Т. 6. – 857 с.

25. Указатель к первым восьми томам Полного собрания русских летописей. – Спб., 1898-1907.

In the article analyzes the possessive suffix oykonimy -iv, -yn, located in the former Galician and Galicia-Volhynia and certified in the Laurentian and Ipatiev chronicles. Considered attempts to identify the former settlement of modern Galician localities found oykonimiv origin and anthroponyms-etymon.

Key words: Galician principality, Galicia-Volhynia principality, oykonim, anthroponim, toponimotvirna model, possessive suffixes formation of -iv, -yn.

ОСОБЛИВОСТІ КАМЕРНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ В КОМУНІКАТИВНОМУ АСПЕКТІ

У статті здійснено дослідження проблеми камерної фразеології: фразеологічних зворотів та виразів, взятих з фільмів, мультфільмів, літератури. Наведено приклади камеризмів, а також детальне їх пояснення та сфера застосування.

Ключові слова: фразеологізм, камерна фразеологія, фільм, анімаційний фільм, художня література.

Постановка проблеми. Людина живе у світі мови, а це, в свою чергу, означає, що людина змінюється – дорослішає, мудріє, так і мова – дещо забувається, а щось з'являється нове. І в основі цих змін лежить спілкування – саме воно є двигуном – у сім'ї, з друзями, знайомими.

Ми говоримо про сленг, який далеко відрізняється від літературної мови і який зрозумілий лише певному колу людей; про діалекти, які викликають непорозуміння в інших областях країни; про фразеологічні одиниці, які збагачують мову, але, з другої сторони, можуть збентежити не носія тої чи іншої мови (або ж навіть людину з іншої частини держави). Відомо також, що ці засоби спілкування характеризуються експресивністю та барвистістю мовлення; особливо ті, які народжуються і живуть у вузькому колі оточення.

Цікавим мовним явищем, яке пов'язане із сучасною культурою та її прийманням, є камерна фразеологія – це усталені, відтворювані словесні комплекси, що виникли і функціонують у вузькому колі спілкування. Виходячи з визначення лексеми, камерний – це «призначений для невеликого приміщення і нечисленної аудиторії.» [9]

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання фразотворення і типи дериваційних баз, кількісний ряд яких не закритий, як свідчать праці ряду фразеологів (див. праці Ю. Гвоздарьова [3], М. Демського [4], А. Смерчко, О. Куцик [8]), залишається однією з актуальних проблем у сфері фразеології, що і визначило вибір теми дослідження.

Термін і поняття «камерна фразеологія» запропонований вперше В. Архангельським в усному спілкуванні своїм аспірантам). Цікавий приклад камерної фразеології «не поискать ли хомку?», в значенні «чи не час розпочати прибирати квартиру», наводить Е. Варганьян у

книзі «Путешествие в слово» у розділі «Мудрость в портативной форме». Камерну фразеологію родини Л. Толстого докладно розглянуто в кандидатській дисертації І. Єрмоєнка «Фразеология писем Л. Толстого» (Львів, 1988)).

Крилаті вислови, що походять з фільмів як першоджерела, у фразеологічній практиці ще не знайшли свого віддзеркалення. Частково вони зафіксовані лише у спеціальній літературі: так, наприклад, кандидатській дисертації автора “Фразеологічні інновації як відображення сприйняття світу” [6] та у ряді статей [7], проте не були предметом самостійного дослідження.

Мета статті – опис кінофраз, що придбали “крилатість” унаслідок низки чинників, висвітлення їх лінгвістичних та культурологічних особливостей та пояснення сфери їхнього застосування.

Об’єктом дослідження є фрази з популярних фільмів та мультфільмів.

Виклад основного матеріалу. Джерелами камерної фразеології вважається кіно – фільми (здебільшого це мультфільми), телебачення, естрада, література. Тут сміливо можна наводити приклади з радянських фільмів (в тому числі анімаційних). Адже наше покоління виросло на них і всі, майже напам’ять, знають тексти цих творінь. Чого лиш вартують «крилаті вислови» Ю. Нікуліна, А. Миронова з кінофільму «Діамантова рука»! А казкові персонажі з мультиплікаційних фільмів – Вінні Пух, домовик Кузя, кіт Матроскін та пес Шарік («Простоквашино»), Петрик П’яточкін. І що цікаво – ці камерні фразеологізми не перекладаються; вони вживаються мовою оригіналу, адже при перекладі втрачається значущість одиниці.

Наведемо приклади камерних фразеологізмів, джерелом яких є мультиплікаційні фільми, і детально їх розглянемо.

«С ума по одиночке сходят. Это только гриппом все вместе болеют» – герой з «Трое из Простоквашино» відповідає на питання «Может, мы с ума сошли?»

Индийская национальная изба – «фиг-вам», з анімаційного фільму «Зима в Простоквашино». Кіт і пес не розмовляють і спілкуються за допомогою телеграм. В одній з них Матроскін пише, що скоро новий рік – треба до лісу йти за ялинкою. Так, як у Шаріка закінчилися гроші, він відповідь намалював. «Ну и что это за произведение народного творчества?» – запитав кіт. Пес пояснив: «Это индийская национальная изба – «фиг-вам» называется. Цей вислів використовується як жартівлива образна форма відмови [298]. Адже відомо, що *вігвам* – це житло північноамериканських індіанців. Відповідь Матроскіна «До-

жили! Мы его, можно сказать, на помойке нашли, отмыли, отчистили так чисто, а он нам «фиг-вамы» рисует!» теж вживається у камерній фразеології.

Он о зайцах думает, а о нас кто подумает?! – Матроскін вигукнув цю фразу у відповідь на небажання Шаріка йти у ліс вирубати ялинку. Мотивом було те, що якщо всі почнуть до Нового року ялинки зрубувати, то зайці і птахи не будуть мати куди дітися. Цей камеризм вживається у ситуації, коли хтось більше думає (підкується) про чужих, а не про себе чи про рідних.

«Я еще и вишивать могу, и на машинке...тоже» – Матроскін похвалився, коли мама дяді Фьодора сказала, що не думала, що коти можуть бути такими розумними. Ця камерна фразеологічна одиниця застосовується тоді, коли хтось вміє і знає набагато більше, ніж про нього думали.

«На дворе конец двадцатого века, а у нас в доме одна пара валенок на двоих»; «Средства у нас есть, у нас ума не хватает» – Матроскін сердився, бо Шарік замість того, щоб купити валянки, купив кеди. Перший вислів вживається, коли чогось дуже мало або бракує.

«А если вы на него бочку катите, это уже контейнерная перевозка называется» – слова поштаря Печкіна. Шарік хотів кинути кочергу в Матроскіна, а він відіслав її бандероллю. Потім була посилка у вигляді праски. Цей вираз цікавий тим, що у тут захований інший фразеологізм «котити бочку» (прибріхувати на когось, звальювати щось на невинного). Адже кіт і пес тільки те й робили, що «котили одне на одного бочку».

«До чего техника дошла» – той же Печкін вигукнув ці слова, коли був вражений побаченим: «Ничего себе! Вашу маму и там, и тут передают». Цей камеризм може застосовуватися не тільки в технічному значенні; ним можна передати здивування тим, що вважалося нерельним.

Слід зауважити, що вислів *«это я, почтальон Печкин, принес журнал «Мурзилка»»* вже вийшов за межі камерної фразеології і є досить поширеним. Може використовуватися повна і скорочена форми (*это я, почтальон Печкин*) на питання: «Хто там?»

Напевне, в цьому хлопчику, як у пухнастім зайчику, захована незвичная стрибучая пружина – з анімаційного» фільму «Як Петрик П'яточкін слоників рахував». Хоча тут і вжиті русизми, слова виховательки у дитячому садку чітко характеризують дітей, які є непосидючі.

«Порахуй слоненят, до десяти» – це порада тієї ж виховательки, бо Петрик ніяк не міг заснути. І це своєрідний частковий еквівалент перекладу англійської ідіоми “to count sheep”.

«Слоненята, де ж тут слоненята?» – коли Петрику приснився сон, в якому він повинен був порахувати слоненят. Він порозвертався, але нікого не побачив. Ця камерна фразеологічна одиниця застосовується, коли комусь було сказано, що ту чи іншу річ буде знайдено у певному місці, але, як виявилось, її не можуть знайти.

Точнісінько, як у нашому садку! – у вузькій сфері спілкування характеризує ситуацію галасу, метушні, – ситуацію, що асоціативно співвідноситься з такою, яку створюють персонажі цього мультфільму у дитячому садку (вони галасливо тупотом ганяють навколо виховательки), а також слоненята, які приснилися Петрикові П’яточкину і, побачивши яких, він власне і вигукнув: «Точнісінько, як у нашому садку!»

«*Це ж моя пісенька*» – коли «руде слоненятко» проспівало уві сні Петрикові ту ж пісеньку, що і він виховательці. Вживається, коли хтось упізнає у сказаному свої власні ідеї, слова.

Співвіднесеність кінофраз з певними яскравими ситуаціями, засвідченими в тому чи тому фільмі, робить їх такими, що запам’ятовуються, здатними “западати” у свідомість і вже на основі таких фонових знань індивідуумів і соціуму виразні кінофрази набувають узагальненого характеру, стають прикладними до інших аналогічних ситуацій, перетворюючись в усталені понадслівні одиниці мови. Наприклад: *Какая гадость эта ваша заливная рыба!* Наши люди в булочную на такси не ездят; *Царь, очень приятно, царь;* *Активистка, комсомолка, спортсменка;* *Руссо туристо облик морале;* *Надо, Федя, надо;* *Семён Семёныч! Вас уже выпустили из сумасшедшего дома? Вор должен сидеть в тюрьме.* Докладніше: *Танцуют все // танцуют все* – фраза застосовується у ситуації, коли хочуть, щоб всі присутні або весь певний колектив узяв участь у якій-небудь справі, дійстві, заходах; *Я требую продолжения банкета* – про бажання продовжити якість святкування чи веселе проведення часу; *Меня терзают смутные сомнения* – фраза говорить сама за себе і вживається як живописне окреслення сумнівів з якогось приводу; *Всё, всё, что нажито непосильным трудом* – вживається іронічно як скарга постраждалої сторони, з к/ф Леоніда Гайдая “Іван Васильович змінює професію” – “*Ограбили главу Росзолота, украли картины Репина, Айвазовского...*”

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Камерні фразеологізми будуть існувати й розвиватися, скільки існуватиме світ, люди, а також фільми, мультфільми. Ми цитуємо улюблених акторів, письменників і знаємо, що джерело камеризмів – невичерпне. Таким чином, описуючи найбільш вживані кінофрази, що придбали “крилатість” унаслідок низки чинників, дає зрозуміти, що висвітлювання їх лінгвістичних та культурологічних особливостей призведе до подальшого дослідження камерних фразеологізмів.

1. Алексеенко М. А. Объём и уровневое положение фразеологической системы языка / М. А. Алексеенко // *Linguistische Arbeitsberichte*. – Leipzig, 1980. – № 27. – С. 38-55.

2. Алексеенко М. А. Фразеология современного русского языка (Методические материалы к факультативному курсу для гуманитарного лица) / М. А. Алексеенко, А. К. Смерчко // *Русский язык: Вопросы функционирования и методики преподавания*. – Львов, 1992. – С. 165-182.

3. Гвоздарёв Ю. А. Основы русского фразообразования / Ю. А. Гвоздарёв. – Ростов н/Д : Изд-во Ростовск. ун-та, 1977. – 184 с.

4. Демський М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення / М. Т. Демський / – Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1994. – 64 с.

5. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М. : Высш. школа, 1980. – 208 с.

6. Смерчко А. А. Фразеологічні інновації як відображення сприйняття світу : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01; 10.02.02 / Смерчко А. А. ; Дрогоб. держ. пед. ін-т. – Дрогобич, 1997. – 223 с.

7. Смерчко А. А. Камерна фразеологія як результат мовної творчості індивідуума / А. А. Смерчко // *Людина і мистецтво в гуманістичних вимірах*. – Львів, 1997. – С. 338-401.

8. Смерчко Алла. Назви художніх творів як особливий тип дериваційної бази фразеологізмів (на матеріалі української та російської мов) / Алла Смерчко, Олена Куцик // *Молодь і ринок*. – 2010. – № 5 (64). – С. 43-47.

9. Словник іншомовних слів. – Режим доступу: <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=18&t=16658>

The article scrutinizes the research on the problem of chamber phraseology. It consists in using phrases and expressions taken from films, cartoons, literature. Examples of chamberisms, their detailed explanations and the sphere of usage are provided in the article.

Key words: phraseological unit, chamber phraseology, film, animated film, belles-lettres.

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ В КОНТЕКСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглянуто проблеми лінгвостилістичного аналізу художнього тексту (на матеріалі західноукраїнської прози 20-30-х років ХХ ст.). Схарактеризовано основні методи комунікативної лінгвістики. Визначено новачії в галузі художнього мовлення, які притаманні письменникам початку ХХ ст.

Ключові слова: комунікативна лінгвістика, лінгвопоетика, ідіостиль, мовотворчість, метафора, діалектизм, фольклоризм.

Постановка проблеми. В сучасному мовознавстві лінгвостилістичний аналіз та інтерпретація художнього тексту є одними з найактуальніших питань, які привертають увагу лінгвістів багатоплановістю дослідження. Художній текст вивчається на матеріалі творів різноманітних жанрів художньої літератури, що характеризуються своєрідною структурно-композиційною й мовностилістичною організацією, яка впливає на процеси розуміння адресатом творчого задуму письменника.

Увага до мови художніх творів пояснюється бажанням отримати за допомогою лінгвістичних даних уявлення про механізм творення художньо-естетичної образності мови. Лінгвістичний словник письменника відбиває емоційно-оцінне сприйняття світу, віддзеркалює світ емоцій у їх мовно-національному вираженні. Лінгвостилістичне вивчення словесного мистецтва, що набуло широкого розвитку в останні десятиліття, вимагає цілісного підходу, який враховує внутрішньомовні і позамовні чинники.

Аналіз останніх досліджень. З проблемою комунікації пов'язана низка нових тем, що привернули увагу дослідників в останні роки. Серед них можна назвати такі: надто велика метафоричність, неточність вираження думки, паузи, алогізми, непослідовність, обман, незнання особливостей, розбіжність концептуальних систем, різні психічні особливості комунікантів (емоційність, характер, темперамент, спосіб мислення), розбіжніжність стратегій мовленнєвої тактики, поведінки, нарешті, зовнішні перешкоди (див.: [Бацевич 2009; Космеда 2011; Почепцов 1999]). Пошуки нових теорій, здатних повніше і точніше описати мову, тривають і нині. Робляться спроби створення цілісної інтегральної концепції мови. Стає очевидним, що мовотворчі тенденції буквально пронизують інтелектуальну творчість, в основі якої – виявлення і використання функціонування мовної системи, когнітивних можливостей мовного моделювання реальності.

Мета статті: проаналізувати та обґрунтувати особливості мовного стилю письменників (на прикладі західноукраїнської прози 20-30-х років ХХ ст.).

Виклад основного матеріалу. В останні роки з'явився особливий напрям досліджень художнього тексту – комунікативна стилістика художнього тексту. Це «новий напрям сучасної функціональної стилістики, що сформувався на межі з іншими науками і комплексно вивчає цілий текст (мовленнєвий твір) як форму комунікації і явище ідіостилію. Комплексне вивчення тексту в цьому випадку передбачає дослідження лінгвістичних і екстралінгвальних факторів спілкування, пов'язаних із породженням тексту і його інтерпретацію» [10, 157]. Внаслідок особливих дослідницьких завдань цей різновид лінгвостилістичних студій має особливі методи вивчення:

- метод асоціативного поля, що базується на «виявленні в художньому тексті асоціативних зв'язків між словами. При цьому аналіз лексем йде за різними рівнями, коли враховуються одночасно їх фонемний вигляд і граматична природа, морфемна структура і лексичне значення, стилістична маркованість і тематична та ситуативна співвіднесеність» [10, 228]; скажімо, досліджуючи «асоціативні поля як вияв індивідуальної мовотворчості» (будь-якого автора, матеріалом може стати окрема збірка або прозовий твір) уможливлено через асоціативні зв'язки слів з'ясувати естетичні концепції автора, що виражені в усьому творі. Власне ці асоціативні зв'язки «сприяють визначенню концептуальної і мовної картини світу автора і його ідіостилію» [10, 229];

- метод «регулятивного структурування» «передбачає вияв у тексті регулятивних структур (регулятивів), які стимулюють різні комунікативні ефекти і представляють собою текстові структури-стимули. Останні розуміються як прийоми організації текстових мікроструктур, співвіднесені з загальною комунікативною стратегією тексту. Регулятиви вирізняють і формують на основі лексичних засобів, співвіднесених у сприйнятті читача за принципом асоціативних зв'язків» [10, 229]. А тому як додатковий прийом у таких дослідженнях використовують психолінгвістичний експеримент і контекстуальний аналіз;

- інформаційно-смісловий метод забезпечує «аналіз смислового розгортання тексту, спрямований на вивчення процесу смислоформування на основі інформації, представленій в художньому творі. Під інформацією тут розуміються знання про світ, втілені в тексті з позицій визначеного естетичного ідеалу автора. Результат відображення цієї інформації в свідомості адресата – смисл тексту, під яким розуміють структуру

лінгвістично оформлених смислових фрагментів тексту, які корелюють із дійсністю, тобто смислова структура тексту” [10, 229].

У комунікативній лінгвістиці мова художнього твору розглядається як ідіостиль, що відображає образ поетичного світу письменника та його інтерпретацію за допомогою індивідуальної „граматичної виразності” [10, 147]. Мовний стиль письменника – це система засобів мовного відображення, організована в єдність світоглядом і творчою індивідуальністю художнього слова. Письменник бере основну масу мовностилістичних засобів з народної мови, з сучасної йому літературної мови, а рівень розширення і створення нових значень слів визначаються світоглядом автора. Складовою світогляду митця виступає його естетичний ідеал, естетичне кредо. Естетичний ідеал є синтезом філософських, політичних, етичних та естетичних поглядів письменника на мистецтво, естетичне кредо відображає принципи відбору життєвого матеріалу, літературної техніки. Естетичний ідеал і естетичне кредо знаходять своє втілення в мові як ядрі індивідуально-художнього стилю автора.

Вплив світогляду визначається і вибором конкретного мовностилістичного засобу, який має певне значення, служить для відтворення не тільки думки, але й її відтінків, для виявлення емоційно-експресивного забарвлення. Зокрема, відображення світогляду автора знаходить вираження у застосуванні письменником синонімічних лексичних засобів мови (письменник добирає ті синоніми, що найбільш придатні для відтворення його задуму), у використанні діалектизмів (на початку ХХ ст. західноукраїнські письменники активно використовували діалектизми як стилістичний засіб для характеристика місця, де відбуваються події, і персонажів), відповідних словесно-образних засобів (наприклад, тропіки).

Розвиток психологічного напрямку в західноукраїнській літературі 20-30-х років ХХ ст. сприяв вдосконаленню художніх творів за формою і змістом. У зв'язку з відтворенням дійсності через сприймання персонажів відбувається своєрідне ускладнення мовних засобів у творах, що виражається в семантиці, в „художньо-образних „приростках” змісту, які розвиваються в системі всього естетичного об'єкту” [1, 114] і які згодом стають стимулом для подальшого розвитку і збагачення літературної мови.

Портрет і пейзаж традиційно вважають описом – статичною композиційно-мовною формою. Але західноукраїнські прозаїки, подібно до художників-імпресіоністів, надають усьому, що зображають, постійного руху. Досягають вони такої рухливості, на нашу думку, завдяки використанню різноманітних мовних засобів: метафоризації, несподіваних

порівнянь, переходом в асоціативний план. Поєднуючи зображення із психологічним змістом, посилюючи емоціональну тональність змальованих картин, автори створюють тропи, породжені концепцією твору чи атмосферою конкретної ситуації. Так, наприклад, у прозових творах початку ХХ ст. зустрічаємо такі несподівані порівняння: *щоки, мов дві глибоко розкопані могили; гори, наче голі жебраки* (О.Турянський); *обличчя, як буревісна хмара; слова, ніби осінні листя; дерева, як приви́ди; булка суха, як старе лице; образи святих, немов сторожі сонних; подвір'я, як сцена в театрі* (Б.Лепкий); *молодиця, як мішок пшениці* (О.Маковей); *щастя, мов світанок після ночі* (М.Рудницький). Художня мова використовує „семантичну глибину порівняльних зворотів, щоб образно передати асоціативні зв'язки між поняттями, щоб неозначеність цих зв'язків перетворити на джерело мовної експресії” [3, 152] .

Метафора як стилістичний засіб надзвичайної місткості у творчості західноукраїнських прозаїків розвиває самостійну тему. Одним із найуживаніших видів цього художньо-образного засобу є персоніфікація. Персоніфікуючи реалії природи, автори психологічних творів, уособлюють їх, надаючи функції живих істот. Цим досягається розуміння спільності усього живого на землі, його взаємозалежності і взаємозумовленості. Природа виступає супутником людських переживань, страждань. Це надає художньому мовленню прозаїків глибокого ліризму й філософського звучання. Наприклад: *„Гори-велетні сховали білі голови в чорних хмарах”*; *„...ліс ніс у далечінь стогони і прокльони...”*; *„гори до гір притупилися і наче шепочуть до себе”* (О.Турянський), *„місяць блід зі страху перед сонцем”*; *„позіхає ріка своїм переддосвітнім шумком”*; *„Місячне сяйво...сріблястою бляхою побиває ворота, омріює думки”*; *„над гробами мушки бринять потихеньку панахиду”* (Б.Лепкий), *„Ліси дивувалися старому голосові”* (М.Черемшина), *„Сонце реготалось над ним”* (В.Стефанік). Привертають увагу в єдиному і незакінченому прозовому творі Б.І.Антонича – повісті „На другому березі” – метафори, складні за структурою і змістом, що доречніше в поетичних творах, а в прозовому є здебільшого своєрідним декором, прикрасою: *„Над скрипкою світла запало щільно тяжке віко ночі, набиване цвяхами зір. Замкнула його кругла колодка місяця”*; *„Над містечком синя парасоля погідного неба”*; *„Кленове листя хмар на ясній блакиті”*. Пишучи цей твір, Антонич мав уже поетичний досвід, що дало про себе знати у незвичних для прози метафорах.

Таке тяжіння західноукраїнських письменників до асоціативно-ускладненої метафоризації зумовлене, в першу чергу, впливом модерністської естетики, яка вимагала від авторів уваги до „особистих почу-

вань, мінливих настроїв, всієї складності індивідуальної свідомості” [1, 5]. По-друге, прикметними для цих письменників були експерименти зі словом, введення елементів натуралізму, експресіонізму тощо.

Своєрідною у західноукраїнських прозаїків є, зокрема, типологія портрету, який є важливим компонентом психологічних творів. Так, у творі О. Турянського „Поza межами болю”, крім розгорнутого імпресіоністичного опису зовнішності героїв, автор створює й штриховий імпресивний портрет, який супроводжує епізодичні чи другорядні персонажі. Але саме ці портретні вкраплення й епізоди характеризують головних героїв твору, виділяючи і відтіняючи найважливішими. Проілюструємо це прикладами з тексту: „*Бачу їхні обличчя живих трунів. Бачу, як біль і розпука кладе їм на очі й мозок сонячний серпанок привидів і божевілля...*” Це перша зустріч читача з головними героями твору – полоненими, що стали жертвами великодержавних амбіцій у роки першої світової війни. Тут немає опису конкретних рис зовнішності героїв. Але кількома виразними штрихами – *живі трупи, сонячний серпанок привидів і божевілля* – автор передає враження, яке справляють ці нещасні люди. Прикметники *живі, сонячний* набувають у контексті зовсім нового емоційно-образного значення – „нерухомий, хворобливий стан” і містять негативну конотацію, виражаючи страждання героїв. Важливе змістове навантаження у штрихових портретах містить така деталь людської зовнішності, як очі. У тексті: *очі вихли, замерзли, очі погасли, убивчі очі, дико заіскрені очі*. Для імпресіоністів характерним є використання деталі, натяку, штриху, окремого враження, щоб активізувати читача, примусити доповнити і допрацювати образ, з маленької деталі відтворити ціле, домалювавши картину.

Важливим і особливим питанням при дослідженні мови західноукраїнської прози початку ХХ ст. є проблема використання письменниками у своїх творах діалектизмів. Досвід засвідчив, що діалекти живуть навіть за наявності унормованої літературної мови, виконуючи при цьому певні стилістичні й естетичні функції. Так, „діалектизми в новелах Стефаніка виконували емоційно-експресивну функцію, вони розкривали психологію селян, вносили у твір забарвлення місцевого побуту. Уживання діалектизмів було глибоко обґрунтованим і естетично виправданим на тлі загальноновживаної літературної мови” [7, 74].

У Черемшини мова персонажів побудована на базі гуцульського діалекту, а коли йдеться про мову автора, то він намагався впроваджувати літературні форми. Наведемо приклади використання Черемшиною діалектних форм: лексичні (*варуйте серце, онучки черлені, вуйни і вуйки,*

легінь), фонетичні (*сопівка, по тижні, раз траба гинути*), морфологічні (*до рая, як лишень, тоту рану загоїти*), синтаксичні (*гей би боялися ночі, аби їх не задушила, йдуть два люди*). Однією з характерних рис слововживання цих письменників є паралельне використання діалектизмів та їх літературних відповідників (йдеться насамперед про фонетичні та морфологічні діалектизми). Наприклад, у Стефаніка – *пляшка і фляшка, вийти і війти*, у Черемшини – *сопівка і сопілка, легінь і парубок, тоті і ті*. Отож, у лінгвальній свідомості і Стефаніка, і Черемшини співіснували дві мовні системи – територіально-діалектна на всіх мовних рівнях їх рідної говірки і тодішня літературна мова. Це давало змогу вкладати в уста героїв своєрідну образну енергію, сприяло всебічній характеристиці героїв, їх індивідуалізації.

Водночас більшість авторів писали літературною мовою, лишень в окремих випадках вживаючи діалектизми і запозичені з інших мов слова. Так, Б.І.Антонич „так опанував українську літературну мову, що в знанні її перевершив друзів-галичан” [5,4]. Такі письменники, як О.Турянський, Б.Лепкий, М.Яцків прагнули у своїй мовотворчості до європеїзації, при цьому вони розвинули українську літературну мову, оживили її, збагатили, піднесли на рівень інших мов культурного світу.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Лінгвістичний підхід до аналізу мови художніх творів вимагає всебічного врахування всіх сторін художнього контексту, використання методів цілісного розгляду його компонентів. У творчості західноукраїнських прозаїків знаходимо безліч прикладів оновлення форм звичного слововживання: використання незвичних, досить оригінальних мовних одиниць у тропях; асоціативно-ускладнена метафоризація; несподівані порівняння з переходами в асоціативний план.

1. Агеєва В.П. Українська імпресіоністична проза / В.П.Агеєва. – К.: НАН України. Ін-т л-ри ім. Т.Г.Шевченка, 1994. – 160 с.

2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С.Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ „Академія”, 2009. – 376 с.

3. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я.Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1982. – 356 с.

4. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я.Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1987. – 250 с.

5. Ільницький М. Четвертий перстень / М.Ільницький // Весни розспіваної князь. Слово про Антонича. – Львів, 1989. – 168 с.

6. Космеда Т.А. Позитивна тональність комунікації як чинник взаєморозуміння: роль дискурсивних слів / Т.А. Космеда // Лінгвістичні дослідження. – 2011. – Вип. 32. – С.216-221.

7. Мова і час. – К.: Наукова думка, 1977. – 235 с.
8. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації / Г.Почепцов. – К.: Київ, ун-т, 1999. – 308 с.
9. Северская О.И., Преображенский С.Ю. Функционально-доминантная модель эволюции индивидуальных художественных систем: от идиолекта к идиостилю// Поэтика и стилистика. – М.: Наука, 1991. – С.147.
10. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М.Н. Кожинной; члены редколлегии : Е.А. Баженова, М.П. Котюрова, А.П. Сквородников. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.

The article deals with the problem stylistic analysis of literary text (based on West-Ukrainian prose 20-30-ies of XX century). The characteristic of the main methods of communication linguistics. Defined innovation in the field of artistic speech writers are inherent in the early twentieth century.

Key words: *communicative linguistics, linhvopoetyka, idiostyle, linguistic creativity, metaphor, dialectisms, folkloryzm.*

УДК 821.161

Світлана Луців (Дрогобич)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЙМЕННИКІВ ВІДПРИСЛІВНИКОВОГО ПОХОДЖЕННЯ (за романом Р. Іваничука «Мальви»)

У статті здійснено структурно-семантичну характеристику прийменників відприслівникового походження на матеріалі роману Р.Іваничука «Мальви»; з'ясовано, що в сучасній українській літературній мові формальний склад прийменників досить строкатий, що пов'язано з їх постійним поповненням; встановлено, що кількість прийменників збільшується за рахунок вторинних прислівників (більшою мірою), іменників (меншою мірою), дієслів (поодинокими прикладами) і свідченням цього є прийменникова система аналізованого художнього полотна.

Ключові слова: *словотвірна парадигма, прийменник, прислівник, семантика, лексичне значення, перехідність слів, структурно-семантичний тип.*

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних дослідженнях діє тенденція зміщення центру уваги з мови як системи форм до мови у її дії, у ситуації спілкування. Актуальною постає проблема міжчастини-мовної перехідності слів, викликана рухливістю мовних одиниць – численними випадками переміщення слів із одного лексико-граматичного класу до іншого. Під час такого розвитку мови діє процес відмирання окремих властивостей слова та одночасне накопичення нових харак-

теристик, унаслідок чого кількісні зміни спричиняють зміни якісного плану, зокрема транспозицію слів у інші лексико-граматичні класи і виникнення функціональної омонімії.

Аналіз останніх досліджень. Спеціальні дослідження потенційної здатності слів до переходу в інші частини мови та обмеження, які при цьому виникають на всіх ярусах лексико-граматичного розрізнення, сприяють глибшому розумінню специфіки словотвірної системи.

Словотвір, дериватологія – розділ мовознавства (традиційно – розділ граматики), що вивчає будову і творення похідних слів. В українському мовознавстві в самостійну галузь оформився в 60-х рр. ХХ ст. Фундатором української дериватологічної школи є І. Ковалик. У його працях розбудовано теоретичний апарат словотвору, визначено одиниці словотвірної системи мови, способи словотворення, основні тенденції його розвитку в сучасній мові [4, 22].

У ці роки усталився основний напрям дослідження явищ словотворення – структурно-семантичний, тобто від змісту мовних одиниць до їхніх форм, який реалізовано в розвідках з діалектної (Я. Закревська), термінологічної (Т. Панько), відтопонімічної лексики (В. Горпинич), окремих мікросистем словотвірної системи (іменників – І. Ковалик, Л. Родніна, В. Грещук, П. Білоусенко; прикметників – А. Грищенко, В. Грещук; дієслів – В. Русанівський, Л. Юрчук, К. Городенська, Т. Возний; дієприкметників – Г. Гнатюк; складних слів – М. Чемерисов, Н. Клименко), способів словотворення (М. Плющ) [8, 618].

У 70-і роки почав розвиватися інший напрям у словотворі – дослідження від форми мовних одиниць до їхнього змісту. Спершу він оформився як морфологічний, коли творення слів розглядалося через призму комбінаторики морфем і ролі в слові його найменшої одиниці – морфеми. Згодом морфологічний підхід було поєднано зі структурно-семантичним, і вже в цих межах стали визначатися співвідношення морфем і словотвірних структур похідного слова. Розвиток цього напрямку пояснюється потребою автоматичного укладання словотвірних словників української мови.

У 80-х роках застосовано синтаксичний підхід до пояснення процесів словотвору, коли семантика і структура похідного, слова виводяться з синтаксичної конструкції (словосполучення, речення), що лежить у його основі й супроводжується словотвірними змінами вихідної одиниці – її згортанням, конденсацією, скороченням тощо (Н. Клименко, К. Городенська, О. Тараненко) [8, 618].

Мета статті – дослідити структурно-семантичну характеристику прийменників відприслівникового походження на матеріалі роману Р. Іванчука «Мальви».

Виклад основного матеріалу. В сучасній українській мові відбувається процес інтенсивного зростання аналітичних прийменників. Наприклад: *Марія... блукала думками далеко від Божої науки... (69); Поруч із султаном їхав Азет-паша... (47)*.*

Сутність такого переходу повнозначних частин мови в розряд прийменників полягає в тому, що вони втрачають граматичні характеристики відповідної частини мови й набувають граматичних ознак, притаманних прийменникам. Аналітичні прийменники та їхні еквіваленти – поширене явище в українській мові, а процес творення одиниць, здатних до вживання в ролі прийменників, надзвичайно динамічний.

Ядро аналітичних прийменників становлять відіменні, а якщо точніше, то відіменникові прийменники, наприклад: *... лише з боку парадного входу – маленька щілина між сторожовими баштами... (179); Повернувся полковник у супроводі слуг... (183).*

Активний процес утрати іменниками свого предметного і граматичного значення спричиняє утворення застиглих у певній прийменниково-відмінковій формі одиниць та функціонування їх у ролі службових слів [7, 271].

Немало в сучасній українській мові (відповідно – і в аналізованому творі) аналітичних прийменників відприслівникового походження, наприклад: *А був же колись Узенчик у широкій долині між горами і бігти можна було поруч із ним, куди очі глядять... (175); «Рука, що дає, завжди вище від тієї, яка приймає», – холодно відпові Алім (211).*

У лінгвістичній літературі існують різні думки щодо морфологічної класифікації похідних прийменників. Окремі мовознавці вважають, що у процесі утворення прийменника іменник-джерело обов'язково зазнає адвербіалізації, і вже прислівник, послабляючи зв'язки з дієсловом, а отже, втрачаючи свою обставинну функцію, сполучається з наступним іменем.

Нові типи похідних прийменників (власне-відіменникові, відприслівникові, віддієслівні) почали складатися ще в давньоруську епоху. Але цей ріст був незначний і процес уривчастий. У результаті вивчення прийменників у їхньому історичному розвитку визначено основні джерела поповнення прийменникової системи. Джерелом утворення похідних прийменників послужили просторові прислівники, рідше – іменні та дієслівні форми з просторовою семантикою. Усі вторинні прийменники розвинулися внаслідок функціональної транспозиції відповідних форм слів повнозначних частин мови [6, 124].

* Тут і далі ілюстрації подаються у круглих діжках із зазначенням сторінки за твором: Іваничук Р. Мальви. – К. : Рад. письменник, 1969. – 238 с.

Первинні прийменники належать до найдавніших прийменникових утворень, вони не мають відповідників серед повнозначних слів: *в, з, над, під, по, без, при, на, від* тощо. Їх, за підрахунками авторів «Граматики української мови», близько 80: *Ніхто ніколи не займав цих мурів ані високого валу, що загородив перешийок від голувої гладіні моря до боліт, звідки тягне терпким запахом солі і гнилою рибою* (57); *Піду я в гори з Мальвою...* (101).

До цієї групи належать і ті одиниці, що утворилися шляхом поєднання двох або трьох генетично первинних, нерозкладних без втрати семантико-граматичних функцій прийменників: *з-поміж, з-посеред, поміж, поза, з-поза* та інші: *Та чи задля почетом повернувся Хмельницький з-під Замостя?* (216); *Чи не краще було тоді пройти за огорожу попри рибацькі селища...?* (206).

Треба мати на увазі, що часто ті самі прийменники (скажімо, *біля, між*) різні автори кваліфікують щодо походження неоднаково: одні відносять їх до класу первинних, інші – до вторинних. Зважаючи, що в сучасній мові немає прислівника *біля* та іменника *між*, уважаємо їх первісними одиницями [3, 76].

Вторинні прийменники пізніші за походженням. Вони зберегли структурну співвіднесеність з тими чи іншими повнозначними словами й функціонують у мові як їхні омоніми (омоформи): *коло, край, навколо, протягом, незважаючи на* тощо, пор.: *І тут довкола (прислівник) мури: високі мінарети Хан-джалі, за конюшнями – сторожова вежа, ... з заходу – гаремний мур...* (179) і *... султан... у приступі шалу... стискав пальці довкола (прийменник) уявної шиї свнуха* (144).

Отже, якщо до первинних належать слова, що вживаються тільки із семантикою прийменника, то до вторинних утворень належать ті, що в системі мови мають співвідносні з ним анонімні повнозначні слова, на що наголошує І. Вихованець [1, 59].

Серед вторинних прийменників розрізняють:

- а) відіменні: *край, перед, внаслідок, кінець, шляхом;*
- б) віддієслівні: *незважаючи на, не вважаючи на, завдяки, включаючи;*
- в) відприслівникові (прислівникові): *близько, уздовж, поряд, напередодні, через.*

Останні становлять найчисленнішу групу. І. Кучеренко загалом уважає, що всі без винятку прийменники пройшли через стадію прислівника [5].

Найчисельнішу групу складають прийменники відприслівникового походження. І. Вихованець нараховує 77 прийменників, співвідносних з морфологізованими прислівниками: *вверх, ввись, ввишки, вглиб, вгорі,*

вгору, вдовж, вздовж, віддалік, вкінець, вколо, вліво, вліворуч, внаслідок, вниз, внизу, водночас, вперед, вперше, впродовж, впоперек, вправоруч, вправо, впродовж, впрост, врозбивку, врозкид, врозріз, всередині, всередину, вслід, всуміш, всупереч, вишир, виширишки, довкола, довкруги, довкруж, заввишки, завглибишки, завдовжки, заетовишки, завиширишки, замісто (замість), збоку, зверх, зверху, звиш, здовж, ззаду, зсередини, крізь, ліворуч, мимо, навколо (навкіл), навкруг (навкруги), напередими, навпроти, напроти, назад, назустріч, намість, наперед, напередодні, напереріз, наперекір, наприкінці, насподі, насупроти (насупротив), неподалік, обабіч, обаполи, обік, обіч, оддалік, околеса, околяса, окрай, окрім (окроме, окром), осторонь, обіруч, округ, опріч (опріче), подалік, після, поверх, побіч, позад, поверх, позад (позаду), поздовж, поодаль, помість, поконець, покотом, покрай, поперед, поперек, попліч, поруч, поряд, посередині, потім, праворуч, пріч, проти (против), спереду, супроти (супротив), узбіч [1, 25].

Виникнення вторинних прийменників зумовлено потребами вираження більш конкретних спеціалізованих відношень. Тому часто первинні і вторинні прийменники співвідносні за значенням (характером вираження відношень) і утворюють синонімний ряд: «через» – «з причини» (через хворобу – з причини хвороби); «за» – «протягом» (за місяць – протягом місяця).

Проблема статусу прийменника тісно пов'язана з питанням про його семантику. Надання прийменникові статусу слова (службового чи повнозначного, самостійного) означає виділення в нього не тільки граматичного, а й лексичного значення, оскільки саме слову притаманна єдність лексичного і граматичного значень. Прийменники можуть істотно впливати на зміст цілого вислову, а іноді робити його діаметрально протилежним: *працювати до обіду – працювати по обіді*.

Можна погодитися з висновками І. Кучеренка, який стверджує, що прийменник щодо значення принципово не відрізняється від інших слів: у ньому знаходять відображення об'єктивно існуючі явища дійсності. Але значення прийменника має свої особливості. Насамперед воно визначається високим ступенем узагальненості, який, однак, не означає «збіднення», «стирання» чи навіть «втрати» лексичного значення. Через таку особливість прийменникове значення – конкретне в кожному окремому випадку – розкривається в контексті, у сполученні з іншими словами [5, 22].

Однією з найбільших є підгрупа прийменників відприслівникового походження, що вказують на співвідносність дій у часі. Ця вказівка, як правило, найбільш загальна. Системні зв'язки прислівників, що впоряд-

ковують дії, схематично можуть мати двочленну (раніше – пізніше) або тричленну будову (спочатку – потім – нарешті).

Протягом цілого року прибували до Золото́го Ро́гу галери з трофеями, султан із військом повернувся аж весною (25).

Перед полуднем Ібрагі́м, одягнений у султанську одежу, в'їжджав у супроводі анатолійського і румелійського кадіаскерів до Біюк-сарая (43).

В аналізованому творі використовуються прийменники відприслівникового походження, які вказують на місце дії або напрям руху:

Серед натовпу жінок, які в розпачі вже не дбали про те, щоб закривати визолені тривогою обличчя, стояв сивобородий чоловік у білій чалмі і сірому бурнусі (9).

Посередіні татарської хати стояв килимний верстат, а за ним, на міндері, стогнала недужа жінка (11).

Переді мною – рудий хребет Тепе-оба, позаду – кафський ринок, і нічого, й нікого немає в мене більше, крім Мальви (18).

Стань на одній з них, – і перед очима відкриється панорама продовгуватого міста, що причаїлося між скелями, мов сколопендра між камінням (34).

Воно втікає від пишноти зеленоверхого ханського палацу і хмародерних мінаретів униз, обабіч гнилої річки Чурук-су (34).

Довкола ненависні гяури (37).

Попереду на буланому огирі гордо скакав ага яничарів Нур Алі (43).

А в вам яті повз потоптанний хрест і її совість пройшли маслоставські лейстровики з переяславським полковником Ілляшем Караїмовичем на чолі, які прийняли шляхетські бунчуки, аби тільки жити (24).

Попереду довгої імператорської валки їхав на білому коні султан Ібрагі́м (47).

Це було дивне слово, яке поки що існувало поза ним, окремо від нього, десь поза мурами нової розцяцькованої тюрми, яка називалася тронним залом (81).

Щодо лексичного значення прийменників, то воно тісно пов'язане з їхнім походженням. Система прийменникових утворень виникла на ґрунті безприйменникового вираження синтаксичних зв'язків між словами. Адже значення прийменників чіткіше семантизоване, ніж відмінкове значення. Це поступово призводить до семантичної переваги прийменників, а значить – ширшого їх використання. Незважаючи на те, що функції відмінків і прийменників співвідносні, відмінки виражають різні семантичні відтінки загальніше, чому й виникає потреба у розвитку прийменникової системи взагалі і вторинних (переважно

складених, або аналітичних) прийменників зокрема. Крім цього, активний процес розвитку прийменників і прийменникових конструкцій є водночас своєрідним процесом «опрощення» відмінкової системи (так, наприклад, деякі відмінкові форми збігаються). Однак подібна ситуація не свідчить про посилений «наступ» прийменників на відмінкові конструкції. Скоріше йдеться про процес розширення значень відмінків і поступову, але впевнену, їхню десемантизацію. Отже, прийменники послужили меті оновлення старої форми, що викликано розвитком нових значень у мові.

Перехід прислівників у прийменники однаковозвучні слова вводить в анонімні відношення, наприклад: *За цей рік я сховався його [Крим] вздовж* (прислівник) і *впоперек* (112) і *Марія тінню майнула вздовж* (прийменник) *високої стіни* (165); *Не раз, їдучи крізь луки, впоперек* (прислівник) *перетнені річечкою, ... він пускав поводі рівно коневі, як і думкам своїм...* (174) і *Гостей чекав уже накритий великий різьблений стіл, поставлений впоперек* (прийменник) *світлиці* (104).

Повний перехід прислівника в прийменник засвідчується зайнятістю позиції після відприслівникового прийменника субстантивною формою. Отже, прислівник, переходячи в прийменник, утрачає своє загальнокатегорійне (частиномовне) значення, тобто перестає вказувати на ознаку іншої ознаки, і набуває нового частиномовного значення – значення відношення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Аналіз фактичного матеріалу дає змогу констатувати наявність і активну дію в сучасній українській мові відприслівникових транспозиційних процесів у напрямку повнозначних, службових частин мови та модальних слів і вигуків. Відприслівникові переходи потребують комплексного вивчення, з'ясування транспозиційного прислівникового потенціалу сучасної української мови. Частиномовна належність слова у кожному конкретному випадку визначається за семантико-граматичними ознаками, зумовленими контекстом.

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / Вихованець І. Р. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.

2. Іваничук Р. Мальви : іст. роман. – К. : Рад. письменник, 1969. – 238 с.

3. Карпенко Ю.О. Ще раз про критерії виділення частин мови // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 76 – 80.

4. Ковалик І.І. Основні проблеми вчення про словотвір // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 10. – С. 22 – 29.

5. Кучеренко І. Лексичне значення прийменника / І. Кучеренко // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 22.

6. Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу приєдників в українській мові // Слов'янське мовознавство. – 1961. – Т. 3. – С. 124 – 194.

7. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.. – К.: Либідь, 1991. – С. 270 – 291.

8. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Заблук М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 618.

This article explores the structural and semantic characteristics of prepositions of adverbial origin based on the novel R. Ivanchuk «Mallows»; it finds out that in modern Ukrainian literary language the formal construction of prepositions is rather motley, due to their constant replenishment; it states that the number of prepositions increases due to secondary adverbs (more), nouns (to a lesser extent) and verbs (few examples) formations and evidence of this is the prepositions system of tested art canvas.

Key words: word-building paradigm, preposition, adverb, semantics, lexical meaning, transitional words, structural and semantic type.

УДК 821.161.2-3.09

Петро Мацьків (Дрогобич)

НАЗВИ СВЯЩЕНОЇ ДІЇ В БІБЛІЙНОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано назви священної у біблійному тексті на основі фреймового моделювання з виділенням акціонального фрейму концепту БОГ; з'ясовано аксіологічну, лінгвопрагматичну, культурну семантику мовного знака (субконцепта, конститuenta).

Ключові слова: лінгвокогнітивне моделювання, фрейм, методика, внутрішньосистемні відношення.

Постановка проблеми. Актуальність ідей В. фон Гумбольдта, О. Потебні про мову як духовну сутність, як неповторний витвір етносу зумовлює вибір таких лінгвокультурологічних об'єктів наукового аналізу, які дають змогу простежити взаємозв'язок філологічних і енциклопедичних знань, виявити закономірності експлікації в мові, зокрема в її лексико-семантичній системі, концептів культури.

Ізоморфізм мовних і культурних понять, їх семантична та структурна єдність спричинюють необхідність комплексних досліджень, інструментарій яких має передбачати розгляд метамови в тісному контакті аксіологічних, прагматичних параметрів, залучення нових підходів – когнітивного моделювання, концептуального аналізу, семантичного профілювання, бінарних опозицій та ін. поряд з

традиційними лінгвістичними. Саме в такому ракурсі спробуємо розглянути *назви священної* у біблійному тексті. Для цього використаємо фреймову структуру концепту БОГ.

Виклад основного матеріалу. У структурі акціонального фрейму концепту БОГ виділяємо номени на позначення священної дії: слот [БОГ (агенс) діє на ХТОСЬ (пацієнс)] об'єктивується лексемами *обітниця* – “А отож, як правицею Божою був Він вознесений, і *обітницю* Духа Святого прийняв від Отця, то й злив Він оте, що ви бачите й чуєте” (Дії 2:33), *чудо* – “Через це й зустрів натовп Його, бо почув, що Він учинив таке *чудо*” (Іван 12:18), “Не подумайте, ніби Я руйнувати *Закон* чи Пророків прийшов, Я не руйнувати прийшов, але виконати” (Матв. 5:17).

Для експлікації поняття *святості* в єврейській мові функціонувала лексема *кодеш* (кадош), позначаючи величне, високе, яке знаходиться поза межами буденного і є освяченим та недоторканим [2, 867]. Корінь цієї лексеми пов'язується зі значенням “відрізати, відділяти”, що корелює з ідеєю від'єднання від світського [1, 1007]. Святими у Старому Заповіті є *храм, святилище, священники, левити, суботи* та ін. Усе це священне, але їхня святість визначається їхнім зв'язком із Богом, яка має іншу природу, ніж святість Бога. Християни отримують святість через віру і хрещення Святим Духом (Лк 3:16), однак вони повинні жити “*не в тілесній мудрості, але в Божій благодаті*”, *святості й чистоті* (2Кор 1:12), що є основою християнської традиції, в якій особливе місце відводиться духовній досконалості.

Категорія священної дії в межах зазначеного фрейму об'єктивується лексичними утвореннями *чудо, закон, обітниця*. Розглянемо їх докладніше. Лексемі *чудо* в єврейській мові відповідало слово, що виражало не тільки означене поняття, але й *знамення, передвістя, чудо, указання* [2, 373]. Згадане поняття номінує силу, яка не властива природі людини, а лише Богові. *Чудо* не визнається представниками багатьох релігійних та наукових шкіл (пантеїзму, деїзму, матеріалізму), що, однак, не свідчить про його відсутність, оскільки *чудо* – це видиме явище, яке робить Господь на підтвердження Своїх слів (Бут 9:12–13). Теїзм розглядає першопричиною всесвіту суще, покликане до життя, всемогутнє, премудре, благодатне, яке турбується про світ, створений Ним, тому Його дії неза-

---

* Тут і далі покликання на: Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту [переклад проф. Івана Огієнка]. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.

лежні від законів цього світу (стоять над ним), і є трансцендентними. Найбільшим чудом є народження, воскресіння, вознесення Ісуса Христа, без яких християнство втрачає будь-який сенс – *“Коли ж бо Христос не воскрес, то проповідь наша даремна, даремна також віра ваша!”* (1Кор 15:14). Величним дивом Бога є Його знаки під час подорожі пустелею єврейського народу (коли євреї почали свою подорож пустинею, сам Бог йшов перед ними удень у вигляді стовпа хмари, а вночі – стовпа вогню (Вих 13:21). Стовп визначав час, коли слід було вирушати в дорогу чи розбивати табір (Вих 40:36), а також символізував зриму присутність знамення Божого (Вих 33:9), допомагаючи євреям врятуватися від неминучої смерті, коли їх біля берегів Чорного моря доганяли єгиптяни (Вих 14:12–20).

У Біблії описані чудеса, здійснені Ісусом Христом: перетворення води у вино (Ів 2:1–11), виздоровлення сина царедворця в Капернаумі (Ів 4:46), вигнання духа нечистого в Капернаумі (Лк 4:33), оздоровлення тещі Петра (Мв 8:14–17); зцілення прокаженого (Мв 8:2–4); заповнення невода рибою (Лк 5:4–11); виздоровлення спаралізованого (Мк 2:1–12), виздоровлення хворого в суботу (Ів 5:1–9); виздоровлення сухорукого (Лук 6:6–10); виздоровлення слуги сотника (Лк 7:1–10); воскресіння сина вдови (Лк 7:11–17); вигнання злих духів у німого сліпця (Мв 12:22); приборкання бурі (Лк 8:24); оздоровлення біснуватого в Гадаринській країні (Мк 5:1–20); одужання жінки через доторкнення до Ісуса Христа (Мв 9:20–21); воскресіння дочки начальника синагоги (Мк 5:39–42), виздоровлення двох сліпих (Мв 9:27–31), зцілення німого (Мв 9:32–33); годування і насичення п’яти тисяч людей (Мв 14:15–21); ходіння по воді (Ів 16:19–21), виздоровлення дочки ханаєянки (Мв 15:21–28), нагодування і насичення чотирьох тисяч людей сімома хлібами і декількома рибами (Мк 8:1–9); виздоровлення глухого з дефектами мови (немову) (Мк 7:31–37); виздоровлення сліпого з Віфсаїду (Мк 8:22–26); вигнання бісів із хлопчика (Мк 9:14–29); уплата податку на храм монетами, взятими з рота риби (Мв 17:24–27); виздоровлення десяти прокажених (Лк 17:11–19), виздоровлення сліпого від народження (Ів 9:1–7); воскресіння Лазаря (Ів 11:1–44); виздоровлення хворого водяною (Лк 14:1–6), виздоровлення сліпого в Єрихоні (Мр 10:46–52); виздоровлення згорбленої жінки (Лк 13:11–17); всохнення фігового дерева (Мв 21:18–22); виздоровлення вуха раба первосвященника (Лк 22:50–51) ; улов 153 риб учнями Ісуса (Ів 21:1–14).

Чудеса, здійснені Ісусом Христом, стосуються воскресіння із мертвих, виздоровлення природи, одужання людей, вигнання бісів. При виникненні церкви Святий Дух дарував чудодійну силу “молитві з вірою”, “молитві праведного” (“*Молитві віри вздоровить недужого, і Господь його підійме; а коли він гріхи був учинив, то вони йому простяться*”, “...бо дуже могутня ревна молитва праведного!”) (Як 5:15–16). Серед богонатхненних людей, які робили чудеса, були Мойсей і Аарон, Ісус Навин, Ілля, Єлісей, Ісаїя, Даниїл, апостоли, сімдесят учнів, посланих Ісусом проповідувати Слово Боже та ін. Синонімічними корелятами номена чудо виступають слова *знамення, діла, диво*: “Він їх вивів, *чуда й знамена* вчинивши в землі єгипетській, і на Червоному морі, і сорок років у пустині” (Дії 7:36); “І станеться, коли не повірять тобі, і не послухають голосу першої *ознаки*, то повірять голосу *ознаки* наступної”; “Ісус відповів і сказав їм: Одне діло зробив я, і всі ви дивуєтесь” (Ів 7:21); “тому Я ось ізнову предивне вчиню з цим народом, вчиню *чудо й диво*, і загине мудрість премудрих його, а розум розумних його заховається” (Іс 29:14). Використання в перекладному тексті слова *ознака* як синонімічного корелята денотата *чудо* не передає всієї повноти означеного поняття, оскільки слово *ознака* в українському мовному просторі позбавлене семи трансцендентності, більш прийнятнішими видаються такі найменування, як *знамення, знак*. У Біблії також згадуються і неправдиві чудеса, здійснювані єгипетськими волхвами (Вих 7:11,22), Симоном – волхвом (Дії 8:9–11), лжепророками (Повт 13:1–3), дияволом (2 Фес 2:9), які не були спрямовані на прославлення імені Бога і тому переможені Божою силою: “*І простяг Аарон руку свою з палицею своєю, та й ударив земний порох, і він стався вошами на людині й на скотині. Увесь земний порох стався вошами в усьому єгипетському краї. І так само зробили чарівники своїми чарами, щоб навести воші, та не змогли. І була воша на людині й на скотині. І сказали чарівники фараонові: Це перст Божий!*” (Вих 8:13–15).

Для позначення поняття *закон* у Старому Заповіті використовуються такі єврейські слова, як *тора* “закон”, *міцна* “веління”, *давар* “заповідь”, “слово”, *орак* “тропа”, *мінепат* “норма”, *хукка* “статут”, *пікуддім* “припис”, *дерех* “шлях”, *імра* “слово”, *едут* “свідощтво” [415, 335]. У перекладі Огієнка натрапляємо на дослівний переклад – напр.: *свідощтва* (Пс 118:2), *заповіді* (Пс 118:6), *слово* (Пс 118:11), *устав (статут)* (Пс 118:171), а також на їхні синонімічні кореляти: *постанова* (Пс 118:5),

наказ (Пс 118:4), присуд (Пс 118:13); свідчення (Пс 118:5). Загальне значення денотата закон – “обов’язкове для виконання правило, яке регулює суспільні взаємини між людьми; між Богом і людьми”. У бібліології виділяють Закон Старого Заповіту (Закон Мойсея), Закон Нового Заповіту і природний закон [1, 369]. Щодо останнього, то цей закон генералізується через волю Божу в часи Адама, коли людина була вільна у своєму виборі, і вона його зробила, принісши гріх і смерть у створений Богом світ. За цим же законом жили й погани, які знали Божу волю, що відкривалась їм через їхнє сумління, проте не воздавали Богові слави, “бо пізнавши Бога, не прославляли Його, як Бога, і не дякували, але зникчменіли своїми думками, і запаморочилось нерозумне їхнє серце” (Рим 1:21).

Закон Мойсеев був даний Богом на горі Синай для всього єврейського народу: Мойсей перед Богом уособлював увесь Ізраїль як посередник. Кров заповіту, якою Мойсей окропив жертвник і народ після закінчення Заповіту, засвідчила Божий вибір ізраїльтян, а також примирення народу з Богом. Закон складається із двох частин: десяти заповідей, які стосуються визнання Єдиного Бога (Вих 20:2–6); заборона надаремно вживати ім’я Господнє (Вих. 20:7); святкування суботи (Вих 20:8–11); шанування батьків (Вих 20:12); заборона вбивати (Вих. 20:13); заборона чинити перелюб (Вих 20:14); заборона красти (Вих 20:15); заборона неправдиво свідчити (Вих 20:16); заборона жадання майна ближнього (Вих 20:17).

Десять заповідей є унікальним свідченням Божого одкровення. Вони стосуються всіх сфер людського права і моралі. Друга частина Закону присвячена повсякденному життю ізраїльського народу, що детально описано в книзі Виходу (Вих 20, 23:19), де подається громадянський устрій; абсолютний устрій; общинний устрій. У громадянському устрої подані приписи щодо громадянського порядку, які стосуються соціального права, кримінального права, громадянського права, релігійного права. Для абсолютивного устрою встановлюється особливий життєвий порядок, який є обов’язковим для боговибраного народу, Це, передусім, заповіді про милосердя до ближніх: “Жодної вдови та сироти не будеш гнобити” (Вих 22:21); а також релігійні настанови: “Три рази на рік будеш святкувати Мені” (Вих 23:14), “Будеш дотримувати свято Опрісноків...” (Вих 23:15), “І свято жнив першоплоду...” , “...І свято збирання при закінченні року” (Вих 23:16); “Бога не будеш лихословити, а начальника в народі твоїм не будеш проклинати” (Вих 22:27). Визначає він порядок суспільного життя, який ґрунтується на дванадцяти

заповідях справедливості: *“Не будеш розносити неправдивих поголок...”* (Вих 23:1), *“Не будеш з більшістю, щоб чинити зло”* (Вих 23:2), *“Не перегинай суду на бік вбогого свого в його позові...”* (Вих 23:6), *“А хабара не візьмеш, бо хабар осліплює зрячих і викривляє слова справедливих”* (Вих 23:8), *“А приходька не будеш тиснути...”* (Вих 23:9) та ін., які знаходять свій вияв лише там, де панують юридичні і правові норми, засновані на слові Божім. Закон читався під час великих свят, батьки навчали його дітей, священики – народ. Закон трансформується у зв’язку із земним життям Ісуса Христа, стаючи не тільки зовнішнім стосовно людини, написаному на скрижалях, але й внутрішньою сутністю, закарбованою в глибині сердець: *“Бо це ось отой Заповіт, що його по цих днях складу з домом Ізраїля, каже Господь: Дам Закона Свого в середину їхню, і на їхньому серці його напишу...”* (Єз 31:33).

Закон сам по собі не може спасти гріховну людину, тому що закон дає лише знання добра, гріха, але не силу робити добро чи силу, здатну подолати гріх: *“Бо не роблю я добро, що хочу, але зле, чого не хочу, це чиню”* (Рим 7:19). Крім того доля людей визначається не Законом, а Ісусом Христом – *“...кожного, хто Мене визнає перед людьми, того перед небесним Отцем Моїм визнаю Я”* (Мв 10:32). Смерть Ісуса на хресті, яка відбувалась відповідно із приписами і здійснювалась на основі Закону, поклала кінець цьому закону, даруючи людям спасіння через віру в Ісуса Христа, через Його визначальну заповідь: *“Нову заповідь Я вам даю: Любіть один одного! Як я вас полюбив, так любіть одне одного й ви!”* (Ів 13:33).

Назва *обітниця* в єврейській мові передавалася єврейськими лексемами *недер, іссар* [415, 639]. Слово *недер* корелює з українськими *зарік, зарікатися*, яке об’єктивувало щирість прохання людини, що на знак подяки за її виконання пропонувала себе Господу або частину своєї власності (*“І почує її батько обітницю її та зарока, що зарекла на свою душу, та буде мовчати їй батько її, то будуть важні всі обітници її, і буде важний кожен зарік її, що вона зрела на душу свою”* (Чис 30:5)). Найменування *іссар* (“сковувати”, “пов’язувати”) виражається в українській мові номеном *обітниця, клятва*, що має значення “обмеження в чомусь протягом певного часу в ім’я служіння Господу” (*“А Саул наклав клятву на народ, говорячи: Проклятий той чоловік, що буде їсти хліб до вечора, поки я пімщуся на своїх ворогах. І весь той народ не їв хліба”* (1Сам 14:24)). Синонімічні кореляти *обітниця, зарік, клятва*

не завжди в українських перекладах Біблії відтворюють етимонні значення єврейських номінацій *недер, issar*; їхнім еквівалентом здебільшого виступає денотат *обітниця*, значно рідше *клятва*, відповідник *зарік* відсутній у новітніх перекладах Біблії.

Будь-яка *обітниця* є добровільною. У Старому Заповіті існували певні приписи щодо обітниці; вони стосувалися первістка (людини чи тварини), який апіорі належав Богові. Існували також обітниці щодо порядку жертвоприношення; обітниці дружини чи дочки не мали сили без згоди чоловіка чи батька, натомість на розлучених жінок та вдів ця норма не поширювалася (Чис 30: 4 –10). *Обітниця назорейова* (єврейське назір “посвячений Богу” [2, 615] передбачала утримання від спиртних напитків, відмову від гоління волосся на голові протягом всього терміну назорейства, заборону наблизитися до мерця. При раптовій смерті в присутності Назарей він вважався нечистим протягом семи днів, після яких Назарей повинен був спочатку починати назорейство, для цього він голив волосся на голові і приносив жертву (Чис 6:3 –12). У Новому Заповіті сутність обітниць здійснилась у Ісусі Христі, який дав людству спасіння, любов, надію, сподівання через віру як обітницю перед Богом.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, лексичні утворення *чудо, закон, обітниця* по-різному категоризують священну дію. Так, чудо номінує силу, яка не характерна для людини, а лише для Бога, сутнісним виявом чуда є віра в Бога, в Його діяння, які не визначаються законами природи, а тому є трансцендентними. Поняття закону у Біблії визначає взаємини між людьми; між Богом і людьми, об’єктивуючись у закон Старого Заповіту, закон Нового Заповіту, природний закон. Останній репрезентує ідею вільного вибору вже в часи Адама, що призвело до гріхопадіння; ідею закону між Богом і богообраним народом маніфестує Старий Заповіт, закон між Богом і людьми регулює Новий Заповіт. Зазначені закони еволюціонізують у бік визнання тринітарної сутності Бога (це стосується передусім християнства) з його найвеличнішою заповіддю любові. Якщо закон є преференцією Бога, то обітниця є добровільною, обов’язковою до виконання клятвою людини в ім’я служіння Господові.

1. Словарь библейского богословия //Под ред. Ксавье Леон–Дюфура. – Vvuxelles. – 1990. – 1288 с.

2. Фритц Ринекер, Герхард Майер. Библейская Энциклопедия Брокгауза. – Кременчуг, 1999. – 1088 с.

Names of sacred actions have been analysed in the article on the basis of frame modelling, singling out the action frame of the concept of GOD; axiological, lingvopragmatic and cultural semantics of the linguistic sign (sub concept, constituent) have been clarified.

Key words: *lingvocognitive modelling, frame, methodology, internal relations.*

УДК 81.161.2'42

Анна Озар (Дрогобич)

ОБРАЗНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПТУ ЗЕМЛЯ (на матеріалі української поезії)

У статті здійснено аналіз образного аспекту концепту земля, що його найкраще відображає художня мова. Образні ознаки у концепті передають найдавніше розуміння феномена землі та включають ознаки неживої (стихії, продукту харчування, предмета) і живої (фітоморфні, анімалістичні, антропоморфні) природи.

Ключові слова: *концепт, структура концепту, концептуальна ознака, образні ознаки, когнітивна метафора.*

Постановка проблеми. Лінгвістична наука вже не один рік відзначається пошкваленим інтересом до проблеми відображення мовою в усій її різноманітності тієї іпостаті людини, що не належить до сфери фізичного – мислення, почуттів, культурних орієнтирів тощо – і, що не менш важливо, впливу мови на них. Саме в такому руслі проводяться дослідження, центральним поняттям термінологічного апарату яких є *концепт*.

У сучасних лінгвостудіюваннях концепту усталилося кілька підходів до його трактування, найвиразніші з яких когнітивний і культурологічний. За першим, концепт – це «термін, що слугує для пояснення одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, що виражає знання й досвід людини» [5, 90]. Концепт в інтерпретації лінгвокультурологів – це комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет, певне культурно зумовлене ментальне утворення [1, 108 – 110]. Сьогодні вчені все частіше обґрунтовують інтегративний напрям потрактування концепту, що передбачає і когнітивний, і культурологічний аспекти, як-от у М. Скаб: абстрактна одиниця ментального рівня, яка відображає зміст пізнання людиною довкілля та зосереджує відомості про об'єкт, його властивості, місце в культурі народу, результати його емоційно-оцінного сприйняття [8, 5 – 6].

Ментальна природа концепту зумовлює не лише труднощі для його дефінування, але й для визначення його структури. Скажімо, Ю. Степанов у концепті розрізняє основні, актуальні ознаки; додаткові, уже неактуальні; внутрішню форму, зазвичай не усвідомлювану [10, 45]. В. Карасик трактує концепт як утворення з ціннісним, образним і поняттєвим аспектами [3, 91]. О. Селіванова розглядає концепт як пропозиційну (відносно істинну, несуперечливу) й асоціативно-термінальну (метафоричну) інформацію та модус (оцінно-емотивний компонент) [7, 47]. Попри термінологічну неоднозгідність, можна стверджувати, що конструкцію концепту формують і образні (метафоричні) ознаки, що не викликає особливих застережень: давнє метафоричне осмислення світу сьогодні відтіснило більш науково обгрунтоване, але залишки того найпершого знання у концепті не занепали і виявляються передусім в образній художній мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Когнітивна метафора як центральне утворення в когнітивній моделі мови обгрунтована в дослідженнях Дж. Лакоффа та М. Джонсона, у трактуванні яких саме метафора дозволяє одну ідею пояснити через іншу, відому й зрозумілу [11, 34]. В україністиці метафоричне моделювання концептуальних структур апробовано у працях Л. Кравець [4, 31], де концептуальну метафору трактовано як зафіксовані в мовній і культурній традиціях етносу стійкі відповідності. Концептуальні метафори з реципієнтною зоною «земля» віднесено авторкою до найпродуктивніших у мові української поезії [4, 30]. Це можна пояснити тим, що концепт *земля*, як один із основних складників моделі світу багатьох етнокультур [9, 166], здавна впливав на формування ментальності українців [6, 22].

Мета дослідження – здійснити аналіз образних ознак концепту *земля* з опорою на українську поезію.

Виклад основного матеріалу. Образні ознаки концепту апелюють до неживої і живої природи.

Ознаки *н е ж и в о ї п р и р о д и* – це ознаки стихії, предмета, продукту харчування. У системі цінностей людства стихія землі завжди посідала один з найвищих щаблів як величне природне явище, могутня сила: *Земля тужавіє, тверда* (Л. Костенко); *Земля змаліла* (П. Вольвач). Така властивість землі як твердість спричинила концептуальний розвиток. На її основі витворилися, шляхом перехрещення значень, розширення сполучуваності та нашарування нових змістових компонентів, контрастні ознаки «надійність» / «ненадійність». Постійність землі, здатність давати опору – фундаментальна її ознака, тому тверда земля під ногами вселяє упевненість. Осмислення світоладу зумовлює з'яву

протилежного почуття щодо землі, чіткіше й послідовніше реалізованого поезією, – непевності: *На цій непевній кулі під ногами* (І. Жиленко); *закохані завжди одні на екстремальній цій планеті* (С. Йовенко).

Предметні ознаки – це ознаки природних предметів і артефактів. Окреслення землі як природного предмета засвідчено номенами *кам'яна, креміль, копалини*: *Чи ти готова до вигнання / За нашу землю кам'яну*, / *Де праця старша від кохання*, / *А хліб – від нитки бурштину* (Д. Павличко); *Земля ця з кременю* (І. Драч); *Вже їх земля – копалини й копальні, залізні кігті шахт у глибину* (Л. Костенко).

Артефактні ознаки утворюють шість груп: споруда: *Земля – смітник*. *Земля – казарма* (І. Жиленко.); предмет домашнього вжитку: *Тверда земля була за ліжко*, / *Шорткий кептар – за пелюшки* (Д. Павличко); книга, папір: *Історії ж бо пишуть на столі*. / *Ми ж пишемо кров'ю на своїй землі* (Л. Костенко); музичний інструмент: *Бубоном земля*: *гун-гун* (Г. Кулеба); метал: *Навкруги кам'яна безбереж і земля, наче криця* (Д. Павличко); конструкція, механізм, їх елементи: *Як іде з роботи дядько Яків – / То земля хитається, мов трап...* (Б. Олійник).

У коло метафоризованих номінацій землі входять одиниці з гастрономічною семантикою *хліб, хлібина, корж, мед*: 1. *Земля моя – хлібино репана, свята і тепла*; 2. *Як мед – земля, повітря – як вино* (І. Жиленко); *Розплескали старого коржа / Цю стару репану землю / Юні юначі підбори* (І. Драч). Земля в образі найпопулярнішого продукту слов'янського харчування отримує його смисловий багаж: добробут, святість, щастя та здоров'я.

Серед ознак жи в о ї п р и р о д и розрізняємо фітоморфні, анімалістичні та антропоморфні.

Фітоморфні ознаки зумовлені стійким асоціативним зв'язком рослин із землею. Перенесення властивостей може ґрунтуватися на подібності за формою (картоплина: *Та буде летіти в космічний кагат / Наша сипка земля – картоплина* (І. Драч)), властивостями (цвісти: *Це квітне сталь, як перший цвіт землі*, / *Це я навчився мислити руками* (М. Вінграновський) чи одразу за кількома ознаками (рухом і формою: *Щоб летіла у вічність земля заможна*, / *Не кружляла осіннім листом* (М. Вінграновський)).

Анімалістичні ознаки втілюють анімалізми на зразок *черепаха, лисиця, птахи*. Верхній шар землі нагадує спомин про черепаху, точніше – її панцир: *Земля – як панцир черепах*, / *лежить, не змита і грозою* (Л. Костенко). І. Драч ототожнює землю з лисицею, актуалізуючи стереотипні ознаки останньої: *Земля, густа земляця*, / *Запанувала, тяжко возягла*, / *Руда і хитра, як вертка лисиця*. Концепт вербалізують також номени із

орнітологічної царини: *І на весь всесвіт ще Туга і горда [земля], як крило орла* (І. Драч); *Наша [планета] вже – сивесенька, мов лунь* (І. Жиленко); *Ну така ж [земля], як чорна галка, / З борозни на два крила* (Д. Білоус).

Антропологічні ознаки охоплюють соматичні, фізіологічні, гендерні, фізичні й характерні. Найчастіше персоніфіковано землю через соматизми – *око, вуха, чоло, хребет, лице, зморшки, голова, тіло, рот, рамена, ясна, скроні, ребра, серце, горб, мозоляста долоня, сонячне сплетіння, жили* тощо. Одухотворюють землю у, так би мовити, різних амплуа. Насамперед як планету: *Пекельній планеті між мерзлих нікчем / Головонька надто боліла* (І. Драч); *І. Стигне жах, як трагедійна маска, / на лиці затоптанім землі; 2. Ударили [землю], як в «яблучко», – під дих* (І. Жиленко); *Хто вдарив землю в сонячне сплетіння / і спричинив конвульсії стихій?* (Л. Костенко). Поетичним текстам частково властивий семантичний синкретизм, адже «в конкретному слововживанні сполучуваність цієї лексеми [земля] виявляє об'єднання, перехід одного значення в інше» [2, 308]: а) ‘планета+край’: *Для глядачів тут сцена закрута, / де чорний беркут з крилами наопашки / хребет землі до сонця поверта* (Л. Костенко); б) ‘планета+грунт’: *Земля без землі – тільки ребра планети* (І. Драч); в) ‘планета+країна+грунт’: *Я [земля] серце маю, очі й вуха* (В. Вовчок); *Вкарбувала на страдницькі груди / вашу тугу навіки земля* (В. Мельник); г) ‘край+грунт’: *Мовчать береги ясночолі, / Мовчить ясночолу земля* (М. Вінграновський); за наявності чітко окреслених значень, пор. у М. Вінграновського: ‘грунт’: *Сира земля пошерхлими губами / Припала до сівалок голубих; ‘край’: О землі згорблена!*

Наділення землі душею, духом, тим, що все перемагає, важливе у двох аспектах. Найперше персоніфікує землю не лише як фізіологічний організм, а й високодуховну особистість. А ще – вербалізує непересічні ознаки «природа», «народ», пор. у Д. Павличка: *І. А той приклав до персті вуха, / Напнувся, ніби тятива, / І слухає, як стогне глухо / Душа землі напівжива; 2. Ще не стемнів портрет Жуковського – Брюллов / творив його й носив на грища й лотереї, / щоб вибавить життя Тарасове з оков, / щоб розкувати дух землі мосі.*

Фізіологічні ознаки у концепті вербалізовано лексемами, що характеризують зокрема вік землі, її сон: *На крилах яблунь стомлені зірничі, / І хтось питає тихо: земле спиш?* (М. Вінграновський). Довговічність уможливило приписування землі теоморфних рис: *Моя земля плодюча і розлога, / Розумна й старша від самого Бога, / Не дасть мені пропасти* (Д. Павличко).

Гендерні ознаки створюють образ землі-жінки, землі-матері. Найважливішу її функцію – народжувати – актуалізовано в назвах *матір, лоно,*

утроба, нутро, породілля, вагітна, родити, молоко, груди, пологи, пуповина: Чи в цієї землі-породіллі, / Що в мовчанні вас тужно приймає у лоно своє? (П. Засенко); невисипує стогне земля у пологах (Ігор Калинець); Одриваємось від землі, / Перебинтовуєм пуповину (Т. Коломієць).

Поетичні тексти дали змогу виокремити такі групи ознак фізичних дій: «звукові характеристики», «рух», «сенсорні дії». Першу актуалізують дієслівні номени на зразок *кричати, стогнати, кликати, гудіти, кректати, дудніти, умовляти*: 1. *Це, Земле, ти кричиш у глибині, / І стогін твій – моя свята дорога!*; 2. *Запрягайте, вези за хмари, / Кличе сонце земля моя...* (М. Вінграновський). Часом у поезії вживано поряд актуалізатори звукових і рухових дій, що створює атмосферу дієвості, неспокою: *Двигтіла ніч, і страхом волохатим / Кректала, рвалась, репалась земля (І. Драч)*. Окрім вказаних, рухові ознаки передають персоналізовані дії, як-от: здригатися, йти: *Земля йде по орбіті (І. Драч); Під почтом королівським здригається земля (Л. Костенко)*. Сенсорні ознаки обмежені двома аналізаторами: зоровим і слуховим: *Втім я прокинувся і зрозумів, / Що ми – сліпці на цій землі стоокій (Д. Павличко); Гуцульська ноша переніла, / Лиш де-не-де в глухій землі... (Д. Павличко)*.

Характерні ознаки відображають стійкі психологічні риси персоніфікованої землі, серед яких ментальні, особистісно-спрямовані та емоційні. Ментальний компонент характеру землі акцентує її непересічний і всеохопний інтелект, первозданну мудрість: *На вікна вився виноград зелений, / Немов несказанні думки землі (М. Вінграновський); Чорний хліб – як мисль землі (В. Вовчок)*. Спрямованість олюдної землі детермінована її ставленням до себе і до довкілля й демонструє складну суперечливу природу цього феномена з комплексом властивостей, частково взаємопротиставлених: *З кожним днем земля добріша (І. Жиленко); Дибуча земля розпросторить рамена – / Зелена, шалена моя, достемненна, / Ідуча земля розпанахає в стогоні лоно / Вогненно, шалено, ужалено і безборонно (І. Драч)*. Емоційний компонент характеру поети структурують в основному двома протилежними елементами – радість, печаль, рідше – журба, ляк, жах, тривога: *Хай звеселиться печальна українська земля і школа! (Д. Павличко); Нехай на серце ляже ваготою / моя земля з рахманною журбою (В. Стус); А Земля, од ляку задубіла, / На вітрах крутилася скоріш (І. Драч); Стигне жах, як трагедійна маска, / на лиці затоптанім землі (І. Жиленко); Каплі дощу впали на землю тривожну (П. Осадчук)*.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Як бачимо, метафора – важливий інструмент пізнання світу й одна із форм концептуалізації довкілля, що реалізує здатність людини знаходити подібність між різними предметами. Її вивчення ре-

конструює найдавніші, найперші знання, чим зумовлена її цінність при дослідженні концептів.

У концепті *земля* образний аспект охоплює ознаки неживої і живої природи. Перші – це ознаки: 1) стихії, за якими земля – могутнє природне явище; 2) продукту харчування (передусім хліба); 3) предмета – природного (*кам'яна, кремій, копалини*) й артефактного (підознаки «споруда», «предмет домашнього вжитку», «книга, папір», «музичний інструмент», «метал», «конструкція, механізм, їх елементи»). Землю як живий організм ідентифікують через приписування їй фітоморфних, анімалістичних, антропоморфних (соматичних, фізіологічних, гендерних, фізичних і характерних) ознак.

1. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира: [монография] / И. А. Голубовская. – Киев : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. – 293 с.

2. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд / Світлана Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.

3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

4. Кравець Л. Лінгвокогнітивна інтерпретація метафори / Лариса Кравець // Дивослово. – 2014. – № 1. – С. 29 – 33.

5. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. ; [под общей редакцией Е. С. Кубряковой]. – М. , 1997. – 245 с.

6. Лобур Н. Культ землі в українській мові / Надія Лобур // Дивослово. – 1996. – № 3. – С. 22 – 23.

7. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир свідомості в мові : [монографічне видання] / Олена Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.

8. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Скаб Марія Василівна. – К., 2009. – 36 с.

9. Слюніна О. В. Концепт *земля* в українській мовній картині світу : лінгвокогнітивне осмислення / О. В. Слюніна // Лінгвістика : збірник наукових праць. – Луганськ : Видавництво ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – № 1(16). – С. 159 – 169.

10. Степанов Ю. С. Концепт [Електронний ресурс] // Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М. : Языки русской культуры, 1997. – С. 40 – 76. – Режим доступу: <http://philologos.narod.ru/concept/stepanov-concept.htm>.

11. Lakoff G. *Metaphors we live by* / George Lakoff, Mark Johnsen. – London : The university of Chicago press, 2003. – 193 p.

The article analyzes the figurative aspect of the concept earth that best reflects in poetic language. Shaped signs in the ancient concept convey an understanding of the

phenomenon earth and features include inanimate (element, food, object) and living (fitomorphic, animalistic, anthropomorphic) nature.

Keywords: concept, structure concept, conceptual sign, shaped signs, cognitive metaphor.

УДК 81'373.7:[811.112.2:070+811.161] *Ірина Патен (Дрогобич)*

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З СЕМАНТИКОЮ ПЕРЕСУВАННЯ (у структурі української, російської, польської та англійської мов)

У статті проаналізовано фразеологічні одиниці з семантикою пересування з огляду на їхню прагматичну налаштованість, звернуто увагу на емотивну складову образних висловлювань залежно від ілюкотивної комунікативної мети та функції адресата.

Ключові слова: семантичне значення, прагматичне значення, сема, фразеологічна одиниця, оцінність, тематичне поле.

Такі поняття, як простір і час, відносять до основних універсальних категорій, що визначають людську свідомість, необхідну для формування світосприйняття і розвитку наукової думки. Когнітивна лінгвістика вивела простір у ранг найважливіших універсальних концептів, довівши первинність уявлень людини про просторові відношення між предметами та явищами. Дослідники, які вивчали проблеми просторової семантики, дійшли висновку, що ця категорія надає широкі можливості параметризації мовної картини світу [1; 3; 4].

Постановка проблеми. Проблему визначення сутності поняття прагматичного значення досліджували Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Т. Булигіна, Л. Кисельова, А. Емірова. Треба зазначити, що лише незначна кількість праць присвячена дослідженню фразеологічного складу української мови у світлі лінгвістичної прагматики (О. Виноградова, О. Селіванова, В. Ужченко, І. Іванова). На ґрунті української фразеології були здійснені спроби комплексного аналізу мовного матеріалу саме з позицій семантичної прагматики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, семіотики (В. Ужченко, М. Плющ, І. Вихованець, Є. Ковальчук, О. Виноградова, Є. Тимченко та інші).

Важливим аспектом дослідження прагматики мовного коду є оцінюваність. За твердженням Н. Арутюнової, оцінюваність – є типово праг-

матичною категорією [1, с. 389]. Також треба зважати на те, що з погляду зовнішньої прагматики нові лексико-семантичні варіанти сприймаються як зміни в контексті вживання слова. Прагматичний аспект повною мірою відбиває можливість людини виразити своє ставлення до того, що відбувається навколо. Людина з позицій лінгвістичної прагматики – творець оцінки, джерело емоції, адресант/адресат, вона може маніфестувати свою культурну позицію. Як результат культурної інтерпретації фразеологізмів у процесі вживання із останнього формується провідний компонент культурно-мовного значення фразеологізму, де ціннісно-емоційне ставлення до навколишнього світу є провідним змістом значення.

Різноманітність парадигматичних елементів (експресивно-стилістична інформація, емоційне навантаження, оцінювальність, модальність), доповнюючи концептуальний зміст у сфері фразеологічного значення усталених словесних комплексів, які утворюють семантичне поле пересування, диктується характеризуючою вербалізацією, що втілює опрідечені представлення індивідуума і соціуму про пересування у просторі і часі об'єктів макро- і мікрокосмосу та руху взагалі як форми існування матерії.

Стереотипні (тобто закріплені узусом) наочно-чуттєві уявлення соціуму про рух, про пересування у просторі втілюють і доповнюють логічне картування світу, що існує у свідомості людини у вигляді сітки координат, за допомогою якої люди сприймають пересування і характер руху: швидко – повільне; поспіхом – неквапливо; впорядковане – хаотичне; безперервне – переривчасте; регульоване – нерегульоване; тривале – короткочасне та інше. Ця концептуальна структура є частиною загальної схеми універсальних смислів, котрі притаманні усім мовам і витоки яких, на думку лінгвістів, кореняться у біологічній та психологічній організації людини [8, с. 72].

Вербальне втілення зазначеної сітки координат представляє вагому частину національної образно-мовної картини світу, у взаємозв'язку котрої з логічною моделлю світу людина є “визначальним фактором” [7, с. 234].

Метою статті є обґрунтування на основі лінгвокультурологічного підходу прагматичних особливостей функціонування фразем із семантикою пересування як цілісних лексичних одиниць у структурі української, російської, польської та англійської мов.

Поставлена мета передбачає вирішення низки **завдань**:

– виявити специфіку прагматичної оцінки у сфері фразеологічного значення пересування;

– дослідити прагматику фразеологічних одиниць аналізованих мов з огляду на сприятливість /несприятливість (з боку людини, події, ситуації);

– з'ясувати прагматичні особливості в кожній із зіставляваних мов.

Сформовані знаки характеризуючої номінації як вербальне втілення взаємодії образного та логічного мислення людини виконують роль класифікатора та інтерпретатора концепта руху. При цьому види класифікації визначаються існуючою у свідомості сіткою координат, яка доповнюється і уточнюється мовним втіленням її, у даному випадку фразеологічними одиницями. Фразеологізми тематичної групи «Рух» проаналізовані в аспекті прагматичної оцінки – сприятливість (з боку людини, події, ситуації), результативність, вигода, користь, необхідність, придатність.

Так, сема «сприятливість з боку ситуації» присутня в усталених зворотах: *їхати попуткою; їхати своєю машиною; своїм ходом // ехать на попутной; ехать своей машиной; своим ходом //jechać swoim / własnym samochodem // ride and tie.*

У мовній практиці закріплено позитивне ставлення мовця до вищевказаних фразеологізмів і відповідно – позитивний вплив цих ФО на носія мови. Особливо це характерно для усталеного звороту *їхати своїм транспортом (машиною, літаком)* тощо. В усталеному словосполученні *їхати на таксі // ехать на такси //jechać taksówką* сема «сприятливість з боку ситуації» (швидко, комфортно, зручно) перехрещується із семою «сприятливість з боку людини» (дорого, невідгодно, але комфортно і швидко), тому прагматична оцінка коливається в межах від плюса до мінуса і навпаки.

Сема, «що представляє інформацію про суспільне визнання реалії як позитивної» [6, с. 12] незалежно від сприятливості – несприятливості з боку ситуації, міститься у фразеологічних одиницях *летіти літаком, їхати поїздом // лететь самолетом, ехать на метро // lecieć samolotem,jechać autobusem / autokarem,jechać metrem.*

Негативна конотація (несприятливість з боку події і ситуації) забарвлює смисловий зміст фразеологізмів *їхати автостопом; їхати зайцем; верхом на палиці // ехать автостопом; ехать зайцем; на своих двоих // jeździć na garę // ride the wild mare.*

Високий ступінь результативності є елементом прагматичного значення наступних фразеологізмів: *злітати на одній нозі; брати ноги на плечі; // брать ноги в руки; мчаться на всех парах // na całego naciskać; brać nogi za pas // to run before the wind; full steam ahead; like a blue streak.* Це значення об'єднується з компонентом, який несе позитивну оцінку дії індивідуума з боку соціуму. Що стосується усталених зворотів *бігти*

сторч головою // бежать сломя голову // pokazać plesy // full tear; то висока результативність дії оцінюється соціумом негативно, як метушливі, неконтрольовані суб'єктом необачні дії.

До прагматики усталеного звороту *іхати на метро // ехати на метро //jechać metrem* відносяться такі його компоненти значення, як «результативність» (підземні поїзди ходять за дуже точно вивіреном графіком) і пов'язана з нею вигода (час, витрачений на проїзд у метро можна легко і досить точно вирахувати; можна легко змінити напрямок і пункт призначення у разі потреби; виключені перешкоди, пов'язані з наземним транспортом).

Таким є ставлення мовця до реалії, позначеної вищезгаданим словесним комплексом. Цей компонент є обов'язковим (постійним) елементом цієї фразеологічної одиниці, проте прагматична оцінка може мати ситуативний характер, оскільки вона є відображенням сприймання ситуації в цілому і особливо правил поведінки індивідуума зокрема. У залежності від певної ситуації («неможливість вибору»: *іхати на таксі // ехати на таксі //jechać taksówką*) сема «вигода» може замінюватися семою «необхідність», «вимушеність», яка має імпліцитний характер і не є визначаючим компонентом значення. Як один із домінуючих компонентів поруч із семою «високий ступінь результативності», у фразеологічних одиницях наявна сема «необхідність», котра і зумовлює попередню, пор.: *п'ятами накивати; як припече, то втече // пуститься в погоню; сматывать удочки; // rzucić się do ucieczki; ile sił w nogach // cut and run; make an exit*.

Лише «необхідність» як елемент модальності (без вказування на результативність) міститься у фразеологізмі *оббивати / обтирати пороги // оббивать пороги // live on one's doorstep* – «неодноразово і багато ходити по інстанціях з клопотанням»; *ходити по інстанціях // ходить по инстанциям; топтати чоботи // топтать башмаки // deptać za czut (czego)* – «ходити, добиваючись чогось».

Позитивно оцінюється явище, позначене фразеологізмами *самі ноги несуть кого // сами ноги несут* (сприятливість з боку людини), і, відповідно, позитивний вплив її на носіїв мови. Така ж інтелектуальна оцінка міститься у метафоричному звороті *летіти на крилах кохання // лететь на крыльях любви // na skrzydłach miłości // tread on air* – «швидко, легко і радісно рухатися, поспішати» (сприятливість з боку особи і ситуації). І навпаки, негативну оцінку (незадоволення) містять фразеологізми *чорт несе кого // черт несет кого // czart / lichy / kogo niesie / diabli kogo przynieśli; швидкий як віл у плузі; бігає, як солоний засць // выделять ногами кренделя* – «йти непевним кроком, похитуючись, непевною ходою».

Зазвичай негативно оцінюються соціумом такі прояви руху людини і способів її пересування, як:

– хаотичність, неврегульованість рухів: *як очманілий бігти; бігає як ошпарений // latać jak kot z piecherzem // to run like scalded cat;*

– раптовість, неочікуваність: *вскочити мов ужалений // wyskoczyć jak spod ziemi; wyskoczyć jak Filip z konopi // like a horse on fire;*

– в'ялість, уповільненість пересування: *наче сонна муха; ходити як сновиди // ruszać się jak mucha w smole; chodzić jak struty // as slow as a snail; hardly put one foot in front of the other; go at a walk;*

– непевненість, незграбність рухів пересування: *як на щрубках ходити; як на ходулях ходити // как корова на льду // like a cow in a china-shop;*

– галасливість, невгамовність; висока «звучність» пересування: *ходить ходуном; точнісінько, як у нашому садку* («галасливе, хаотичне пересування дітей, біганина і метушня» – камерний фразеологізм) *// ходити ходуном; топаеть как слон;*

– пересування без мети: *ходить з кута у кут // слоняться (ходить) из угла в угол // mierzyć kąty;*

– протиправність пересування, руху: *їхати на червоне світло, їхати зайцем // ехатъ на красный (свет); ехатъ зайцем // zakaz pływania; zakaz wstępi;*

– тривала відсутність чи зникнення суб'єкта внаслідок його пересування у просторі: *пішов, як рак по дріжджі // как в воду канул; как за смертью посылать // jak za śmiercią chodzić; jak kamień w wodę // go to hell; gone for a holiday.*

Негативна оцінка у значенні характерологічних усталених одиниць зі значенням пересування домінує в порівнянні з позитивною оцінкою.

Широке коло явищ, що відносяться до прагматики фразеологізму, – емоційні, експресивні, оціночні, модальні компоненти значення (везіння – невезіння, сприятливість – несприятливість, радість – печаль, схвалення – несхвалення, добре – погано, виразно – невиразно, інтенсивно – мляво, результативно – нерезультативно, необхідно – без сенсу, обов'язково – необов'язково тощо), – мають безумовно універсальний характер, як і взагалі більшість сем. Хоча їх реалізація у різних мовах створює досить складні і дивовижні відношення [2, с. 312].

Серед фразеологічних одиниць з семантикою пересування значну частину займають дієслівні фразеологізми, тобто такі, в яких дієслово є невід'ємним елементом їх структури (*містити болото; ходити хвостом // месить болото; бегать хвостиком // chodzić ogonem za kim / /come upon one's heels* – «ходити за кимось невідступно»; *дати волю ногам;*

летіти на крилах // дать волю ногам; лететь на крыльях // dawać wolę nogom; pędzi ktoś jak na skrzydłach // break into run; on the wings of the wind) й такі, де дієслово (або ряд синонімічних дієслів) є постійним супровідником фразеологічних одиниць, постійним її оточенням, наприклад, *на усіх (повних) парах, сторч головою*, зі сл. мчати, бігти і т.ін. // *на всех парусах* (нестишь, мчаться и т.п.) // *сломя голову* (бежать, мчаться, скакать и т.д.). Детермінуючи обов'язкове коло дієслів-супровідників, ці усталені звороти утворюють той мінімальний контекст, у якому реалізуються елементарні значення фразеологізмів із загальною семантикою пересування.

Чималу частину фразеології з семантикою пересування складають дієслівно-пропозиційні фразеологізми, під якими розуміємо вслід за А. Молотковим такі з них, котрі за своїм значенням виражають дію або стан, структурно організовані як речення (зазвичай двоскладові) і за своєю синтаксичною функцією в реченні виконують роль предиката [5, с. 8]: *бог несе кого // бог несет кого; только его и видели; след простыл*.

Усе різноманіття прагматичних оцінок у колі фразеологічної групи зі значенням пересування зводиться в основному до двох антиномій – сприятливість – несприятливість (переважно з боку ситуації) пересування у просторі, результативність – нерезультативність руху: *їхати на по-дорожній – їхати на перемінних; бігти з усіх ніг – ледве ноги волочити*.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Направленість знаків образної номінації, якими є фразеологізми, на зовнішній світ полягає в тому, що в них закріплюється зміст мисленневих образів і відтворюються найважливіші характеристики руху людини і способи пересування у реальній (передусім) або віртуальній дійсності. Зазвичай інформативна і експресивна функції знаходяться в тісному взаємозв'язку з домінуванням останньої у більшості семантично зв'язаних структур зі значенням пересування. Особливо, якщо їх можна застосувати до побутової сфери або до сфери художньої літератури. В інших сферах, скажімо, у сфері масової інформації та соціально-політичній сфері функціонують переважно стійкі словесні комплекси, що несуть сему інтелектуальної оцінки – негативної чи позитивної оцінки з боку соціуму – поряд з інформативною семою.

Континуум пересування переломлюється в аналізованих мовах у відповідності до зумовленого вибору мовного матеріалу як засобами самої мови, що залежить від властивостей самої мови, так і від природно-економічних та соціально-історичних особливостей існування того чи того етносу. Відповідно, стійкі словесні формули зі значенням пересування, що перевтілюють реальний світ у світ ідей, у світ духовності, містять

культурологічні відомості не тільки визначеної мовної спільноти (національно-специфічне сприймання пересування людини): *Ходить як лис по дну; хмарою сунути; товчеться, як Сивко у неклі // водить хоро-вод; ездить в Тулу со своим самоваром*, але й культурологічні відомості загальнолюдського характеру (інтернаціональні, міфологічні образи і фантазії, пов'язані з рухом (*чорт несе кого // черт кого несет; як джин з пляшки // как джинн из бутылки*).

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Арутюнова Н. Д. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.

2. Гульга Е. В. О компонентном анализе значимых единиц языка / Е. В. Гульга, Е. И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 291–314.

3. Кобозева И. М. Грамматика описания пространства / И. М. Кобозева // Логический анализ языка. Языки пространств. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 153 – 162.

4. Кубрякова Е. С. О понятии места, предмета и пространства / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 84 – 93.

5. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка : монография / Александр Иванович Молотков. – Л. : Наука, 1977. – 283 с

6. Пелепейченко Л. Н. Многоуровневый характер отражения действительности в языковой картине мира / Л. Н. Пелепейченко // Вісник Львівського університету. Серія : Філологічна. – Львів, 2000. – Вип. 28. – С. 87–95.

7. Проблеми міжпредметних зв'язків в умовах білінгвізму : тези доповідей [відпов. ред. А. К. Смерчко]. – Дрогобич, 1990. – 239 с

8. Хроленко А. Т. Общее языкознание (Руководство к самостоятельной работе над курсом) : учебное пособие / Александр Тимофеевич Хроленко. – М. : Просвещение, 1981. – 95 с.

Джерела

1. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 2001. – 392 с.

2. Фразеологический словарь русского языка [под ред. А. И. Молоткова]. – 2-е изд., стереот. – М. : Сов. Энциклопедия, 1968. – 543 с.

3. Фразеологічний словник української мови [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – Т. 1 – 2. – 1512 с.

4. A Thesaurus of English Traditional Metaphors / Ed. by P. R. Wilkinson. – L. & N.Y. : Routledge, 1993.

5. Słownik frazeologiczny / oprac. A. Kłosińska. – Warszawa : PWN, 2010. – 655 s.

The article analyzes the phraseological units with semantics of movement regard to their pragmatic willingness; pay attention to the emotional component of figurative

expressions depending on ilokutyve communicative purpose and functions of the recipient.

Keywords: *semantic meaning, pragmatic meaning, sema, phraseological units, estimation, thematic field.*

УДК 821. 161. 2

Оксана Скварок (Дрогобич)

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ДЕРИВАЦІЙНІ ІНТЕНЦІЇ ТВІРНОГО СЛОВА (на матеріалі локативних іменників)

У статті розкривається поняття дериваційної інтенції твірного слова як функціонально спрямованої семантичної одиниці словотвору, а також визначається місце і функції дериваційних інтенцій у структурі словотворчого процесу.

Ключові слова: *дериваційний потенціал твірного слова, дериваційні інтенції, похідне слово, структура словотворчого процесу, відношення мотивації, словотвірна семантика.*

Актуальність проблеми. У руслі сучасної когнітивної лінгвістики дослідження словотворчих процесів в останні щонайменше два десятиліття характеризуються зміщенням акцентів з дериваційного форманта на твірну основу і вивчення системи дериватів, об'єднаних спільністю твірної основи. А відтак – створення типології словотвору з опорою на твірну основу як типологізуючий фактор. Закономірність розвитку такого аспекту дослідження словотвору базується на необхідності всебічного, комплексного вивчення словотворчих процесів, яке враховує роль і функціональне навантаження як дериваційного форманта, так і твірної основи. При цьому функціональне навантаження твірної основи стає визначальним фактором.

Аналіз основних досліджень. Ще на початку 60-х років минулого століття основоположник сучасної української дериватологічної школи І. Ковалик зазначав, що у дослідженнях суфіксального словотвору основна увага звертається на суфікси (суфіксеми), ролі твірної основи – бази – дослідники не враховують, а утворення нового слова поряд з іншими чинниками ґрунтується і на категоріальній семантиці твірних основ відповідних лексико-граматичних класів слів [6, 6-7]. Накреслені ученим шляхи дослідження словотворчих процесів реалізуються в сучасній українській мовознавчій науці у розробці основоцентричного (логіко-номінативного) аспекту вивчення словотвору (В. Грещук, Р. Бач-

кур, І. Джочка, Н. Пославська, З. Валюх та ін.). Новий підхід враховує тісний зв'язок процесів деривації з категоріальною структурою мислення, тісно пов'язує словотвір з теорією номінації і активною мисленно-мовленнєвою діяльністю людини, передбачає “активний” підхід до словотворчих одиниць, коли аналіз цих одиниць здійснюється в динамічному, функціональному аспекті [1]. Об'єктами дослідження стають і словотворчий процес, і твірне слово (ТС) як база номінації, і похідне слово (ПС), яке розглядається як особливо структурована семантична одиниця.

Отже, формуванню нового підходу до вивчення словотворчих явищ, який успішно реалізується сьогодні в основоцентричному словотворі, сприяло посилення уваги до проблем самого процесу породження вторинних номінативних одиниць і орієнтація на пріоритети мовця.

Г. Винокур зазначав, що ПС формується і існує як таке, що позначає предмети “через встановлення того чи іншого зв'язку між цим предметом дійсності і іншими”[2, 421], та й у самій дійсності він відзначав предмети принаймні двох типів – первинні, базові, вихідні, у порівнянні з якими власне і визначається смисл нових об'єктів, і вторинні, статус яких визначається зокрема в актах номінації через первинні. Таким чином, словотворчі відношення, встановлювані між позначуваним і джерелом мотивації, можна трактувати як такі, що відображають реальні відношення між предметами.

Метою статті є розкрити важливі для розуміння процесів лексичної деривації поняття дериваційного потенціалу ТС та його дериваційних інтенцій, на матеріалі окремої семантичної групи локативних іменників показати здатність ТС виявляти залежно від своєї смислової структури і смислового завдання номінації ті чи інші дериваційно спрямовані інтенції, наміри, або актуалізацію того чи іншого релевантного для здійснення акту деривації елементу смислу.

Виклад основного матеріалу. Кожному акту номінації передує певне смислове завдання. Кожного разу, коли з'являється потреба у новому найменуванні, на початковій стадії його створення паралельно один одному починають діяти взаємозумовлені смисловим завданням акту номінації процеси: одночасно відбувається 1) осмислення онтологічних властивостей позначуваного, підведення осмисленої сутності під відповідну онемасіологічну категорію (предметності іт. д.) і 2) пошуки ознаки найменування у вже пізаному фрагменті світу, за відношенням до якого описується нове знання шляхом встановлення об'єктивних зв'язків між предметами і явищами, подібності і спільності їх ознак. У свідомості мовця складається відповідне судження про предмет найменування.

Для виявлення типів регулярних семантико-словотвірних відношень твірного слова з його похідними важливо простежити, як «власне малюнок логічних зв'язків різних предметів і їх взаємовідношень в реальній дійсності відображується у значенні слів і детермінує утворення різних асоціацій, можливих шляхів і мотивів вторинних найменувань» [12, 136].

Залежно від смислового завдання акту деривації у семантичному просторі ТС виділяється певна семантична ознака, що є релевантною для здійснення цього акту і яка викликає необхідні семантичні асоціації, на основі яких формується те чи інше семантико-словотвірне відношення між твірним і похідним словом, і які власне сприяють формуванню нового знака на базі іншого, вже відомого з попереднього досвіду.

Словотворчий аналіз, здійснюваний з таких позицій, повинен дати відповідь на найважливіші питання: вираженню якого значення служить ономасіологічна структура ПС і для виконання якого смислового завдання здійснювався словотворчий акт. Відповіді на ці питання дає вивчення мовних явищ не з класифікаційної статичної точки зору, а в динаміці, у процесі, і кінцевою ідеальною метою досліджень є створення моделі мовної діяльності, а не моделі самої мови, тому увага дослідників зосереджується на словотворчому процесі. Одиниці словотвору при цьому розглядаються процесуально, тобто ми намагаємося визначити, в результаті якого процесу вони виникають або перетворенням, трансформацією яких одиниць можна їх вважати. Явище, що аналізується, визначається як таке, що виводиться з твірних одиниць і є наслідком певних операцій (процедур), що здійснюються з ними.

Кожен словотворчий процес має певну структуру, тому важливим теоретичним питанням є місце і функція кожного компонента процесу деривації. До обов'язкових компонентів будь-якого процесу деривації О. Кубрякова відносить: вихідний символ або ланцюжок символів, що приймаються за вихідні; формальну операцію, спрямовану на перетворення джерела деривації в необхідному напрямку; смислове завдання акту деривації і конкретні цілі зміни статусу вихідної одиниці; результативну одиницю, що задовольняє умови і вимоги акту деривації [8, 16]. Смислове завдання як обов'язковий компонент акту деривації визначає типи асоціативних семантико-словотвірних відношень між твірною і результативною одиницями.

Отже, характер зв'язку ТС з позначуваним предметом чи явищем дійсності залежить від ракурсу використання предмета думки, вибраного в якості ознаки найменування, а виявлення мотиваційно значущих компонентів семантики ТС можливе лише в ході його смислового ком-

понентного аналізу, у результаті якого встановлюється семантичний простір ТС. Власне смислове завдання як обов'язковий компонент акту деривації корелює в певний спосіб із семантичним простором ТС.

У семантичній структурі слів однієї лексико-семантичної групи (ЛСГ) виявляються спільні семантичні елементи. Об'єднані на основі певної семантичної ознаки, слова тої чи іншої ЛСГ здебільшого «об'єднуються також і на основі спільних словотворчих можливостей» [13, 14].

Окреслюючи основні проблеми української основоцентричної дериватології, її теоретик і розробник В. Грещук як одну із найважливіших власне визначає дериваційний потенціал і спроможність твірних слів однієї ЛСГ. Оскільки реалізація дериваційного потенціалу і спроможності ТС детермінується формально-семантичними та прагматичними чинниками, подальшого розвитку і поглиблення потребує насамперед дослідження ролі ТС як семантичної бази у формуванні і вираженні семантичних категорій в актах деривації, функціонально-комунікативна інтерпретація саме семантичної сфери ТС [3, 3]. Така інтерпретація семантичної сфери ТС надає йому статусу особливої семантичної величини, якій властива функціональна спрямованість. Функціональна спрямованість семантики ТС визнається як його основна функціональна ознака.

В пошуках ізоморфізму між процесами, що спонукають людину до мисленнево-мовленневої діяльності (намір, ціль, мета діяльності), спрямованої на утворення нового слова, свідомого вибору номінативної ознаки, і активізацією смислової структури ТС, семна структура якого репрезентує релевантні для здійснення смислового завдання акту деривації одиниці смислу – семи, ми прийшли до такої функціональної характеристики ТС, як дериваційна інтенція. Проводячи паралель між активною роллю мовця в акті лексичної номінації (остання залежить від комунікативних намірів мовця, його мовотворчих інтенцій(задуму), пов'язаних з відношенням до об'єктивної дійсності) і функцією ТС як вихідної одиниці номінації в динамічному, функціональному словотворі, за ТС закріплюється статус такої функціональної словотворчої одиниці, яка здатна виявляти залежно від своєї смислової структури ті чи інші дериваційно спрямовані інтенції, наміри. Оскільки самі мисленнево-мовленнєві процеси недоступні для безпосереднього спостереження і аналізуються нами лише на основі дослідження результатів акту деривації, на рівні мови ми оперуємо термінами – назвами конкретних словотворчих величин, яким власне і приписуємо ті чи інші функції, наділяємо їх властивостями активних субстанцій, і як такі вони вимагають адекватного опису в термінах функціонального словотвору. Тому для дослі-

дження функцій основної дериваційної одиниці в основоцентричному аспекті – твірного слова – вводимо поняття дериваційної інтенції, яке допоможе нам здійснити функціонально-комунікативну інтерпретацію семантичної сфери ТС, розкрити його роль у формуванні і вираженні семантичних категорій.

У лінгвістиці термін “інтенція” обмежено вживається у дослідженнях з лексемотактики як синонім до термінів сполучуваність, валентність, дистрибуція, конотація, семантична вибірковість та ін. для окреслення кола проблем, пов’язаних з вивченням сполучуваності лінгвістичних елементів. Так, здатність керувати декількома словами в реченні (актантами), яка означається у мовознавстві терміном валентність, чеський мовознавець Е. Пауліні назвав інтенцією дієслівної дії. При цьому розуміння інтенції він пов’язував з такими потенціями дієслова, що обумовлюються його семантикою. Між явищами, що лежать в основі поняття інтенції дієслівної дії (за Е. Пауліні), лексичної сполучуваності у лексемотактиці і функціональної спрямованості смислової структури твірного слова в актах деривації, є очевидний ізоморфізм.

Під дериваційною інтенцією ТС (ДІТС) ми розуміємо зумовлену екстралінгвістичними чинниками (смысловим завданням акту деривації) функціональну спрямованість елементів смислу ТС на встановлення певного типу відношень між семантичними величинами, покладеними в основу номінації. Вибудовується логічний ряд: реалізація дериваційного потенціалу ТС детермінується певними семантичними та прагматичними чинниками – дериваційний потенціал ТС реалізується його дериваційними інтенціями, спрямованими на встановлення семантичних відношень між номінативною базою і позначуваням.

Отже, ДІТС є до певної міри незалежною ідеальною субстанцією, яка, з’являючись у свідомості людини, видозмінюється, реагує на зміни у бутті предмета думки, тобто функціонує у свідомості людини відповідно до способу і міри пізнання нею певного фрагменту світу. А оскільки за смислом слова у мові закріплюється відповідний знак і в описі дериваційних процесів ми оперуємо знаками – словами, то функціонування смислу слова як його ідеальної сутності «приписуємо» самому знаку і говоримо про інтенції слова.

У сучасній лінгвістиці “сенси слів розглядаються перш за все як психічні феномени, що втілюють за допомогою мови концептуалізацію людиною оточуючого її світу” [11, 3]. Таке розуміння елементів смислу слова відповідає цілям і завданням дослідження сучасних проблем словотвірної семантики, центральною з яких є проблема модифікації, трансформації семантики твірного слова у відповідь на смислове за-

вдання акту номінації, і передбачає реальну взаємодію лінгвістики і психології пізнавальних процесів. В аспекті зазначеної проблеми важливо враховувати концепцію компонентної структури лексичного значення слова В. Гака. Учений виділяє ще один вид смислових компонентів – потенційні семи. Ці мінімальні смислові компоненти надзвичайно різноманітні, індивідуальні і асистемні в тому розумінні, що представлені тільки на рівні значень окремих слів і їх конкретних вживань у мовленні. Цей вид семантичних одиниць з погляду загальної класифікації займає нижні яруси в семантичній структурі слова. Для загальної ідентифікації позначуваного словом об'єкта вони мають другорядне значення, однак можуть актуалізуватися, вийти на передній план залежно від сприйняття і осмислення об'єкта. «Якщо загальні і диференціальні семи є суттєво важливими з погляду синхронного опису лексичної семантики, то потенційні семи виступають на перший план і займають основне місце у процесі діахронічного, історичного розвитку значень і служать основою утворення нових значень і нових слів» [10, 30].

На основі вивчення компонентної структури лексичного значення ТС можна більшою чи меншою мірою виявити його дериваційний потенціал, а відтак «спрогнозувати», в яких дериваційних інтенціях виявиться конкретна одиниця смислу у семній структурі ТС. Здавалося б, оскільки слова однієї ЛСГ мають спільні семантичні елементи і об'єднуються на основі спільних дериваційних можливостей, вони мали б виявляти, хоча б в основному, й спільні дериваційні інтенції. У більшості випадків така закономірність простежується. Водночас цікавими явищами є асистемні утворення, що з'являються у мові власне як результат актуалізації потенційних сем у семантичному просторі ТС.

Простежимо коротко функціональну актуалізацію семантики непомітних локативних іменників – назв географічних об'єктів як твірних у системі семантико-словотвірних відношень, проаналізуємо їх реалізацію, зокрема на прикладі похідних субстантивної зони типової словотвірної парадигми.

Предметне значення локативних іменників – назв географічних об'єктів і артефактів є суто денотативне за своєю природою, визначається референцією імені, основною рисою значення є дискретність денотата. Значенню цього типу властива багатоаспектність. Семантична організація локативних іменників, як і інших назв з конкретною предметною віднесеністю, в найбільшій мірі пристосована до функції ідентифікації предмета в єдності всіх його зв'язків і відношень.

Дослідження дериваційних можливостей локативних іменників з конкретною предметною віднесеністю показує, що на словотвірному

рівні зазначені семантичні особливості проявляються у різноаспектності дериваційних зв'язків.

Оскільки усі локальні об'єкти, на відміну від більшості предметів матеріального світу, є об'єктами статичними (мають природні або штучно встановлені межі, постійне місце розташування і т.д.), їм властиві стали характерні для них денотативні ознаки – «конфігурація», «протяжність», «положення у просторі по горизонталі і вертикалі», «заселеність живими істотами» і под. Підкреслимо, що для локативних іменників при встановленні словотворчих відношень характерна актуальність як екстенціонального, так і інтенціонального компонентів значення. Усі перелічені компоненти значення отримують, залежно від семантичного наповнення назв різних типів локальних об'єктів, семантичний розвиток у дериватах локативних іменників. Досить нечітке природне членування географічного континууму (місцевості) за своєю конфігурацією (гора, долина, рівнина, горб і т.д.) дістало в процесі його осмислення людиною більшої конкретизації. Виділені і осмислені особливості географічних предметів знайшли у мові відображення у численних словотвірних зв'язках назв цих географічних предметів з їх похідними.

Так, у субстантивній зоні типової словотвірної парадигми локативних іменників характер похідних, утворених від назв географічних об'єктів, визначається, зокрема, розміром самого об'єкта. Чітка окресленість невеликих порівняно об'єктів дає можливість візуально виокремити цей об'єкт з навколишнього середовища, реально сприйняти його видимі межі, прилеглу до нього територію, а отже, встановити локальні відношення між частинами географічного континууму. Наприклад, у похідних словотвірної парадигми іменників *балка*, *гора*, *озеро*, *яр* об'єктивуються семантико-словотвірні відношення «географічний об'єкт» – «місце, місцевість, що прилягає до нього» і утворюються похідні із лексико-словотвірним значенням (ЛСЗ) «конкретизація локального значення»: *гора* – *передгір'я*, *підгірок*, *підгір'я*, *загір'я*, *міжгір'я*, *озеро* – *приозер'я*, *заозер'я*, *яр* – *прияр'я*, *балка* – *прибалок*, *море* – *примор'я*, *берег* – *прибережжя*, *узбережжя*. На основі актуалізації сигніфікативного рівня семантики встановлюються також семантико-словотвірні відношення подібності, співрозмірності, творяться похідні із ЛСЗ «модифікація просторового значення», напр.: *горб* – *пригорб*, *гора* – *пригора*, *пригір*, *пагорок*, *балка* – *вібалок*, *яр* – *виярок*, *горб* – *пагорб*, *діл* – *паділ*. Відповідні форманти репрезентують у них сему «невеликий розмір об'єкта», яка об'єктивується лише у похідних від назв географічних об'єктів – заглиблень в земній поверхні.

Залежно від типу географічного об'єкта у семантичній структурі різних за значенням географічних локативів на основі актуалізації таких компонентів значення, як «придатне / непридатне для проживання, перебування, розведення», «місце діяльності», встановлюються наступні семантико-словотвірні відношення, які реалізуються дериватами субстантивної зони із загальним словотвірним значенням «носії предметної ознаки» у різних конкретних ЛСЗ: «географічний об'єкт, місцевість» – «житель цього місця, місцевості», напр., *гора – гірняк, горець, горянин, острів – острів'янин, море – помор, степ – степовик, степняк* (ЛСЗ «особа за місцем проживання»); «географічний об'єкт, місцевість» – «людина, яка використовує (цей) об'єкт як місце праці», напр., *ліс – лісник, море – моряк, гора – гірник* (ЛСЗ «особа за місцем діяльності»); «географічний об'єкт, місцевість» – «природний простір, де водяться (певні) тварини», напр., *берег берегівка, прибережник, море – морянка, поморник* (ЛСЗ «тварини, які водяться в місці, названому твірним словом»); «географічний об'єкт, місцевість» – «рослинність (цієї) місцевості», напр., *берег – бережина, бережник, бір – боровиця, боровина, боровик, степ – степняк* (ЛСЗ «рослини, які ростуть у місці, названому твірним словом»). Щодо назв рослин, які мають у своїй основі географічний номен, усі вони є загальнонародними або вузькодіалектними утвореннями (на відміну від загальноприйнятої ботанічної номенклатури). Локативна ознака у них має дуже загальний характер і може бути приписана переважно будь-якій рослині, що росте в тому чи іншому місці, напр., *степняк* «рослина, що росте в степу», *лісниця* «ягода, що росте у лісі». Хоча, скажімо, гриб *боровик* «білий гриб» уже має більш локалізоване значення «білий гриб, що росте у бору».

У випадку актуалізації потенційних сем ТС і утворення асистемного деривата функція базової, спільної з твірним словом частини деривата полягає не стільки в збереженні і передачі необхідного для нового імені значення твірного, скільки у «пробудженні уявлення не тільки про мотивуюче слово, але й пов'язаних з ним асоціаціях» [8, 170]. Ці асоціації (а вони можуть мати дуже індивідуальний характер) експлікуються на синтагматичному рівні у певній мотивуючій дефініції, перифразі. Фразеологізація похідного в таких випадках – це не прирощення значення, а «своєрідне з б е р е ж е н н я (розрядка автора), хоча і в скритому, імпліцитно не вираженому вигляді, тої інформації, що була пов'язана з лексичною сполучуваністю мотивуючого слова у вихідній мотивуючій структурі» [8, 170]. Наприклад, відомий український письменник В.Яворівський, аналізуючи політичну ситуацію в Україні через рік після Помаранчевої революції 2004 року (основні події відбувалися на майдані Незалежності у Києві), а осо-

бливо настрої української спільноти, назвав цей складний період в житті держави «*помайдання*», підкреслюючи тим, що життя українців ще надовго буде поділене на два періоди – до Майдану і після Майдану. Спостерігаємо тут своєрідне «перетікання» просторових категорій у часові, їх суміжність.

Кожне словесне значення має складну організацію, зумовлену його багатофункційністю, і кожній функції відповідає «своя» семантична модель (наприклад, номінативну функцію обслуговує «словниковий» тип лексичного значення). «Дериваційну функцію слово виконує завдяки своєму мотиваційному значенню. Мотиваційні значення відображають «той сам світ», але з інших позицій. У центрі уваги опиняються відношення, зв'язки, явища, зокрема і ті, що викликаються до життя соціально-виробничою і власне інтелектуальною діяльністю людини» [14, 19]. Сама ж семантична структура похідного слова – це «згусток семантичної енергії» (В. Нікітевич). Цей «згусток» є результатом «живих» дериваційних процесів у напрямку від комунікативної «інтенції (здуму) – до мовної форми реалізації» [9,7] Імпульси для виникнення семантичної енергії похідного слова йдуть від твірного, а отже, й саме твірне має дериваційно спрямовану семантичну енергію – дериваційні інтенції. Отже, «природа мовного знака повинна бути перш за все пояснена з точки зору його здатності співвідноситися зі світом, який існує поза людиною, але пізнається нею, її мисленням» [7, 10].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. З огляду на зазначене, дослідження дериваційних інтенцій твірного слова у їх конкретних проявах допоможе виявленню глибинної сутності дериваційних процесів. Для вивчення словотвору з функціонального погляду поняття дериваційних інтенцій і дослідження їх проявів є перспективним. Таке дослідження вписується у парадигму сучасної функціональної лінгвістики.

1. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. – Львов: Світ, 1997. – 392 с.

2. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию. – М.: Учпедгиз, 1959. – 492 с.

3. Грещук В.В.: Семантична дериватологія: передумови формування і перспектива/ Вісник Прикарпатського університету. Філологія.. Вип. V. – Івано-Франківськ, 2000. – с. 83-86.

4. Грещук В.В. Словотвір і функціоналізм / Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології). Збірник наукових праць. Випуск 7. Наукове видання. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1999. – 248с.

5. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.

6. Ковалик И. И. Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками: Автореф. дис... д-ра филол. наук. – К., 1961. – С. 6-7.

7. Колшанский Г. В.: Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте// Принципы и методы семантических исследований. – Москва: Наука, 1976. – 379 с.

8. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.

9. Кубрякова Е.С. Части речив ономаσιологическом освещении. – М.: Наука, 1978. – 116 с.

10. Кузнецов А. М. Проблемы и методы лексико-семантических исследований // Проблемы лингвистической семантики (Реферативный сборник). – М., 1981.

11. Семантика и катигоризация. – М.: Наука, 1991. – 168 с.

12. Уфимцева А.А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира// Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. –216 с.

13. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М.: Наука, 1973. – 280 с.

14. Янценецкая М.Н., Резанова З.И. К проблеме внутренней формы слова // Вопросы слово – и формообразования в индоевропейских языках. – Томск: изд-во Томского университета, 1991. – 250 с.

The meaning of derivational intention of a creative word as one of its main features is studied in the article. Place and functions of the derivational intentions are defined in the structure of word building process.

Key words: *derivative potential of a formative word, derivative intensions, derivative word, structure of a word-formation process, relation of motivation, word-formation semantics.*

УДК 811. 161. 2'373

Марія Федурко (Дрогобич)

ФЕНОМЕН МОВИ-СЛОВА У ПРОСТОРІ ШЕВЧЕНКОВОГО СВІТУ

У статті йдеться про особливості функціонування лексем «мова», «слово» у текстах творів Тараса Шевченка. Показано, що з одиниць синонімного ряду «мова – слово, глагол, язик, псалом» найбільшою активністю характеризується компонент «слово»; його конотативний ореол незмінно позитивний, тоді як інші можуть мати й негативну конотацію. Стверджено, що часте апелювання поета до компонентів зазначеного синонімного ряду зумовлене усвідомленням етноохоронної, духо-, націо- і державотворчої енергії рідної мови.

Ключові слова: національна мова, українська ідентичність, українська мова, компоненти синонімічного ряду.

То була дивовижна зоря:
На убогу і світом забуту,
Щоб її до життя повернути,
Бог послав Кобзаря.
То казково щаслива зоря
Над забутою світом.

Є. Сверстюк

Постановка проблеми. Вільгельмові фон Гумбольдту, відомому філософові і мовознавцю кінця XVIII – першої третини XIX ст. (1767 – 1835 рр.) належать слова: «Людина сама собою слабка і здатна лише на незначне через свою недовговічну силу. Їй потрібна висота, на яку вона могла б піднятися, ряд, до якого вона могла б примкнути. Цю перевагу вона, безперечно, отримує, якщо плекає в собі дух своєї нації, свого роду, свого часу» (цит. за [12]). В українській історії до цього ряду, поза усяким сумнівом, належить Тарас Шевченко, навіть більше, він – одна з вершинних його постатей, та, яка світить усій решті великих українців, що прийшли в світ після нього. І все тому, що поет, як найсильніший репрезентант концептів Україна, українськість, українська нація, українська мова, українська культура, українська ідентичність [8, 204], і нині є тим «яскравим прецедентом, котрий, за словами В. Жаботинського, не дозволяє українству відхилитись від шляху національного ренесансу» (цит. за [19, 556]). Явивши у своїх творах світові менталітет, історію, культуру непересічного народу, він, усупереч усім скепсисам і насміхам, зумів довести, що мова цього народу не лише здатна виражати глибокі смисли, вона готова до виконання найповажнішої з місій – формування модерної нації, навіть більше – самостійної держави: «Сила мови і текстів Тараса Григоровича настільки потужна, що спроможна змінити речі й світ навколо, створити цілу країну – Україну» [11]. Очевидно, саме безмежною вірою в дієвість слова можна пояснити той незмінно глибокий пієтет до рідної мови, яким просякнута увесь континуум Шевченкових творів, але який у повному обсязі ще не відчитаний дослідниками. Власне це дає сміливість наполягати на **актуальності** пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про значення Шевченка для української культури й української нації сказано немало й у різному ключі, особливо в останні десятиліття. І це, переконана Р. Харчук, «свідчить про його актуальність», про невичерпність його (вільного інтелектуала, естета європейського рівня) творчості [18]. Співцем і пророком, що передавав голос свого народу, духовним батьком відродження

української нації назвав поета Дж. Грабович [4, 1]. «Для України, – втворює йому Є. Сверстюк, – Шевченко, – один із найвищих злетів її духу, її відродження і самоусвідомлення. Її найвеличніша пісня [15]. «Коли вже Україні шукати своєї місії між народами, – пише він у статті «Рік високого сонця в Україні», – то тут не розминутися з Шевченком – найбільшим і найзагадковішим генієм нашого народу» [14], який «сповна виконав своє історичне призначення: відстояв у многоликісті людства лице і характерну поставу свого народу» [10, 6]. Відстояв, бо розумів: «Нация без своей собственной, ей только принадлежащей, характеризующей черты похожа просто на кисель, и самый безвкусный кисель» (повість «Близнецы»).

Самобутність свого народу Тарас Шевченко відстоював насамперед словом і в слові, зорієнтованому «на весь україномовний територіальний та історичний обшир» [13, 172]. Тож цілком підставово вважати його реформатором, основоположником і творцем «української літературної мови як основи нової, угрунтованої на народній основі української культури» [13, 219]. Дослідники називають низку передумов, що цей факт уможливили: 1) Шевченко народився і виріс у селі на Звенигородщині, яку вважають географічним центром української землі; 2) був охочий до співу і любив народну пісню; 3) у російській школі не вчився, що зберегло його мову і сам спосіб думання від чужинських впливів; 4) кохався в рідному слові, плекав його в собі, не взурував на тих мужів мудрих, учених, які «проміняли свою добру рідну матір на п'яницю непотребну» (із «Передмови до другого (нездійсненого) видання «Кобзаря» [19, 16]).

У переліку найновіших досліджень, що стосуються згаданої проблеми, – розвідка австрійського славіста, глибокого знавця історії української мови, а з 2013 р. – Президента Міжнародної асоціації україністів Міхаеля Мозера «Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки». У ній він досліджує внесок поета в розвиток сучасної української мови та оцінює його як мовну особистість [9].

Мета статті – простежити, як часто у своїх поетичних текстах Тарас Шевченко апелював до слів «мова», «слово» і чому, у яких значеннях їх уживав, із якими феноменами пов'язував та які асоціативні ряди з ними вибудовував.

Виклад основного матеріалу. Щоб реалізувати зазначену мету, звернемося спочатку до тлумачних словників, які відображають значеннєвий план зазначених одиниць [3; 17]. І переконаємося, що вони засвідчують їхню багатозначність і майже семантичну тотожність: лексему *мова*, за СУМом, структурують 6 лексико-семантичних варіантів [17, 768 – 769], *слово* – 7 [17, 367 – 372], у ВТСУМ кількість варіантів

однакова, оскільки словникова стаття фіксує ще один – ‘у системах обробки інформації – природна або штучна мова для знакової обробки інформації’ [3, 1344 – 1345].

Звернення до текстів «Кобзаря» показало, що перше слово – *мова* – автор уживає у таких значеннях: 1) здатність людини говорити, висловлювати свої думки (*А Йвася питають, зарання питають, Не дадуть до мови дитині дожити* [19, 35]); 2) сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах певного суспільства звукових знаків для об’єктивно наявних явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок (*Може, батько Останню корову Жидам продав, поки вивчив Московської мови!*.. [19, 143]; *І в слов’янофіли Так і претесь: і всі мови Слов’янського люду – Всі знаєте...* [19, 200]); 3) те, що говорять, чий-небудь слова, вислови (*За карії оченята, За чорнії брови Серце рвалося, сміялось, Виливало мову* [19, 54]); 4) те, що виражає собою яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування (*І море ревнуло Босфорову мову, У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові Тую журбу-мову на хвилі подав* [19, 121]). Лексема *слово* в Шевченкових текстах актуалізує такі свої значення: 1) мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об’єктивного світу (*І коли-то воно буде Гратись, І промовить слово «мамо» – великеє Найкращеє слово* [19, 387 – 388]); 2) мова, мовлення (*Недавно я поза Уралом Блукав і Господа благав, щоб наша правда не пропала, Щоб наше слово не вмирало, – І виблагав* [19, 446]); 3) висловлювання, фраза (*Якби з ким сісти, хліба з’їсти. Промовить слово, то воно б, Хоч і як-небудь, на сім світі, А все-таки якось жилось* [19, 490]); 4) прилюдний виступ, промова (*І ти, великая в женах, І їх унініє і страх Розвіяла, мов ту полову, Своім святим огненным словом* [19, 465]). Окрім того, виявлено розширення його семантичної структури значенням ‘учення’: *«...» веселенький, З своїми дітками пішов В Єрусалим на слово нове, Поніс лукавим правди слово! Не вняли слову, розп’яли!*.. [19, 464].

Рядки з Шевченкової поезії «Н. Гоголю» *Кому ж її покажу я, І хто тую мову Привітає, угадає, Великеє слово?* [19, 148] засвідчують, що згадані одиниці можуть уживатися в тотожних контекстах, тобто бути взаємозамінними (у значенні ‘сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах певного суспільства звукових знаків для об’єктивно наявних явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок’).

Серед поетичних творів Шевченка виявлено такі, у яких, замість слова *мова* у другому та третьому значеннях, використано синоніми-ар-

хаїзми – іменники *язик*, *глагол*, часом – *псалом*. Їхній (творів) зміст дає підстави стверджувати, що частіше в іронічному, навіть сатиричному ключі, хоча з загальномовного погляду це одиниці, належні до високої, іншими словами – книжної лексики: *На те письменні ми, Читаєм Божії глаголи, І од глибокої тюрми Та до високого престола Усі ми в золоті – і голі* [19, 195]; *Од Молдаванина до Фіна – На всіх язиках все мовчить... Бо благоденствує!..* [19, 196]. Трапляються, однак, мікроконтексти, у яких згадані лексеми мають позитивно марковане, урочисте звучання: *Встане правда, встане воля, І Тобі одному Поклоняться всі язики Во-віки і віки* [19, 195]; *Молюсь, Господи, внуши їм, уст моїх глаголи* [19, 207]; *Помолюся І ед.п знову Твої блага чистим серцем, Псалмом тихим, новим* [19, 205]. Прикметно, що в приватному листуванні (наприклад, у листі до М.Г. Шевченка), а також у «Передмові до другого (нездійсненого) видання «Кобзаря» Шевченко вживає слово *язик* (у значенні ‘мова, мовлення’) як стилістично немарковану одиницю, пор.: <... > *а ще я тебе просьв шобы ты ед. по своему шобъ я хочъ съ твоимъ ед.пц побалакав на чужьй стороны ед.п людськимъ* [19, 539]; *Гоголь виріс у Ніжині, а не в Малоросії, і свого язика не знає; Покойний Основ’яненко дуже добре приглядався на нарід, та не прислухався до язика, бо, може, його не чув у колісці од матері* [19, 16].

Аналіз синонімного ряду «мова» з погляду частотності його компонентів у лексиконі «Кобзаря» засвідчив різну їх активність: компонент *мова* вжито 43 рази, *слово* – 157, *глагол* – 5, *язик* – 14. Як бачимо, домінує синонім *слово*. Попри те, що Словник синонімів наводить його з позначкою *розм.* [16, 837], у Шевченка воно має незмінно позитивний конотативний ореол, навіть у поєднанні з прикметником *лихе*, скажімо: *Хоч би тобі лихе слово Почув хто од нього* [19, 290]. На це вказують насамперед прикметникові епітети *святее*, *тихе(є)*, *веселеє тихеньке*, *добре*, *незле*, *кратке*, *мудре*, *розумне*, *тихосумне*, *щире*, *благе*, *нове*, *живе(є)*, *великеє*, *найкращее*, *пророче*, *Боже(є)*, *богобоязливе*, навіть *огненне*, для прикладу: *І мене в сім’ї великій, В сім’ї вольній, новій, Не забудьте пом’янути Тихим добрим словом* [19, 215]; *І ти слова його живії В живу душу прийняла... І на торжища, і в чертоги Живого істинного Бога Ти слово правди понесла* [19, 435].

Останній приклад засвідчує можливість взаємодії у Шевченковій мові лексеми *слово* з іменниками *істина*, *правда*, *любов*. Таким уживанням автор, як видається, потверджує сакральний характер мови, її дивовижну життєстверджувальну силу: *Ридаю, Молю, ридаючи: пошли, Подай душі убогій силу, Щоб слово пламенем взялось, Щоб людям серце розтопило І на Україні святилось Те слово, божее кадило, Кадило іс-*

тини. Амінь [19, 426]; *Чи ми ще зійдемося знову, Чи вже навіки розійшлись, І слово правди і любови В степи-вертепи понесли?* [19, 245].

Намагання вмотивувати активність у Шевченковому «Кобзарі» одиниць аналізованого синонімного ряду навело на думку, що її важко пов'язати з дією якогось одного чинника. Їх, як виглядає, щонайменше три. Перший слушно назвати **етноохоронним**. Його сутність найчіткіше окреслюють такі Шевченкові рядки: *Возвеличу Малих рабів отих німих! Я на сторожі коло їх Постаблю слово* [19, 447]. Поет мав тверде переконання, що в умовах царської неволі єдине, що захистить його уярмлених братів, і допоможе зостатися на кону історії, – це рідна мова. Не раз кривджена, упосліджувана, витіснена з високої школи й науки, у Шевченковій поезії вона засвідчила здатність не просто бути, а й повертати з історичної непам'яті (*А я полину Аж за Байкал; загляну в гори, В вертепи темнії і в нори Без дна, глибокіі, і вас, поборники святої волі – із тьми, із ед.ти і з неволі, царям і людям напоказ, на світ вас виведу надалі Рядами довгими в кайданах* [19, 447]), генерувати нові смисли, стимулювати до чину: *Мій Боже милій! Даруй словам святую силу – людськеє серце пробивать, людськіі сльози проливать: Щоб милість душу осінила...* [19, 323]. О. Афанасьєв-Чужбинський згадує: «З'ява «Кобзаря» миттю розвіяла летаргію і викликала любов до рідного слова, вигнаного з ужитку не лише в колах вищого стану, а й у розмові з селянами, які намагалися і, звичайно, кумедно, висловлюватися по-великоруськи. Сміливо можу сказати, що після з'яви «Кобзаря» більшість взялася за повісті Квітки» [1, 88]. Отже, дієвість актуальної для сучасної лінгвофілософії думки про вплив мови на буття її носіїв практично доведена українським генієм понад 150 років тому. «Це ж неймовірно, – стверджує Л. Мацько, – що в контексті такої слабкої тоді лінгвістичної концептосфери української мови, коли в епоху її заборон росточки мовної науки пробивалися тільки у фольклористиці й етнографії, Тарас Шевченко так високо піднявся до ед.пціяеої, націотворчої суті мови, виразив її у слав'янізованій мовній формулі «животворяще слово» (вислів П. Куліша), у слова правди й істини» [8, 184].

Тож другий чинник – **духотворчий** – органічно, як бачимо, впливає з першого, безпосередньо пов'язаний із ним. В. Гумбольдт у праці «Про вплив різного характеру мов на літературу і духовний розвиток» писав: «Істинна роль мови полягає в тому, щоб підштовхувати людський дух у процесі його розвитку до впорядкованої діяльності і до розгортання всіх його можливостей...» [5, 367]. Сучасник Шевченка, американський письменник і філософ Ральф Уолдо Емерсон, у праці «Природа», обстоюючи ідею природи як символ духу, пише про неможливість їх розвитку

поза рідною мовою: «Дух є Творець. Дух обіймає собою життя. І в усі віки, в усіх країнах людина дає Духу на своїй мові ед'я отець. <...> Слово заключає в собі символ. Частина мови – це метафори, бо вся природа є метафорою людської душі» [6]. Пророчий дар допоміг нашому поетові відчуті «загрозу творчого знеособлення в природі духу іншого народу з іншою системою цінностей» [6]. Він жив із переконанням, що лише та людина здатна адекватно сприймати світ і бути в гармонії з ним, котра виплекана в рідному слові й живе в його силовому полі. Тож і просить брата Микиту: «*Та, будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому... Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово...*» (цит. за [6]). Тільки цим словом міг виплакати свій смуток і тугу (*Може, ще я подивлюся На мою Україну... Може, ще я поділюся Словами-сльозами З дібровами зеленими! З темними лугами!* [19, 396]), ним посповідатися перед Богом (*І хочеться сповідатись, Серце розповіти; І хочеться... Боже милий! Як хочеться жити, І любити твою правду...* [19, 395]), ним сподіватися на пам'ять і добрі діла нащадків (*А може, тихо за літами Мої мережані сльозами і долетять коли-небудь на Україну... і падуть Неначе роси над землею, На щире серце молодес Сльозами тихо упадуть* [19, 397]).

Думку про духотворчу енергію рідної мови Т. Шевченко висловив геніально просто, однак щиро й переконливо у рядках, що стали в нашому народі крилатими: *Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого, А серце б'ється-ожива, Як їх почує!.. Знать, од Бога І голос той, і ті слова Ідуть меж люди!* [19, 314]. У них, як видається, Шевченко, окрім згаданого, позиціонує себе стосовно ще одного актуального й нині питання – про природу людської мови. Вона в інтерпретації поета безпосередньо пов'язана з Богом: *Мій Боже милий, Даруй словам святу ю силу – Людськеє серце пробивать, Людські сльози проливать, Щоб милість душу осінила...* [19, 426].

Третій чинник – **націє-і державотворчий**. Олександр Кониський писав: «Коли Україна раділа «Кобзарю» (ідеться про перше видання «Кобзаря» 1840 року – М.Ф.) критика російська зустріла його глузуванням, глумом з української мови і народності [7, 117]. Поезію Шевченка вони [петербурзькі критики] охрестили «штучною пустотою», мову українську в його творах назвали «уродованьєм русского языка на хахлацкий лад», «языком небывалым, которого ни одна из всех возможных Россий, ни великая, ни малая, ни черная, ни белая, ни красная, ни старая, ни новая не могут признать за свій» [7, 114]. Особливо жорстоким у нападах на Шевченка був тогочасний лідер російської критики, «революційний демократ» Віссаріон Белінський. Славнозвісна реакція на арешт Шев-

ченка навесні 1847 р. «Шевченка послали на Кавказ солдатом. Мне не жаль его, будь я его судьею, я сделал бы не меньше. Я питаю личную вражду к такого рода либиралам»[2]) розкриває «дугий» характер не тільки його власного, а й усього російського (з огляду на нинішні російсько-українські взаємини особливо) демократизму.

Та Тарасові Шевченку на це було байдуже: тільки ступивши на творчий шлях, він не лише раз і назавжди твердо вирішив для себе, а й нам, нинішнім, накреслив план дій: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму: у їх нарід і слово – і у нас нарід і слово. А чие краще – нехай осудять люди» [19, 16]. У своїх текстах він демонстрував незмінне захоплення тими своїми сучасниками й попередниками, що були непохитними в обстоюванні національних інтересів і національної мови: *Отак Гуса Ченці осудили, Запалили, та божого Слова не спалили...* [19, 159].

Французький мовознавець А. Мартіне писав: «Мова перемагає своїх суперників не якимось внутрішнім якомсь, а тому, що її носії воявничіші, фанатичніші, культурніші, завзятіші». У тому, що наш Шевченко був людиною високоосвіченою, культурною, сьогодні не сумнівається ніхто з його шанувальників. Академік О. Білецький найкраще про це оповів: «Образ декоративних скульптур Торвальдсена, ідеали людської краси, втілені в статуях Аполлона Бельведерського, Венери Медіцейської, Геркулеса Фарнезького, багатство життєвої сили Рубенса... ідеальні люди художників італійського Ренесансу, тонка психологія портретів Ван-Дейка, ефектна трагедія «Останнього дня Помпеї», музика Глінки, Бетховена, Моцарта, Майєрбарха, Обера, Белліні... поряд з цим враження від літератури і поезії, починаючи від «Анахарсіса» Бартемі й «Історії занепаду і зруйнування Римської імперії» Гіббона, від життєписів італійських художників Вазарі і паралельних біографій Плутарха і продовжуючи Пушкіном, Гоголем, Жуковським... Гете, Шіллером, «Робінзоном» Дефо і «Кларіссою» Річардсона, романами Гольдсмита, Вальтера Скотта, Діккенса... Ось який величезний, не приглушений десятилітнім засланням «з заборонаю писати і малювати», з труднощами дістати друковану книжку – ось який надзвичайно багатий світ... живе в свідомості поета» [10, 5].

І невтомним і завзятим він теж був: *Орю Свій переліг, убогу ниву, Та сію слово: добрі жнива Колись-то будуть* [19, 484].

Шевченко не втомлювався сіяти зерна рідної мови, щоб вони зроджували нові думки, нові ідеї, новий чин: *Скажи, що правда оживе, Натхне, накличе, нажене Не ветхєє, не древнє слово Розтліннєє, а слово нове Між людьми криком пронесе І люд окрадений спасе Од ласки царської* [19, 469]. Бо тільки в такому разі можна здобути й побудувати нову

Україну – країну щастя й добра, у якій брат обніме брата, і возрадується мати, і слава козацька не буде історією, а живим сьогоденням.

Отже, Тарас Шевченко жив зі словом, у слові і словом; вірив у його креативні сили, не сумнівався у його здатності пробуджувати не лише нові ідеї, а й новий чин, результатом якого мають бути вільна людина, вільна нація, самостійна держава.

1. Афанасьєв-Чужбинський О.С. Спомини про Шевченка / О.С. Афанасьєв-Чужбинський // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. І приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлока; передм. В. С. Шубравського. – К., 1982. – С. 88 – 89.

2. Белинский о Шевченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://yadocent.livejournal.com/82412.html>.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / Уклад. І голов. ед.. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

4. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Перекл. З ед. Соломія Павличко / Григорій Грабович. – К. : 1991. – 211 с.

5. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397.

6. Жулинський М. Дві половинки українського серця: Шевченко і Гоголь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://museumshevchenko.org.ua/element.php?id=594>.

7. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / Олександр Кониський. – К., 1991. – С. 113 – 156;

8. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

9. Мозер М. Тарас Шевченко і сучасна українська мова : спроба гідної оцінки / Переклад з нім. / Міхаель Мозер. – Львів : Інститут українознавства ед. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 238 с.

10. Олійник Б. Безсмертний своїм народом / Борис Олійник // Тарас Шевченко. Поезії : у двох томах. – К. : Веселка, 1991. – Т. 1. – 262 с.

11. Парасюк К. Тарас Шевченко і сучасність / Клавдія Парасюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://viysko.com.ua/nacionalna-gordist/taras-shevchenko-i-suchasnist/>.

12. Радченко О. А. Язык как мирозидание : Лингвофилософская едпція неогумбольдтианства. Изд. 2-е, испр. И доп. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 312 с. (История лингвофилософской мысли).

13. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

14. Сверстюк Є. Рік високого сонця в Україні / Євген Сверстюк // Наша віра. – 2002. – № 3. – Режим доступу : http://nashavira.ukrlife.org/03_2002.html.

15. Сверстюк Є. Шевченко понад часом. Есеї / Євген Сверстюк. – Луцьк; Київ : ВМА “Терен”; ТОВ “Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 280 с.

16. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та інші. – К. : Наук. думка, 1999. – Т. 1. – 1026 с.

17. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 4. – 840 с.; Т. 9. – 916 с.

18. Харчук Р. Про Тараса Шевченка в незалежній Україні / Роксана Харчук // Українська культура». – 2013. – № 8. – Режим доступу : <http://www.shevkyvlib.Org.ua/shevchenkiana/shevchenko-hudozhnik/1087-mitets-na-storinkah-zmi-2013-pro-tarasa-shevchenka-v-nezalezhniy-ukraïini-2.html>.

19. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Шевченко. – Х. : ВД «Школа», 2014. – 456 с., 48 арк. ед.

Прийняті скорочення

СУМ – Словник української мови. – К. : Наукова думка. – 1970 – 1980.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / Уклад. І голов. ед.. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

The article deals with the features of tokens “language”, “word” in Taras Shevchenko’s texts. It is shown that out of units of synonymic range “language – a word, verb, tongue, psalm” the most active component is characterized by “word”; its connotative glory is consistently positive, while others may have negative emotional and evaluation coloration. It states that frequent appeals to components of mentioned synonymic range convince Shevchenko’s awareness ethnic guardial, spiritual, national and state-building energy of native language.

Key words: national language, Ukrainian identity, Ukrainian language, synonymic range, components of synonymic series.

УДК 808.3-56

Оксана Федурко (Дрогобич)

ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ПРИСЛІВНИКИ В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ КОНКРЕТНОЇ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ

У статті йдеться про особливості сполучуваності відприкметникових прислівників на -о (-е) як факультативних компонентів речення з предикатами конкретної фізичної дії. Установлено, що в реченнях цього семантико-синтаксичного різновиду вживані прислівники різних функціонально-семантичних типів, проте з різним ступенем активності. Найактивнішими є прислівники способу дії, квалітативні, кількісні.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура речення, інваріантна семантична структура, предикат фізичної дії, відприкметниковий прислівник.

Постановка проблеми. Провідною функцією мови як знакової системи є вираження і сприйняття об'єктивних і суб'єктивних смислів [11, 32]. У її реалізації беруть участь одиниці всіх мовних рівнів, із реченням включно. Семантико-синтаксична структура речення співвідносна з обсягом його об'єктивних смислів, носії яких – предикат і залежні від нього аргументи. Однак у багатьох реченнях наявні, крім зазначених, й інші елементи, скажімо, прислівникові синтаксеми на *-о (-е)*. Питання про те, які з них і з предикатами яких семантичних типів взаємодіють, актуальні для адекватного осягнення їхнього (речень) змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття семантико-синтаксичної структури речення центральне в теорії семантичного синтаксису, що сформулувалася в 70-х рр. минулого століття у відповідь на тогочасний «семантичний бум». З'яву нового напрямку в мовознавстві засвідчили ґрунтовні розвідки Н. Арутюнової [2], В. Богданова [4], В. Гака [9]; Ч. Філлмора [16], У. Чейфа [17] та ін., які й окреслили його провідні завдання: дослідити природу значення речення та його складників, виявити семантичні типи речень, семантичні типи аргументів і предикатів, специфіку взаємодії різних рівнів речення – формального, семантичного, комунікативного, роль кожного з компонентів речення у формуванні його загального змісту.

Попри наявність різних (денотативного, логічного, семантичного) підходів до визначення семантичної структури речення, найбільше прихильників здобув останній. Згідно з ним, семантико-синтаксична структура речення – це проміжна ланка між осмисленням ситуації в мовленнєвому акті та її синтаксичним утіленням, бо «мова лиш опосередковано відображає світ, тоді як безпосередньо – нашу концептуалізацію світу» [18, 49–50]. Ситуація – це відрізок, частина відображеної в мові дійсності («реальний стан речей», «те, що є чи може бути в якомусь із світів [6, 46]; її елементи (об'єкти-субстанції та стани й відношення між ними) наявні у свідомості мовця в момент формування висловлення і детермінують відбір (із погляду якості й кількості), його компонентів [5, 29].

Предикат як організатор семантичного плану речення прогнозує його зміст [15, 119] і забезпечує «взаємини смислу й тексту, які зумовлюють функціонально-прагматичне призначення мови» [14, 7]. У переважній більшості висловлень морфологічним втіленням предиката є дієслово, хоча є й недієслівні предикати (іменникові, прикметникові, числівникові) [1, 38].

Однак у структурі багатьох речень наявні компоненти, не зумовлені валентною дією предиката. Учені наголошують на актуальності

вивчення їх як таких, що засвідчують неелементарність, ускладненість семантичної структури речення, яка теж узагальнена, типізована, бо без типових переходів від значення до смислу розуміння між мовцями було б неможливим [13, 14–15]. До ускладнювачів семантичної структури належать і прислівники. Закцетувавши на вагомості їх семантико-синтаксичного розгляду, М. Всеволодова вказала і його шлях – її рекомендацією щодо можливих векторів цього вивчення – через співвіднесення класів прислівників із типами і сферами вияву предикатів [8, 69].

Мета статті – простежити особливості сполучуваності прислівників на *-о*, *-е* у складі неелементарних речень із предикатами конкретної фізичної дії.

У сучасних працях із семантичного синтаксису прийнято розрізняти предикати дії та стану [10]. Денотативна сема «дія» об'єднує одиниці з таким набором диференційних ознак: негомогенність (для дії характерне чергування різних станів), тимчасовість, непостійність (вона реалізується у відносно невеликому часовому проміжку), активність суб'єкта [10, 64].

Найзагальніше поняття дії конкретизується у таких семантичних варіантах: «фізична дія», «рух/переміщення», «мовленнєва діяльність», «інтелектуальна і соціальна діяльність», «психічна діяльність», «дія-локативність» тощо. Кожен із варіантів репрезентує не одна, а низка дієслівних лексем, що різняться між собою додатковими денотативними (приміром, *ходити* 'рухатися' – *кружляти* 'рухатися, описуючи кола') або ж конотативними семами (*говорити* – *цокотати* 'говорити швидко'). На цій підставі кваліфікуємо семантичні варіанти як інваріантні семантичні структури (далі – ІСС), що функціонують у межах кожної з базових денотативних сем.

Предикати конкретної фізичної дії – це дієслова зі значенням а) творення/руйнування, видів діяльності (*будувати*, *з'єднувати(ся)*, *творити*, *руйнувати*, *убивати*, *відчиняти*, *копати*, *прати*); б) більшого/меншого ступеня інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт (*обертати(ся)*, *трясти(ся)*, *краяти*, *мучити*); в) акціонально-локативні (*класти*, *ставити*, *розміщувати*, *розташовувати*). Вони позначають активні цілеспрямовані (пор.: «У дієслові, якщо воно позначає дію, має бути відтінок волі, наміру» [12, 99]) дії, каузовані особою і спрямовані на об'єкт (ним може бути і сама особа) з метою його створення/перетворення: *Стас уже біг до кімнати підготовки, рвучко відчинив двері* (Люко Дашвар); *Сьогодні Онисько чогось довго складає газету* (В. Мастєрова). Семантика цих вербативів детермінує наявність у створюваних

за їхньою участю висловленнях субстанціальних синтаксем агентивного та об'єктного типів, тому семантичну структуру **Агентив-ПЗ-Об'єктив** визнано ядерною.

Аналіз висловлень із предикатами конкретної фізичної дії показав, що облігаторні смислові ознаки агентивів – це [+конкретність], [+істота], [+антропонімність/неантропонімність], а об'єктивів – [+конкретність], [+неістота/істота]. Кожна з цих синтаксем має типові засоби мовного втілення. Агентивна виражається іменниками-назвами осіб (загальними і власними): *Теофіла гарячково підкидала дрова у вогонь* (М. Магіос); назвами тварин і птахів: *Його радісно зустрічали солов'ї та зозулі, одуди та горлиці* (К. Мотрич); узагальнено-предметними займенниками (насамперед особовими, хоча необов'язково): *⟨...⟩ її хтось різко шарпнув за плече* (К. Мотрич). Об'єктну синтаксему репрезентують в основному іменники-назви неістот і співвідносні з ними займенники: *Легко й безборонно подолали пороги* (К. Мотрич); *Обережно обводить його [намисто] довкола довгої смаглявої шиї* (С. Майданська), рідше – іменники-назви істот (людей і тварин): *Тоді ми викопали яму, обклали її квітами й урочисто поховали голуба* (Г. Пагутяк). Носієм активного начала може бути також синтаксема, що називає різноманітні природні явища чи об'єкти (*дощ, шторм, сонце* тощо): *Зорі густо всипали небо* (Ю. Мушкетик).

Метафоричні (персоніфіковані) та метонімічні назви в позиції агентива – це нетипові способи мовного втілення цього різновиду суб'єктної синтаксеми, порівняємо: *У ньому [повітрі] коло повітки беззвучно ворухився клубок дрібненької мушви* (Б. Харчук); *Юрба шанобливо дає їм дорогу* (У. Самчук).

У валентну рамку частини предикатів активної дії входить також інструментальна синтаксема двох різновидів: із значенням знаряддя та значенням засобу дії. Ядерна семантична структура **Агентив-ПЗ-Об'єктив** (*Син ⟨...⟩ шанобливо подав вечерю* (М. Стельмах) у такому разі постає модифікованою, наприклад, **Агентив-ПЗ**: *Автівка рвучко зупинилася* (Люко Дашвар). Речення без об'єктної синтаксеми перебувають на периферії аналізованого різновиду, бо й сам предикат у цьому семантичному типі є таким, периферійним, оскільки в його семантичній структурі значення фізичної дії взаємодіє зі значенням руху. Інші модифікатори – **Пацієнтив** (*До Любки вона родила дітей просто й безболісно* (Б. Харчук); **Інструментатив** (*Вже коні смачно б'ють копитом лід* (М. Стельмах)); **Темпораль** (*Хто ж так нагло пограбував його серед білого дня?* (М. Стельмах)); **Локатив**: *Я незграбно поцілував її в очі* (І. Вільде).

Аналіз речень із предикатами конкретної фізичної засвідчив можливість взаємодії їх із такими функціонально-семантичними підрządами прислівників на *-о (-е)*.

1. Із оцінними прислівниками. Оскільки «оцінні прислівники тяжіють до поєднання з дієсловами, які виражають градуйовані концепти, зокрема й особливо процеси» [3, 202–203], загальнооцінні прислівники *добре / погано* та їхні синоніми з різноманітними стилістичними та експресивними співзначеннями (*прекрасно, блискуче, відмінно, бездоганно, препогано* тощо) у висловленнях із предикатами конкретної фізичної дії радше виняток, аніж правило. На перший погляд може здатися, що речення *Та добре вигострить сокиру* (Т. Шевченко) суперечить висловленому. Однак ознака прислівника **добре** більшою мірою стосується об'єкта конкретної фізичної дії, ніж самої дії: *добре вигострить сокиру* означає тут *зробити її добре гострою*.

Зміщуються семантичні акценти й за уживання загальнооцінних прислівників при дієсловах зі значенням видів діяльності (*учителювати, столярювати, головувати*), що перебувають на периферії класу предикатів конкретної фізичної дії: *Він добре головував* (розм.), однак в такому разі конструкція передає значення 'Він добре виконував обов'язки голови. У реченнях зразка *Я, можливо, змогла б бездоганно виконувати Інніні інструкції <...>* (Т. Малярчук) оцінний прислівник *бездоганно* можливий, очевидно, тому, що вжите у ньому дієслово є узагальненим виразником значення конкретної фізичної дії.

У реченнях аналізованого семантичного різновиду прислівники способу дії на взірць *шляхетно* в мовленні можуть нейтралізувати цю семантичну ознаку й наблизитися за своїм значенням до загальнооцінних адвербативів, наприклад: *Роби все шляхетно* (Люко Дашвар). Значення 'добре' у цьому прислівнику постало на ґрунті значення 'вишукано, елегантно'. Якраз постпозиційне, на нашу думку, розташування цього прислівника увиразнює оцінний компонент у структурі його значення.

2. Прислівники **способу дії** – доволі активні одиниці у реченнях із аналізованими предикатами, бо фізичні дії різняться в тому числі і способом їх виконання: *<...> юнак частенько зупинявся, підплигував, нахилив гілля, швидко, але зовсім не злодійкувато рвав стиглі, сочисті шпанки, частував ними дівчину* (Б. Загорулько); *Чи хто мені стискає дружньо руку <...>* (Леся Українка); *Дім спалити привселюдно* (Люко Дашвар).

У двох останніх реченнях прислівники вжито у постпозиції до дієслова. Але не тому, що так вимагає прийнятий порядок розташування

компонентів у структурі українського речення. Тут воно увиразнює рематичний характер прислівникових компонентів: для суб'єктів мовлення важливо у першому випадку – щоб це був потиск дружній (людини-друга), а в другому – щоб підпал був не потайки, вночі (як це часто буває, щоб завдати шкоди), а повчальний, *привселюдний*. Зрештою, і в першому реченні прислівник акцентований, але тут його виділення досягається іншим способом – уведенням у контекст протиставлення: *швидко, але зовсім не злодійкувато*. Семантика дієслова *рвати* передбачає, що цю дію можна виконувати швидко й повільно. Швидко, поспішно – коли немає багато часу або щоб ніхто не побачив, покрадьки. Прислівник *не злодійкувато* заперечує останнє, тим самим увиразнюючи позитивну якість суб'єкта дії – юнака.

3. **Квалітативні прислівники.** У сфері творення/перетворення якість виконуваної дії становить важливу її характеристику, тому у висловленнях із предикатами конкретної фізичної дії послідовно вживаються квалітативні прислівники: *А тоді акуратно складає сорочку й кладе на саме дно скрині* (М. Матіос); *Ретельно призибували силу* (П. Загребельний); *Анна підвелася з ліжка, тихо відчинила вікно і впустила у кімнату нічну прохолоду* (Г. Вдовиченко). Прислівники такого плану скорочують референційну віднесеність дієслів, а тому їх ще називають рестриктивними елементами висловлення. Скажімо, семантика дієслова *складати* передбачає, що цю дію можна виконувати швидко й повільно, акуратно й абияк. Прислівник у такому разі виконує конкретизувальну, обмежувальну щодо дії функцію.

В аналізованому різновиді речень препозиція прислівника стосовно дієслівного предиката є домінантною.

4. **Квантитативні прислівники.** У реченнях із предикатами конкретної фізичної дії вживаються обидва підрозряди квантитативів – ступеня вияву ознаки та метричної оцінки кількості ознаки. Установлено, що предикати зі значенням більшого/меншого ступеня інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт, надають перевагу тим прислівникам, які вказують на високий чи надмірний ступінь вияву предикативної ознаки, причому це в основному прислівники-інтенсиви: *Він так само завзято калатав у залізу бочку* (Л. Костенко); (...)*Після восьмої спроби [Андрій Павлович] люто грюкнув дверима і більше не переступав порогу цієї кімнати* (Є. Кононенко).

Семантика предикатів конкретної фізичної дії накладає обмеження на їх взаємодію з інтенсифікаторами. Виняток становлять речення, у яких предикат – дієслово зі значенням руйнування: *Кілька необережно сказаних удома Твердохлібом слів про професора Кострицю фактич-*

но зруйнували нетривку, як виявилось, споруду їхнього шлюбу з Мальвиною (П. Загребельний), хоча значення прислівника фактично тут можна інтерпретувати не тільки як 'цілком', але й 'насправді'.

У реченнях цієї семантичної структури виявлено також прислівники зі значенням метричної оцінки дії – дуративні та фреквентивні. Проте вони означають в основному предикати творення/руйнування, видів діяльності та акціонально-локативні, наприклад, фреквентивні: *[Мама] регулярно, кожної неділі, пече пиріжки з сиром, регулярно підливає вазони в моїй кімнаті, регулярно пере мої майки і капрони* (Т. Мальярчук); *Почуття стукають у серце людини рідко по одному* (О. Лізен); дуративні: *«...» Довго гладила зморикувати, неначе передчасно постарілі цямрини* (К. Мотрич). Важливо, що фреквентиви (*регулярно, нерегулярно, часто, рідко*) й дуративи (*вічно, довго, недовго, постійно, періодично*) поєднуються тільки з дієсловами недоконаного виду, слугуючи додатковим засобом передачі аспектуальних значень.

5. **Темпоральні.** Українські темпоральні прислівники на *-о* (*рано, раненько, пізно, давно, негайно*), уживані в аналізованих конструкціях, можуть указувати на передування дії встановленому чи теперішньому моментові: *Раненько тітка Зінька затопила в печі* (У. Самчук) або ж її слідування за встановленим чи теперішнім моментом: *Негайно висилай цитрини, ізюм «...»* (Б. Харчук). Ці одиниці вживані здебільшого в ініціальной частині висловлення (не після, а до дієслова-предиката), тобто у позиції, що є основною для модифікаторів висловлення.

6. **Прислівники місця:** *Ось недалеко паде одна людина* (О. Турянський). Вони не є активно вживаними при предикатах конкретної фізичної дії. До того ж одиниці на зразок *паде* становлять їхню периферію, адже містять у своїй семантичній структурі також сему руху в напрямку «верх-низ».

7. **Прислівники мети.** Підрозряд прислівників на *-о (-е)* мети нечисленний, він нараховує всього кілька одиниць (*умисно, зумисне, навмисно, спеціально, безцільно, безрезультатно*). Указуючи на мету здійснюваної дії, вони розташовуються в основному після суб'єкта-підмета перед предикатом-присудком: *«...» китайські майстри «...» навіть зумисне пошкоджували річ* (Г. Пагутяк).

Зібраний нами фактичний матеріал підтверджує застереження М. Всеволодової, що прислівники на *-о (-е)* значень причини та допустовості не мають, вони лише набувають їх у сполученні з дієсловами, на що вказує їхня співвіднесеність з іменними причинними та допустовими групами [55, 69], а за нашими спостереженнями, – і

з компонентами предикативного типу, пор.: *встидливо* = *від стиду, бо застидалася*; *несподівано* = *всупереч сподіванню, хоч не сподівалася*. Наведемо взірці такого уживання: *Петруня <...> встидливо прикриває оголені ноги китариком* (М. Матіос); *У відчаї хлопчик набирає повні пригорці води і несподівано бризкає Марії в обличчя* (С. Майданська); Прислівники такого значення засвідчено в образних модифікаціях моделі: *Горе непрохано відчинило двері його хати* (К. Мотрич).

Важливо, що в мовленнєвих реалізаціях аналізованої семантичної структури один предикат може сполучатися з прислівниками різних (якості, способу дії, часу) функціонально-семантичних розрядів, наприклад: *<...> А віддаль, як ампутація, лікує різко, болюче, моментально і назавжди* (Т. Малярчук).

Прислівники на *-о (-е)* вживаються також у висловленнях із другорядними (згорнутими) предикатами конкретної фізичної дії. Скажімо, у реченнях: *Він, <...> молитовно склавши руки, тихо прошепотів <...>* (С. Майданська); *Рука, судомно ловлячи повітря, випускає келих <...>* (С. Майданська) поширювачі згорнутого (дієприслівникового) предиката – це прислівники способу дії, а в реченні *Уперто хитнувши головою, хлопець легко біжить до хати* (М. Стельмах) – це прислівник якості.

У конструкціях з предикатами конкретної фізичної дії можливі компаративні форми прислівників: *Іван іще лютіше гримає кулаком по столі* (М. Матіос).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Як видно з наведеного, семантично елементарні конструкції на позначення ситуацій конкретної фізичної дії можуть поширюватися (ускладнюватися) прислівниками на *-о (-е)* різних функціонально-семантичних розрядів, щоправда, з неоднаковою регулярністю. Найактивніше – прислівниками способу дії, квалітативними та кількісними.

1. Андерш Й. Ф. Типологія речень з дієслівно-ад'єктивними предикаторами в українській мові в зіставленні з чеською / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 38–45.

2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. - М. : Наука, 1976. – 383 с.

3. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 339 с.

4. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. - Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1977. - 204 с.

5. Брицын В.М. Сопоставительное исследование синтаксических синонимов в русском и украинском языках / В. М. Брицын; отв. ред. : Г. П. Ижакевич. – К. : Наука, 1980. – 139 с.
6. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
7. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. - 285 с.
8. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса : Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : [учебник] / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. - 502 с.
9. Гак В. Г. Высказание и ситуация / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1973. – С. 349–372.
10. Іваницька Н. Б. Система значеннєвих варіантів семантичного макрокомпонента категорії процесуальності українських та англійських дієслів / Н. Б. Іваницька. – Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 62–68.
11. Кононенко В. І. Смысл у функціонально-комунікативному аспекті / В. І. Кононенко // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський нац. ун-т, 2007. – С. 33–39.
12. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Языки русской культуры, 2001. – 544 с.
13. Почепцов Г. Г. (мл.) Коммуникативные аспекты семантики : [монография] / Г. Г. Почепцов. – К. : Изд-во при Киевск. гос. ун-те, изд. объедин. «Вища школа», 1987. – 131 с.
14. Предикат у структурі речення : [монографія] / [за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка]. – К. ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2010. – 408 с.
15. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. - 360 с.
16. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс. Вып. X, 1981. – С. 369–495.
17. Чейф У. Л. Значение и структура языка / Уоллес Л. Чейф ; [пер. с англ. Г. С. Шура] / [под. ред. Ю. С. Степанова; послеслов. С. Д. Кацнельсона]. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.
18. Wierzbicka A. *Lingua mentalis. The semantics of natural language* / Anna Wierzbicka. – Sydney, etc. : Academic press, 1980. – 367 p.

The article deals with the functioning of adjectival adverbs as optional components of the sentence. The combinability peculiarities of adjectival adverbs in -o // (-e) with predicates of action are described in the paper. It is established that different functional-semantic types of adverbs are used in the sentences. The most active are adverbs of manner, qualitative and quantitative adverbs.

Key words: *semantic-syntactic structure of a sentence, invariant semantic structure, predicate of physical action, adjectival adverb.*

КОМПОНЕНТИ-ДЕНДРОНИМИ В СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЕТНОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті проаналізовано групу фразеологічних одиниць української мови з компонентами-дендронімами – етнокультурними маркерами мовної картини світу; з'ясовано, що апарат символів як структурних компонентів стійких сполучень неоднорідний; зазначено, що словесна символіка фразеологічних одиниць відображає своєрідність рослинного світу, що світ природи, представлений в українських стійких сполуках, характеризується як універсальністю, так і особливостями національного сприйняття.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, стійкі поєднання, слова-символи, компоненти-символи, дендроніми (назви деревних рослин), символічна основа, лексема-компонент, етнокультурні маркери, структурні компоненти, символічне значення, словесна символіка, мовна картина світу.

Постановка проблеми. Все людське буття – господарська діяльність і її види (землеробство, тваринництво, полювання, мореплавання тощо), побутові взаємини, звичаї й обряди – зумовлене природно-географічним середовищем і тісно з ним пов'язане. Зрештою феномен національного світобачення і світосприйняття, відбитий у мові, теж певною мірою пояснюється природними чинниками.

“Мова розглядається, – пише Л.Лисиченко, – не тільки як система, але ... як певна картина світу” [4, 82]. Для мовної картини світу важливі три явища, тісно пов'язані між собою: **людина – світ – мова**. Отже, для характеристики мовної картини світу з антропологічного погляду вихідною точкою є людина, яка пізнає світ і створює засоби фіксації та передачі знань про нього іншим людям і для власного пізнання. Фразеологізм, як і всякий інший мовний знак, номінуючи певну ділянку, фрагмент позамовного світу, репрезентує й інформацію щодо аспектів пізнання його елементів людиною.

Відображення природи, зокрема її рослинного світу, у фразеологічних образах пов'язане з традицією ще дохристиянських часів, коли людина вважала себе частиною природи, а саму природу персоніфікувала, вела з нею діалог. Релігійно-міфологічний світогляд людини розвивався поступово як антропологічний, набувши зрештою форми специфічного прийому-пояснення природи та її явищ через сферу побуту людини.

Світ природи, репрезентований в українських фразеологізмах, характеризується як універсальністю, так і своєрідністю свідомістю національного сприйняття. Своєрідність полягає у виборі компонентного складу фразеологічних одиниць, у наділенні їх мовно-образною символікою еталона порівняння, оцінки, їх проекцією на контекст народної культури, звичаїв, прикмет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рослинні символи в контексті традиційної календарної обрядовості українського народу досліджували Г.Булишев, Е.Гаврилук, М.Дикарев, М.Костомаров, В.Скуратівський та ін. Національну специфіку українських, англійських і німецьких назв рослин аналізує І.Подольнян шляхом зіставлення пов'язаних з ними уявлень, наявних у свідомості сучасних носіїв цих мов. Семантику, ареологію назв рослин, а також їх синонімів, які функціонують в окремих діалектах, розглядають Я.Закревська, Г.Козачук, О.Миголинець, Л.Москаленко, Г.Смик, Л.Фроляк та ін. Попри велику роботу, здійснену в напрямі опису ботанічної лексики, чимало питань і досі не з'ясовано. Не проведено, зокрема, комплексного дослідження фразеологічних одиниць із дендронімами (назвами деревних рослин) і лише частково вивчено семантику й особливості функціонування рослинних назв у фразеологічних одиницях української мови (З.Васильків, М.Дмитренко, Л.Мовчун, Л.Пушко, О.Самсонова та ін.).

Мета статті – схарактеризувати фразеологічні одиниці української мови з компонентами-дендронімами, а також дендроніми у пареміології крізь призму їхнього етнокультурного змісту й національного менталітету; виявити в них компоненти-символи, які відображають своєрідність рослинного світу.

Вклад основного матеріалу. Кожна людина сприймає і усвідомлює світ за допомогою органів чуття і вже на цій основі створює систему уявлень про нього, пропускає її через свою свідомість, дає їй оцінку і, осмисливши результати свого сприйняття, передає їх іншим людям за допомогою мови. Мова є основоположним, найважливішим джерелом знань не тільки про навколишню дійсність, але й про саму себе, а також про свого носія [7, 87]. Людині притаманна здатність сприймати світ не тільки в реально-видимих формах, але й через аналогію (уподібнення) одного явища іншому, тобто символічно. Українська система символічного відображення світу належить до найдавніших і найбагатших систем традиційної культури на планеті [2, 7], вона ще мало вивчена, зокрема недостатньо висвітлено питання символіки у фразеологічних одиницях – відтворюваних у мовленні стійких за своїм

складом, структурою і значенням словосполучень чи речень, що виконують номінативно-характерологічну або комунікативно-еврестичну функції. У цих мовних формулах (фразеологізмах) закарбований спосіб мислення народу, його погляди на явища природи, виняткова спостережливість і допитливість [14, 80], вони зберігають і передають наступним поколінням особливості світосприймання народу, факти його історії, картини соціального та родинного побуту, найрізноманітніші відтінки людських почуттів [1, 3].

Аналіз семантичної структури фразеологічних одиниць української мови дав можливість виявити в них компоненти-символи – ті мовні значення, які відображають, фіксують і передають від покоління до покоління особливості того чи того етносу (звичаї, традиції, вірування, морально-етичні оцінки, соціальні відносини, психічний і фізичний стан людини) – усе, що брало і бере участь у формуванні культурних кодів, що визначає менталітет народу.

Справді, “символи мають національний характер: вони творять мову смислів, незрозумілу для представників інших культур, передають особливості національного характеру, своєрідність світосприйняття, логіку національної естетики [11, 351].

Назви великих дикоростучих дерев, поширених в умовах європейського клімату, походять із індоєвропейської мовної єдності і зберігають у мовах цієї сім’ї спільні риси. Древа вкривали землю цілими масивами – лісами, утворювали вигідне і зручне для людей місце проживання й полювання. Знання рослинного світу у стародавніх людей було порівняно обмеженим. Наші предки розрізняли насамперед дерева, які були добрим матеріалом для будівництва житла, виготовлення меблів, зброї, воза, човна, а також ті, які давали смачні й поживні плоди і ягоди. Різноманітні дерева в народних уявленнях часто сприймалися як живі істоти: відчували, дихали, розмовляли між собою чи з людьми, їх не можна було бити, рубати, пиляти. Кожна з рослин набувала людських ознак, втілювала в собі людські риси, що відобразилося у фразеологічних одиницях, прислів’ях і приказках, походження яких пов’язане з уявою первісної людини, з її усвідомленням свого місця в природі. Виразне злиття рис, властивих явищам природи, з людськими якостями зумовило й відповідні мовно-зображальні засоби. Тісні зв’язки людини з природою пов’язані з певним уподібненням чи зближенням двох картин – антропоморфної та природної.

Серед дерев і плодів, які набули символіки у світовій культурі, Дж. Тресіддер називає акацію, амарант, апельсин, березу, бузину, вербу, вишню, глід, гранат, грушу, дуб, кедр, кипарис, лавр, липу, мигдаль, оли-

ву, пальму, персик, сливу, сосну, тамарикс, тис, тополю, фігове дерево, яблуко, ялину, ясен тощо [9]. Українська ж фразеологія фіксує такі назви дерев, кущів та їх плодів, як береза, бузина, бук, верба, вишня, граб, горіх, груша, дуб, калина, осика, сосна, терен, тополя, яблуня, явір, ялина тощо, однак значну частину цих компонентів можна вважати лише факультативними знаками з огляду на їх поодинокі вживання у складі фразеологізмів української мови. Серед найголовніших фразеологічних рослинних символів виділяють березу, вербу, дуб, осика, тополю тощо.

Найшанованішим деревом у слов'ян був дуб. Із давніх часів його шанували українці, вважаючи його світовим деревом, від якого почалося все живе на землі. Звідси дуб – символ світового прадерева, дерева життя, сонця; символ гордості й міці, сили, могутності, довговічності, цілісності, здоров'я: **міцний як дуб; великий як дуб; високий як дуб; здоровий як дуб**. Інтелектуальні здібності людини принижуються до рівня рослинного світу, якому не властива мозкова діяльність. Так, характеризуючи нерозумну, повільно мислячу людину, українці вдаються до порівняння людських здібностей із дубом: **дубова голова; дуб дубом**; однак позитивна оцінка розумових здібностей людини в українській етносвідомості реалізується у стійкому виразі **не з дуба власти** – “бути досить досвідченим, розумним або обізнаним у чомусь”.

Великий страх, гнів, подив фіксує фразеологічна одиниця **волос дуба став / волос дуба стає / волосся дуба стає / волосся дуба стало: Волосся у пані Іванни стає дубом** (О.Кобилянська).

Дуб також пов'язаний із поховальним ритуалом: у давні часи померлих ховали в зрізаних стовбурах великих дубів, із яких вибирали середину. Цей факт знайшов відображення у фразеологічних одиницях **дати дуба** (зневажл.); **врізати дуба** (грубо) – “померти, загинути”: *Я хоч і в тілі, при буряковому виді, але тихцем хворію і можу врізати дуба* (А.Крижанівський).

Шанобливе ставлення до дуба, як зазначає М.Дмитренко, засвідчують і прислів'я та приказки: “Який дуб, такий тин, який батько, такий син”, “Який дуб, така й бочка, яка мати, така й дочка”, “Кожний дубок хвалить свій чубок”, “Високий, як дуб, а дурний, як пень”, “Жолудь який малий буває, а з нього великий дуб виростає” [2, 143].

Компонент *береза* символізує покарання. Саме з таким значенням вживається прикметник *березовий* у фразеологічних одиницях: **березова каша, березова припарка; дати березової каші; всипати березової каші; дати березової припарки; почесати березовим віником; перепласти березової каші; частувати березовою кашею**. В.Маслова пише, що березова каша – це ритуальна їжа [6, 121], проте таке значення у

фразеологічних одиницях втрачене. У словнику Б.Грінченка зокрема зазначено, що *березовий*, як епітет при деяких іменниках, означає різки: *березовим пером виписувати; березової дати припарки; уже не їсть березової каші* [8, т. 1, 52]: *Колись за це дадуть тобі березової припарки такої, що й правнучатам будеш заказувати (І.Котляревський).*

Верба у фразеологічних одиницях, як правило, продукує негативну модальність: *золоті верби ростуть (золоте верб'я росте)* “за що не візьметься, що не зробить, то все не так, зіпсує справу”; *вербу носити почав* “запив”; *як чорт до сухої верби* зі сл. *причепитися, прилипнути; повиснути на вербі* “заподіяти собі смерть; повіситися”. Верба – дерево антисвіту: про якесь дивне кохання люди кажуть: *закохався, як чорт у суху грушу [стару вербу]: Провідний інженер об'єднання з перших же днів як чорт в стару вербу закохався в молоденьку Галочку-веселуху (З журналу)*. Компонент *верба* входить до складу фразеологічної одиниці, що вербалізує концепт НІКОЛИ: *як виросте гарбуз на вербі* зі сл. *буде, стане*; концепти НІСЕНІТНИЦЯ, ОБМАН, ЩОСЬ НЕРЕАЛЬНЕ: *(що) на вербі груші (ростуть)* зі сл. *наговорити, набалакати*; зі сл. *обіцяти*: *Ти розкажеш такого, що на вербі груші, а на сосні яблука ростуть!* (Марко Вовчок).

Чільне місце в давній символіці посідала, зокрема, осика. Із нею пов'язувалися найрізноманітніші вірування, звичаї, оберігання [10, 134]. Осика (трепета), як зазначає М.Дмитренко, – символ страху, суму, туги; “нечисте, прокляте дерево”, “дерево повішених”, символ важкої неприємної справи, поганого (гіркого) життя [2, 150]. Проте, водночас, – і оберіг від нечистої сили [3, 397]. Неоднакове ставлення до дерева, на думку Г.Лозко, “викликане нав'язаними чужими світоглядними уявленнями, які наклалися на давні вірування, тому в різних місцевостях осика сприймалася по-різному. Через біблійні перекази виробилося також негативне ставлення до осики, на якій нібито повісився Юда, крім того, осика не вклонилася Ісусу. Християни називали це дерево “нечистим, проклятим”, хоча, на думку біологів, осика в місцях проживання Ісуса та Юди не росла і нині там не поширена” [5, 351-352].

Слово *осика* входить до складу фразеологізмів, які за своїм походженням стосуються ритуальних дій, а також спираються на реальні атрибути фрейму та вербалізують концепт ПЕРЕЛЯК. Фразеологічні вислови з компонентом *осика* детально проаналізовано у книзі В.Ужченка та Л.Авксентьєва “Українська фразеологія”: так звані “осикові” фразеологічні вислови вони об'єднують у три тематичні групи:

а) різні види злих побажань: *нехай йому осина; нехай йому осичина!; на осину б його!;*

б) представлені в літературній мові і діалектах фразеологічні одиниці, символічна основа яких пов'язана з образом забитого осикового кілка: **забити осиковий кілок, прибити осиковим кілком, вгатити осиковий кілок** (колись за звичаєм пробивали в могили осиковим кілком усіх самогубців, відьом, упирів, чаклунів, щоб вони не могли піднятися);

в) різноструктурні “осикові” порівняння, що передають особливе хвилювання, полохливість, переляк: **дрожати як лист на осиці, труситися як осичина, тремтить як осиковий лист, тремтить як лист на осичині** (причину цього ботаніки пояснюють просто: осикові листки мають довший за себе хвостик і особливу форму, а тому чутливі до найменшого подиху вітерця; проте народна уява поєднала цей факт із християнською легендою, ніби саме на осиці повісився міфічний Іуда, а тому дерево й тремтить із переляку; за іншою версією, на осиковім хресті розпі'яли Ісуса – відтак вона вже труситься від сорому) [10, 134-135].

Горіх – це і дерево, і деревина, і плід, і тому символіка багатозначна. Горіх (плід) – емблема людини у християнській літературі: шкірка – тіло, шкаралупа – кості, солодке ядро – душа. У значенні матеріалу компонент входить до фразеологізмів **розчистити під горіх** ‘відчитати, сильно вилаяти кого-небудь’: *Він говорив відразу по двох телефонах, з кимсь лаявся, комусь дорікав і дивився на Василя з викликом, готовий щомиті спалахнути і розчистити інженера під горіх (П.Загребельний)*; горіх (плід) – **дістанеться (дісталося, буде) на горіхи** ‘хто-небудь буде покараний за якусь провину’: *Він, замість олії, підлив гасу – переплутав пляшки. Дісталося на горіхи (В.Минко)*. Реальний атрибут плоду – міцний: **міцний (твердий) горішок** ‘складний, важкий (для вивчення, виготовлення і т. ін.): – *Солдатська наука – горішок дуже міцний (І.Стадник)*, однак фразеологізм **як (мов, що, ніби) горіхи лускати (луцтити)** *перев. з дієсл. має значення ‘легко, просто (виконувати що-небудь, досягати чогось): Вечори просиджує над замітками, які інші лускають, мов горіхи (В.Дрозд)*.

В українській фразеологічній системі тополя – це символ самотності: **одинок як тополя; як тополя, що край поля**; однак у вислові **високий як тополя, а дурний, як квасоля** говориться про дурну або нечутливу людину.

Чимало фразеологічних одиниць характеризують не тільки саме дерево – липу, але й певні суспільні явища, людину: **обдерти (обідрати, облупити) / обдирати (облуплювати, як (мов, наче / [ту, молоденьку] липку** ‘забирати у когось гроші, майно, коштовності і т. ін., довівши до цілковитого зубожіння; обібрати, обікрати, пограбувати кого-, що-небудь’: *Покотилася чутка про Гайдука, що організував банду та*

й став грабувати і багатих, і бідних: **обдирав** усіх підряд, **наче липку** (А.Дімаров); 'змушувати когось витратити багато грошей': **Дуже важко збудувати колодязь, бо ніде практично придбати залізобетонні кільця, нікому копати. Якщо й найдуться якісь шабашними, то обдеруть** замовника, **як липку** (З журналу).

Семантико-синтаксичне зіставлення явищ природи та внутрішнього світу людини у фразеологічних одиницях з компонентом-дендронімом часто ґрунтується на прикметниковій сполучуваності слова-символу, наприклад: *похиле дерево, криве дерево, сухе дерево, сире дерево; золоті верби; золоті грушки; суха ялиця, зелений дуб, міцний дуб, грубий дуб; біла берега* та ін.

Отож культурний компонент фразеологічної одиниці кожної мови пов'язаний з національною культурою відповідного народу, він своєрідний за своїм походженням і обмежений певною культурно-мовною спільнотою. Кожне слово викликає у свідомості мовця ланцюг асоціацій (наприклад, дендронім *дуб* пов'язаний асоціативно з ознаками *здоровий, міцний; горіх – твердий, міцний; тополя – струнка; верба – похила*).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Фразеологізми з компонентом-дендронімом – важливий складник фразеологічного фонду українського соціуму, що відповідно являє собою важливу частину образної системи його мови. Аналіз стійких сполук свідчить про різноманітність апарату символів як їх структурно-семантичних елементів, що не тільки урізноманітнюють компонентний склад фразеологічних одиниць, а й слугують потужними етнокультурними маркерами україномовної картини світу.

1. Васильків З. Символіка фольклорного образу: ідеографічний аспект // Вісник Львівського університету. Серія: журналістика. – Вип. 22. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003. – С.376-395.

2. Дмитренко М. Символи українського фольклору: Монографія. – К.: УЦКД, 2011. – 400 с.

3. Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – М.: Наука, 1991. – 511 с.

4. Лисиченко Л.А. Рівні мовної картини світу і їх взаємодія // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць. – Харків, 2005. – Вип. 16. – С.80-87.

5. Лозко Г. Українське народознавство. – К.: Вид-во "АртЕК", 2004. – 472 с.

6. Маслова В.А. Ведение в лингвокультурологию. – М.: Наследие, 1997. – 207 с.

7. Пушко Л.В. Реалізація аксіологічної функції фразеологізмів з рослинними номінаціями на позначення інтелектуальної діяльності людини (на матеріалі англійської, української та російської мов) // Вісник СумДУ. – Серія "Філологія". – 2008. – №1. – С.87-89.

8. Словарь української мови / За ред. Б.Д.Грінченка. – В 4-х тт. – К., 1958.
9. Тресиддер Дж. Словарь символов. – М.: Фаир-Пресс, 1999. – 448с.
10. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Харків: Основа, 1990. – 167 с.
11. Українська фольклористика. Словник-довідник / Укладання і загальна редакція Михайла Чернопиского. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 448 с.
12. Фразеологічний словник української мови / Укладачі В.М.Білоноженко та ін. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1993. – 528 с.
13. Фразеологічний словник української мови / Укладачі В.М.Білоноженко та ін. – Т.2. – К.: Наукова думка, 1993. – 980 с.
14. Швець А.О. Фразеологізми з компонентом-числівником в українській та польській мовах // Молодий вчений. Філологічні науки. – 2014. – № 9 (12), вересень. – С.80-82.

This paper examines a group of Ukrainian idioms with components-dendronyms – ethnic and cultural markers of world's language picture; shows that the apparatus of symbols as structural components of stable combinations is not similar; it states that verbal symbols of idioms reflects the originality of the plant world, that the world of nature, presented in Ukrainian stable compounds, is characterized by versatility as well as by features of national perception.

Key words: *phraseological units, stable combinations of words, symbols, characters, components, dendronyms (names of trees), the symbolic foundation, lexical component, ethnic and cultural markers, structural components, symbolic meaning, verbal symbols, world's language picture.*

УДК 811. 161. 2'373 : 291. 315. 5

Юлія Штибель (Дрогобич)

СЕМАНТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО СИМВОЛУ *ЛЕВ* У БІБЛІЙНОМУ ТЕКСТІ

У статті простежено функціонування біблійного лінгвістичного символу –лексеми лев, а також розглянуто його деривати в номінативних переносних значеннях, які реалізуються в межах різних синтаксичних конструкцій.

Ключові слова: *символ, Біблія, синтаксична конструкція, деривати, ядро, периферія.*

Постановка проблеми. Біблійна символіка з огляду на її походження, специфіку образно-символічних систем різних народів, очевидно, не могла безпосередньо перетворитися у власне національну символіку,

хоч і впроваджувалася у свідомість народів християнського світу віками. Однак не можна применшувати вплив християнства на формування символіки християнських народів, вироблення власне національних рис у системі біблійно-образного сприйняття світу.

Власне біблійні символи ми розглядатимемо у лінгвістичному аспекті з оперттям на дані семіотики, філософії мови, когнітивної лінгвістики, культурології, на основі яких окреслюємо символ як полісемійний, багатоаспектний у смисловому вираженні предметно-поняттєвий образ, що знаходиться на межі різних систем координат, що взаємодіють між собою. У сучасному мовознавстві спостерігається синонімічне вживання термінів «символ», «словесний символ», «образ-символ», що зумовило введення в науковий обіг терміна «словесний образ-символ», який найповніше, на нашу думку, виражає сутність символу в лінгвістичному аспекті.

Дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка „Українська мова й мовлення: історія, сучасний стан, проблеми розвитку”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиріччя з'явилася значна кількість статей і розвідок, присвячених мові української Біблії. У колі зацікавлень – окремі синтаксичні особливості українських перекладів Біблії (А. Галас, С. Шабаг, С. Харченко), мовно-стилістичні відмінності між ними (О. Горбач, М. Демський, П.Мацьків, В. Державин). Біблійну фразеологію аналізують А.Коваль, Г.Бурдіна та ін. Вивченню біблійних тропів, в тому числі й символіки, присвячені роботи І.Судук, С.Лук'янчук, Г.Тимошик, М.Лесюка, З.Лановик [1], Л.Шевченко [4], Н.Швидкої [3], О.Решетняк [2], суголосні до теми нашого дослідження. Однак системного дослідження функціонування символу в біблійному тексті в суто лінгвістичному аспекті досі немає, що й зумовило предмет наших зацікавлень. У циклі статей ми спробуємо простежити лінгвістичну специфіку біблійної символіки. Дослідження біблійної символіки для українського мовознавства є надзвичайно важливим, позаяк заповнить лакуну, зумовлену відомими причинами.

Мета статті – аналіз мовних засобів вираження лінгвістичного символу *лев* у біблійному тексті.

Виклад основного матеріалу. Ядро лінгвістичного символу *лев* у Біблії формує пряме значення «Великий хижий звір родини котячих»: «І сказав Давид до Саула: Твій раб був пастухом свого батька при отарі,

і приходив *лев*, а також ведмідь, та й тягнув штуку дрібної худоби зо стада»* [1Сам.17:34].

Похідні лексеми *лев'яча*, *левине левеня*, *левиця*, *левчук* актуалізують номінативне значення: «*Левине* ричання й рик лютого лева минає, і левчукам вилущуються зуби» [Йов.4:10], «Гине *лев*, як немає здобичі, і *левенята левиці* втікають» [Йов.4:11], «Чи здобич *левиці* ти зловиш, і заспокоїш життя *левчуків* ?» [Йов.38:39].

Навколоядерну частину номінації становить асоціативний шар як перехідний до образного, в основі якого лежать асоціації. До асоціативного поля услід за іншими дослідниками відносимо прикметники і дієприкметники, угоджені з лексемою *лев*.

Асоціативний ряд лінгвістичного символу *лев* репрезентують ад'єктиви на позначення **сили**: найсильніший, сильніший, **гніву**: лютий, ричучий, ревучий, **місцезнаходження**: лісний, **віку**: молодий. Названі асоціати розгортають незначну частину символічних значень, що буде показано далі.

Образність лінгвістичного символу *лев* реалізується переносними значеннями лексеми *лев*, її похідними утвореннями, синтаксичними конструкціями.

У біблійному тексті зафіксовані такі переносні значення лексеми *лев*: **коліно Юди** – «О Юдо, похвалять тебе твої браття! Рука твоя на шії твоїх ворогів, сини батька твого тобі вклоняться. Юда лев молодий! Ти, мій сину, вертаєшся з здобичі: прихилився він, поклався як лев й як левиця, зведе хто його» [Бут.49:9]; **знищення** – «Він пошле з небес і врятує мене, Він поганьбить того, хто чатує на мене. Села. Бог пошле Свою милість та правду Свою на душу мою. Знаходжуся я серед левів, що людських синів пожирають, їхні зуби як спис той та стріли, а їхній язик гострий меч» [Пс 56:4-5], «І сталося, на початку пробування їх там не боялися вони Господа, і Господь послав на них левів, і вони нищили їх» [2Цар.17:25], **диявола** – «Лев ричучий й ведмідь ненажерливий це безбожний володар над людом убогим» [Пр.28:15], **завойовників** – «Лев грабував для своїх молодят і душив для левиць своїх він, і печери свої переповнював здобиччю, а лігва свої награбованим» [Наум.2:13], «Ізраїль вівця розпорошена, що леви погнали її: перший жер його цар асирійський, а останній цей Навуходносор, цар вавилонський, розтросив йому кості...» [Єр.50:17], **Ісуса Христа** – «А один із старців промовив до мене: Не плач! Ось Лев, що з племені Юдиного, корень Давидів,

* Тут і далі покликання на: Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту [переклад проф. Івана Огієнка]. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.

переміг так, що може розгорнути книгу, і зламати сім печаток її [Об.5:5], **статуї** – А на лиштвах, що між прутами, леви, воли та херувими. А на прутах зверху підніжки, а під левами та волами китиці, зроблені розложистими» [1Цар.7:29], **володарювання** – «Його зверхники посеред нього то леви ревучі, його судді вечірні вовки, які не лишають до ранку нічого» [Соф.3:3], **“Край утисків та переслідувань”** – «Пророцтво про Бегемота півдня. В краю утиску та переслідування, звідки левиця та лев, гадюка й огнистий летючий дракон, носять багатство своє на хребті молодих ослюків, і скарби свої на верблужім горбі до народу, який не допоможе» [Іс.30:6].

Образні значення виявлені і в похідних утвореннях *левиця*, *лев'ячий*, які об'єктивують: **хоробрість** – «Хоча б він і хоробрий, якого серце як серце лев'яче, то справді ослабне, бо весь Ізраїль знає, що батько твій лицар і хоробрі ті, що з ним» [Сам.17:10]

Образний рівень лінгвістичного символу *лев* представлений значною кількістю порівняльних конструцій. Порівняння має тричленну будову: 1) те, що порівнюється, або «предмет» порівняння (лат. *comparandum*), 2) те, з чим порівнюється, «образ» (лат. *comparatum*), 3) те, на основі чого порівнюється одне з іншим, ознака, за якою відбувається зіставлення (лат. *tertium comparationis*). Деякі дослідники до названих складників порівняння додають відношення між предметом та образом порівняння.

У порівняльних конструціях біблійного тексту лексема *лев* функціонує в основному як образ порівняння, і зрідка як предмет порівняння: «І він крикнув, як лев: Я завжди стою вдень на варті, о Господи, і стою на сторожі своїй усі ночі!» [Іс.21:8], «Якщо я провинюся, то горе мені! А якщо я невинний, не смію підняти свою голову, ситий стидом та наповнений горем своїм!... А коли піднесеться вона, то Ти ловиш мене, як той лев, і знову предивно зо мною поводишся» [Йов 10:15-16]; «А корова й ведмідь будуть пастися разом, разом будуть лежати їхні діти, і лев буде їсти соломку, немов та худоба!» [Іс.11:7]. Зрідка лексема *лев* одночасно є і образом, і експліцитною основою порівняння (Пор. «Багато биків оточили мене, башанські бугаї обступили мене, на мене розкрили вони свої пащі, як лев, що шмагує й ричить!» [Пс 21:13-14].

У Біблії досить частими є випадки, коли образ порівняння (*лев*) виражається підрядною частиною складнопідрядного речення: «І закричав гучним голосом, як лев той ричить. І як він закричав, то заговорили сім громів голосами своїми» [Об 10:3], «Бо до мене Господь сказав так: Як муркає лев чи левчук над своєю здобиччю, хоч покликана буде на нього юрба пастухів, він голосу їхнього не лякається, та не боїться їх-

нього крику, так зійде Господь Саваот воювати на Сіонській горі та на взгір'ї її!» [Іс.31:4].

За допомогою порівняльних конструкцій реалізуються такі образно-символьні значення лексеми *лев*: **покарання** – «Я кричав аж до ранку... Він, як лев, поторощить всі кості мої, з дня до ночі покінчить зо мною...» [Іс.38:13], **знищення** – «Щоб ворог моєї душі не розшарпав, як лев, що кості ламає, й ніхто не рятує!» [Пс.7:3], «Багато биків оточили мене, башанські бугаї обступили мене, на мене розкрили вони свої пащі, як лев, що шматує й ричить!» [Пс.21:13-14], «Бо Я немов лев для Єфрема, і немов той левчук дому Юди. Я, Я розшматую й піду, і ніхто не врятує!» [Ос.5:14], **миттєвість** – «В укритті він чатує, як лев той у зарості, чатує схопити убогого, хапає убогого й тягне його» [Пс.9:30], **безстрашність** – «Бо до мене Господь сказав так: Як муркає лев чи левчук над своєю здобиччю, хоч покликана буде на нього юрба пастухів, він голосу їхнього не лякається, та не боїться їхнього крику, так зійде Господь Саваот воювати на Сіонській горі та на взгір'ї її!» [Іс.31:4], **немилість** – «Спадок Мій Мені став, мов лев той у лісі, свій голос дав проти Мене, тому то його Я зненавидив...2» [Єр.12:8], **віки віків** – «А корова й ведмідь будуть пастися разом, разом будуть лежати їхні діти, і лев буде їсти солому, немов та худоба!» [Іс.11:7], **пустку** – «І попустошені мирні пасовиська через палання Господнього гніву... Він покинув, як лев свою пущу, бо стався страхіттям їхній Край через меча гнобителя, і через запал гніву Його» [Плач Єр.3:10], **чатування** – «Він для мене ведмедем чатуючим став, немов лев той у сховищі! Поплунав дороги мої та розшарпав мене, учинив Він мене опустошеним!» [Ос.13:7], **звіра-чудовиська** – «І чотири великі звірі піднялися з моря, різні один від одного. Передній був, як лев, а крила в нього орлині. Я бачив, аж ось були вирвані йому крила, і він був піднятий від землі, і поставлений на ноги, як людина, і серце людське було йому Дане» [Дан.7:4], **зверхності** – «І Яковів залишок буде між людьми, серед численних народів, як лев між лісною худобою, як левчук між отарами овець, що як він переходить, то топче й шматує, і немає нікого, хто б зміг урятувати» [Мих.5:7], **сатани** – «Будьте тверезі, пильуйте! Ваш супротивник диявол ходить, ричучи, як лев, що шукає пожертви кого» [1Петр.5:8], **гучності** – «І закричав гучним голосом, як лев той ричить. І як він закричав, то заговорили сім громів голосами своїми» [Об.10:3], **Ізраїльського народу** – «Із Єгипту Бог вивів його, Він для нього як міць однорожця! Поїсть він людей, що ворожі йому, і їхні кості потрощить, а стріли його поламає. Нахилився він, ліг, немов лев, і як левиця, хто підійме його? Хто благословляє тебе той благословенний,

а хто проклинає тебе той проклятий!» [Чис 24:8-9], **лжепророків** – «Сину людський, скажи до неї: Ти земля неочищена, у дні гніву дощем не политає! Змова її пророків серед нього, як ревучий лев, що здобич шматує: жеруть душу, маєток та багатство забирають, прибільшують удів її в середині її» [Єз.22:25], **ворожості** – «Вороги оточили тепер наші кроки, наставили очі свої, щоб мене повалити на землю... Із них кожен подібний до лева, що шарпати прагне, й як левчук, що сидить в укритті...» [Пс.16:12], «Мали добрі пасовиська й ситі були, наситилися і загордилось їхнє серце, тому то забули про Мене вони! І став Я для них, немов лев, на дорозі чигаю, немов та пантера» [Ос 13:6-7], **сили** – «Тож устане народ, як левиця, і підійметься він, немов лев! Він не ляже, аж поки не буде він жерти здобичу, і аж поки не буде він пить кров забитих!» [Чис.23:24].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Як бачимо, аксіологічна парадигма аналізованого образу-символу знаходиться в межах архетипів, що об'єктивують дуальну опозицію Бог/сатана, добро/зло, свої/чужі, верх/низ, світло/темрява, життя/ смерть.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в системному дослідженні словесних образів – символів *зоонімів*.

1. Лановик Зоряна. Hermeneutica Sakra. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2006. – 587 с.

2. Решетняк О. О. Бібліоніми як один із засобів створення архетипної символіки апокаліптичної біблійної образності //Science and Education a New Dimension: Phylology. Vol. 4, 2013. S.84-86/

3. Швидка Н.В.. Структурно-семантична організація біблійного фразеологізму СОДОМ І ГОМОРА. Дослідження з лексикології і граматики української мови //Збірник наукових праць за ред. д.ф.н., проф. Попової І.С. – Дніпропетровськ, 2013. – Випуск 13. – С. 91-99.

4. Шевченко М. Біблійна символіка: лінгвістичний аспект. Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/c>.

In the article the functioning of biblical symbols of the leo in the linguistic aspect is investigated; their derivatives in the nominative and figurative meanings that are realized within the nominal and verbal combinations and various syntactical constructions are examined.

Key words: symbol, the Bible, syntactical construction, derivatives, nucleus, periphery.

ПСЕВДОНИМИ УЧАСНИКІВ НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ – ПОЗИВНІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: СЕМАНТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

У статті проаналізовано псевдоніми учасників національно-визвольних змагань України 40-50-х років ХХ ст. та сучасні позивні військовослужбовців Збройних сил України. З'ясовано спільні та відмінні риси лексичних мотиваційних баз, від яких вони творилися.

Ключові слова: псевдонім, позивний, самоназва, онім, апелятив, учасники національно-визвольних змагань, військовослужбовці Збройних сил України.

Постановка проблеми. Псевдонім – це неофіційна конотативна назва особи, яка відображає якусь її характеристику, несе інформацію та емоційне навантаження і відома певному колу осіб [6, 82]. Немає сумніву, що детальне висвітлення історії громадської думки кожного народу, проникнення в усі нюанси суспільного руху певної доби немислиме без розкриття псевдонімів. І якщо сьогодні науковцями та ентузіастами уже зібрано, систематизовано та відносно повно опрацьовано псевдоніми учасників визвольних змагань українського народу 40-50-х років ХХ ст., то про новітні позивні військовослужбовців Збройних сил України, про власні назви, які несподівано стали новотворами нашого буремного часу, – наша розвідка одна із перших.

Псевдоніми – не звичайні лексеми. Це, як правило, промовисті іменування, кожне з яких зберігає внутрішню форму, а отже, й первісну мотивацію. Оскільки псевдоніми переважно є самоназвами, то більшість із них одночасно є і власною самооцінкою [6, 83]. Псевдоніми, порівняно з іншими власними назвами, становлять чи не найбільш вдячний матеріал для дослідження національної специфіки мислення українців. Саме тому вони заслуговують на більшу увагу не тільки мовознавців, а й літературознавців, психологів, соціологів, істориків.

Українські, як і будь-які інші псевдоніми, неоднорідні. Дослідники виділяють шість визначальних ознак, які вирізняють їх з-поміж інших особових власних найменувань, а саме:

1. На відміну від прізвищ, власних особових імен, імен по батькові, які іменовані одержує від батьків чи від найближчого оточення, псевдонім переважно обирає для себе сам іменованій. Отже, псевдонім – це

самоназва, як правило, індивідуальна і значно рідше – назва групова, колективна.

2. На відміну від прізвищ, особових імен та імен по батькові, які для кожної людини в нашій державі є обов'язковими офіційними власними назвами, закріпленими за індивідом на все його життя, псевдоніми були і є знаками необов'язковими. Нинішнє українське законодавство не регламентує ні творення псевдонімів, ні їх уживання, ні навіть правопис.

3. Переважна більшість українських псевдонімів є неофіційними іменуваннями, а ті поодинокі, що вийшли на загальнонаціональну арену, успішно вживаються поруч із справжніми прізвищами відповідних осіб.

4. На відміну від прізвищ, псевдоніми не належать до спадкових іменувань.

5. На відміну від прізвищ, власних особових імен, імен по батькові та від інших родових іменувань, яких у нинішнього українця лише по одному, псевдонімів у тої самої особи може бути багато.

6. Майже кожен псевдонім є промовистою назвою, якою особа не лише називає, але певним чином і характеризує себе [6, 83].

Найдавніші письмові згадки про військову діяльність українців під прибраними іменуваннями датуються ще княжою та козацькою добою: *Берладник* – іменування Звенигородського князя Івана Ростиславича, *Конашевич* – іменування гетьмана України Петра Сагайдачного. Однак ці антропоніми не були самоназвами і тому їх дослідники кваліфікують як індивідуальні прізвиська.

Справжні військові псевдоніми з'являються лише від періоду визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр., що зумовлено необхідністю конспірації. Ось кілька прикладів: *Угрин-Березовський* – один з організаторів УСС та їх літописець (справжнє іменування – Микола Венгжин), *Василь Вишиваний* – полковник УСС (Вільгельм фон Габсбург-Лорінген), *Гузар* – полковник, шеф штабу Карпатської січі (Михайло Колодзінський).

В УПА псевдоніми були нормою військового життя: *Тарас Чупринка* – керівник УПА (справжнє іменування – Роман Шухевич), *Чубчик* – поручик УПА (Іван Кедюлич), *Бульба* – командир партизанського загону на Поліссі (Іван Боровець) та ін. [3, 24].

Партійні псевдоніми почали входити в життя українців лише в підпільних умовах міжвоєнних років. Майже кожен з таких псевдо пов'язувався з літературним чи пластовим псевдонімом. Так, *Хвильовий* – це і літературний, і партійний псевдонім громадського діяча 20-30-х років Миколи Фігільова; *Ольжич* – літературний і партійний псевдонім Олега Кандиби; *Полтава* – псевдонім майора Петра Федуна [3, 27].

Мета нашої розвідки – порівняти мотиваційні бази псевдонімів учасників визвольних змагань 40-50-их років ХХ ст. і сучасних позивних військовослужбовців Збройних сил України.

Опрацювавши псевдоніми, засвідчені в “Словнику українських псевдонімів” Г.Дем’яна [2], нами виявлено понад 26 лексичних баз, від яких вони могли творитися.

Псевдоніми – це, по суті, єдині загальноновживані іменування, якими послуговувалися повстанці протягом майже двох десятиліть. Чимало побратимів по спільній боротьбі знали один одного лише за псевдонімами, які були і найменням, і охоронною назвою, і рівночасно захистом для конкретних осіб, їх родин, близьких. Не випадково повстанців УПА називали “безіменними героями”. Сьогодні часто виявляємо документи про осіб, які загинули в конкретних місцевостях, лише за їхніми псевдонімами.

Мотиваційними базами псевдонімів учасників визвольних змагань українського народу 40-50 рр. ХХ ст. виступають християнські імена різної структури; прізвища діячів української історії доби Козаччини, Гетьманщини, вагажків народних повстань; прізвища письменників, видатних людей, біблійні імена, відомі та змінені прізвища; прізвища героїв літературних творів; етніми; назви людей за спорідненістю; назви професій, занять, посад; назви соціальних верств за їх становищем у суспільстві та особистими характеристиками; назви диких та домашніх тварин; назви птахів, комах, риб; назви дерев, кущів, лісових масивів; назви позаземних елементів Всесвіту; назви топографічних об’єктів; назви гірських порід та лексеми на позначення світлових і звукових явищ природи; назви частин тіла людини чи тварини; назви продуктів харчування; назви предметів людської діяльності; назви зброї та її частин; топоніми; лексеми на позначення абстрактних понять; субстантивовані прикметники, що вказують на зовнішній вигляд, характерні ознаки, колір шкіри, волосся, зріст, поставу людини; субстантивовані прикметники, що вказують на особливості характеру, звичок, внутрішнього світу людини; субстантивовані прикметники, утворені від відносних прикметників; числівники.

Новий час творить нові слова. Буремні події останніх місяців покликали до життя власні назви, що стали позивними військовослужбовців Збройних сил України, добровольців Національної гвардії України. Вони ще не зафіксовані в окремих документах, або ж, принаймні, не оприлюднені, не зібрані, не описані, не систематизовані, лише окремі з них з’являються в засобах масової інформації, живуть в усному мовленні захисників нашої Вітчизни. Однак ті іменування, що стають доступ-

ними для широкого загалу дають змогу провести семантичні паралелі між колишніми та теперішніми самоназвами.

В основах псевдонімів членів ОУН – УПА фіксуються лексеми різні за значенням та за походженням, як апелюючи, так і оніми.

Мотиваційними базами псевдонімів часто виступають християнські імена та прізвища різної структури. Деякі з них збігалися з хресними іменами: *Мирон* (Воскрес Мирон), *Андрій* (Шиналь Андрій), інші були здрібніло-пестливим варіантом особових імен: *Андрійко* (Андрій Марків), *Василик* (Василь Мицик), *Василько* (Василь Мандрик), *Дор* (Федір Комарницький), ще інші – нічим не нагадували справжні імена чи прізвища їхніх носіїв: *Гриць* (Йосип Козловський), *Грицько* (Олекса Коруд), *Генко* (Богдан Яцульчак), *Данило* (Володимир Лико).

Особові власні імена нерідко стають позивними і теперішніх учасників АТО. Однак невідомо, справжнім чи набутиим іменуванням вони є: *Андрій*, *Віктор*, *Зорян*, *Іван*, *Олег*, *Стас*, *Степан*.

Велика група псевдонімів – це прізвища (прізвиська) діячів української історії доби Козаччини, Гетьманщини, інших повстанських рухів: *Байда*, *Брюховецький*, *Гамалія*, *Гонта*, *Гордієнко*, *Дорошенко*, *Залізняк*, *Кармелюк*, *Мазепа*. З-поміж теперішніх такими є *Богун*, *Кривоніс*.

Як псевдоніми використовувалися поодинокі прізвища героїв літературних творів: *Бульба* (“Тарас Бульба” М.Гоголя), *Беркут* (“Захар Беркут” І.Франка), *Галайда* (“Тайдамаки” Т.Шевченка), *Еней* (“Енеїда” І.Котляревського). Серед новітніх позивних таких слів нами не зафіксовано.

Немало псевдонімів мотивовано етніміями: *Бойко*, *Волинець*, *Гуцул*, *Гуцулик*, *Грузин*, *Москаль*, *Словак*, *Циган*. Етніміями могли вказувати на територіальне походження осіб, однак більшість з них, вочевидь, – умовні. *Українець*, *Циган*, *Чех* – теперішні позивні членів АТО.

Мотивацією для виникнення псевдонімів могли бути назви людей за спорідненістю: *Батько*, *Близнюк*, *Вуйко* (діал. *вуйко* “дядько по матері” [5 II, 259]), *Стрийко* (діал. *стрийко* “дядько за батьком” [1 III, 143]). Із сфери назв спорідненості запозичено також псевдоніми *Кум*, *Нанашко* (діал. *нанашко* “хрещений батько” [1 II, 505]). Серед теперішніх позивних до таких належать *Батя*, *Брат*.

Великою є група псевдонімів, що походять від загальних назв на означення діячів за професією, постійним або тимчасовим заняттям, посадою: *Боднар* (діал. *боднар* “бондар” [5 I, 81]), *Верхолаз*, *Гайовий* (діал. *гайовий* “лісовий сторож” [5 I, 226]), *Гарматій* (діал. *гарматій* “гармаш, артилерист” [5 II, 520]), *Гонець*, *Кравець*, *Лісник*, *Мельник*, *Музика*, *Морьяк*, *Професор*, *Рибак*, *Співець*, *Священик*, *Стрілець*, *Студент*, *Сурмач*,

Чабан, Швець. Серед позивних учасників АТО такими є *Дальнобойщик, Інтерн, Менеджер, Моряк, Студент, Учитель*.

Від назв осіб за становищем у суспільстві, громаді походять псевдоніми *Бродяга, Бурлака, Ватажок, Панич*; з-поміж теперішніх – *Шеф*.

Масово для творення псевдонімів використовувалися назви зі сфери тваринного світу, переважно назви диких тварин: *Борсук, Ведмідь, Вівірка, Вовк, Заєць, Їжак, Лис*; теперішні – *Їжак, Лев*. Від назв свійських тварин походять колишні псевдоніми *Кім, Пес, Хорт* і сучасні позивні *Баран, Криль*.

Потужним мотивуючим матеріалом для виникнення псевдонімів стали назви птахів, риб, комах: *Воробець, Воробчик* (діал. *воробець* “горобець” [5 I, 492]), *Горобець, Ворон, Готур* (діал. *готур* “глухар” [5 I, 320]), *Дрізд, Жайворонко, Журавель, Ластівка, Орел, Орлик, Сова, Соїка, Сокіл, Соловій, Шпак, Яструб*. Мотивуючою базою для творення псевдонімів були й назви домашніх птахів: *Качка, Козут* (діал. *козут* “півень” [1 II, 262]), *Півень, Павун* (діал. *павун* “пава” [5 V, 183]). Апетливи *Ворон, Орел, Сова, Сокіл* стали власними назвами – позивними військовослужбовців Збройних сил України.

У ролі псевдонімів фігурують поодинокі назви риб: серед колишніх – *Пструг* (діал. *пструг* “форель” [5 VI, 703]), серед теперішніх – *Карась*.

У псевдонімному ономастиконі членів ОУН – УПА засвідчені самоназви, що походять від загальних назв комах: *Джмелик, Жук, Комар, Павук, Цвіркун*. Серед теперішніх позивних таких іменувань нами не зафіксовано.

Велику групу псевдонімів утворено від ботанічних назв (кущів, дерев), назв лісових масивів: *Береза, Бук, Верба, Гай, Граб, Дуб, Діброва, Калина, Клен, Липа, Лищина, Плющ, Смерека, Сосна, Соснина, Тополя, Черемха, Явір, Ялина, Ялинка, Ясень*; від назв культурних рослин, переважно садових дерев і їхніх плодів: *Вишня, Груша, Оріх* (діал. *оріх* “те саме, що горіх” [5 V, 407]), *Сливка, Черешня*. Серед сучасних – *Береза, Клен, Осокір, Явір*.

Із назв на позначення позаземних елементів Всесвіту зустрічаємо псевдоніми *Зірка, Зоря, Місяць*; у нас час – *Зодіак, Сатурн*.

Назви топографічних об’єктів та гідрооб’єктів відбито в псевдонімах *Байрак, Гора, Клива* (діал. *клива* “висока гора, поросла темним смерековим лісом” [1 II, 357]), *Ріка, Ручай, Степ, Яр*, серед теперішніх – *Долина*.

Для творення окремих псевдонімів послужили назви гірських порід: *Граніт, Камінь, Кремень, Плита, Скала*. Серед теперішніх позивних таких іменувань ми не зафіксували.

Псевдонімами стали слова на означення явищ природи: *Буря, Буревій, Вихор, Вітер, Град, Грім, Крига, Легім, Мороз, Сніг, Хмара, Циклон*. Військовослужбовці Збройних сил України обрали собі позивними апелювати *Гроза, Крига*.

Назви частин тіла людини та тварини теж використовувалися для творення псевдонімів. Окремі з них, гадаємо, були мотивовані якимись конкретними значеннями багатозначних слів: *Зуб, Рожок, Чубчик, Шрам*, серед теперішніх – *Ніс*.

Поодинокі псевдоніми членів ОУН – УПА походять від назв продуктів, пов'язаних із харчуванням: *Опара* (діал. *опара* “заправлене дріжджами або закваскою рідке тісто” [1 III, 82]), *Хліб*.

Окрема група псевдонімів виникла в результаті онімізації апелювативів на позначення об'єктів суспільної діяльності, предметів побуту, матеріальної культури, назв продуктів людської діяльності тощо. У межах цієї групи лексики виділяємо:

а) назви державних та національних символів: *Тризуб*; з-поміж теперішніх назв: *Прапор, Герб*;

а) назви на означення засобів пересування: *Байдак, Човен*; теперішні: *Фура, Фургон*;

б) назви інструментів, пристроїв, їх частин: *Довбня, Клевець* (діал. *клевець* “молоток” [1 II, 390]), *Ключ, Обух, Шило*;

в) назви інших предметів: *Заруба* (діал. *заруба* “перегородка в клуні, сараї, коморі та ін.” [5 I, 315]), *Олівець, Стрих* (діал. *стрих* “горище” [4, 342]), *Тріска* (діал. *тріска* “невеликий тонкий шматок деревини, який відкололи” [6 IX, 275]).

Серед сучасних позивних до цієї групи примикають самоназви на позначення відомих торгових марок, брендів: *Адідас, Бонаква*.

Порівняно невелику, але виразну групу становлять псевдоніми, похідні від найменувань зброї (здебільшого стародавньої) та її частин: *Куля, Лук, Меч, Стріла, Тятива* (*тятива* “ремінь, мотузка, струна і т. ін., що туго стягує кінці лука” [6 X, 348]). Від субстантивованих прикметників, утворених від назв зброї, походять псевдоніми: *Булавний* (*булава* “палиця з кулястим потовщенням на кінці, яка була колись військовою зброєю” [6 I, 184]), *Крісовий* (діал. *кріс* “рушниця” [4, 97]).

Лексичною базою для творення окремих псевдонімів використано топоніми, переважно найменування гір, поселень, рік: *Зелеміль* (назва гори) [4, 184], *Маківка* (гора в Карпатах, недалеко від Славська на Львівщині, на якій під час Першої світової війни Січові стрільці весною 1915 р. перемогли набагато чисельніші сили російської армії), *Киданець, Рожан, Черник* (села в Івано-Франківській та Закарпатській обл.), *Чиги-*

рин (місто Черкаської обл., у 1648-1660 рр. – гетьманська резиденція та адміністративно-політичний центр України), *Присліп* (ойконіми Львівської та Закарпатської обл.), *Черник* (оронім та ойконіми Івано-Франківської та Закарпатської обл.), *Чорногора* (найвищий гірський масив в Українських Карпатах у межах Закарпатської та Івано-Франківської обл.). Таких позивних серед учасників АТО нами не виявлено.

У псевдонімії зафіксовано також гідроніми – назви рік, що протікають територією України: *Боржава*, *Буг*, *Дунай*, *Збруч*, *Прут*, *Черемош*, серед теперішніх – *Дніпро*, *Тиса*.

Лексичними базами для творення псевдонімів членів ОУН – УПА ставали апелювати на позначення абстрактних понять: *Недоля*, *Помста*, *Пора*, *Свобода*, *Чорнота*. Учасники АТО, крім абстрактних іменників (*Ідеал*), обирають собі позивні на позначення музичних жанрів: *Блюз*, *Джаз*.

Велика група псевдонімів мотивована прикметниками. Найбільше серед них ад'єктивів на означення зовнішнього вигляду, зокрема характерних ознак за кольором шкіри або одягу, волоссям, ростом, поставою: *Білий*, *Блакитний*, *Бурий*, *Вишневий*, *Зелений*, *Карий*, *Рудий*, *Рябий*, *Сивий*, *Сизий*, *Смагливий*, *Чорний*, *Чорненький*, *Чорнявий*. Самоназви *Чорний*, *Рижий* – сучасні позивні учасників АТО.

Інші псевдоніми – якісні та відносні прикметники, що перейшли в розряд іменників: *Бородатий*, *Босий*, *Високий*, *Кровавий*, *Кучерявий*, *Малий*, *Молодий*, *Недобитий*, *Низький*, *Новий*, *Пелехатий*, *Сліпий*, *Старий*, *Страшний*, *Товстий*, *Хмурий*, *Чубатий*. Серед теперішніх – *Бородатий*, *Вусатий*, *Золотий*, *Старий*.

Популярними в середовищі учасників національно-визвольних змагань були псевдоніми, що вказували на особливості вдачі (характеру), звичок, внутрішнього світу людини: *Бистрий*, *Бойовий*, *Буйний*, *Веселий*, *Відважний*, *Вірний*, *Гордий*, *Грізний*, *Грубий*, *Завзятий*, *Звийний* (діал. звийний “жвавий” [5, 299]), *Крилатий*, *Моторний*, *Мудрий*, *Опірний*, *Покірний*, *Послушний*, *Поспішний* (діал. *поспішний* “квапливий” [1 III, 367]), *Рішучий*, *Скритий* (діал. *скритий* “який приховує свої почуття, настрої і т. ін., неохоче спілкується з іншими; замкнутий” [1 IV, 581]), *Сміливий*, *Сталевий*, *Стальний*, *Строгий*, *Тихий*, *Точний*, *Шалений*, *Швидкий*, *Ярий*. Трохи меншою є група псевдонімів, які виникли від відносних прикметників: *Грабовий*, *Дубовий*, *Зарічний*, *Корчовий*, *Левадний*, *Лісовий*, *Луговий*, *Мостовий*, *Придорожній*, *Присадибний*, *Степовий*. Для військовослужбовців Збройних сил України стали позивними субстантивовані прикметники *Відважний*, *Правий*.

Псевдонімами нерідко ставали порядкові числівники та відчислівникові утворення: *Перший, П'ятий, Сімка, Двадцятка*; з-поміж сучасних самоназв: *П'ятнадцятий, 24-ий*.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Порівнюючи псевдоніми учасників визвольних змагань 40-50-их років ХХ ст. та теперішні позивні захисників України, спостерігаємо, що вони творилися і творяться переважно на основі лексем української літературної мови з тією відмінністю, що серед перших самоназв поодинокі зафіксовано південно-західні діалекти, а серед других – окремі росіянізми. До того ж позивними учасників АТО частіше, ніж псевдонімами учасників визвольних змагань, стають слова іншомовного походження, що активно побутують у сучасному мовленні.

Майже кожний псевдонім відбиває погляд називача на світ речей і не в останню чергу – погляд на самого себе, а це означає, що самоназва демонструє місце та вартість самі особи в суспільстві, характеризує її життєву позицію. Досліджуючи псевдоніми, вивчаємо засоби, способи та принципи національного назвотворення, закладені у свідомості людей. Крім того, будучи самооцінками свідомих особистостей, псевдоніми допомагають точніше визначити світобачення їх носіїв, а ставши сьогодні самоназвами борців за українську незалежність, за єдину і неподільну державу – допомагають у здійсненні патріотичного виховання.

1. Грінченко Б. Словарь української мови // Збір. ред. журн. “Киевская старина”. Надр. з вид. 1907-1909 рр., фотоспособом. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1-4.

2. Дем'ян Г. Словник українських псевдонімів. Діячі освіти, науки, культури, релігії, громадські, політичні та національно-визвольного руху. – Львів: Світ, 2006. – 430 с.

3. Лесюк М. Неофіційний антропонімікон УПА // Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Вип. 8. – Івано-Франківськ: Левада, 2010. – 80 с.

4. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К.: Наукова думка, 1984.

5. Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

6. Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції // Наукові записки КДПУ. – Вип. 37. – Кіровоград, 2001. – С. 82-83.

In the article analyzes the pseudonyms of the national liberation struggle Ukraine 40-50-ies of XX century modern and call sign of the Armed Forces of Ukraine. It was found common features of lexical motivational bases from which they were created.

Key words: *pseudonym, callsign, self, onyms, appellative, members of national liberation movements, Armed Forces of Ukraine.*

II. СЛОВО ЯК ЗАСІБ МИСТЕЦЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ

УДК 821. 112. 09'253

Микола Зимомря (Дрогобич)

ЗАСВОЄННЯ ПРОЗИ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ: ДИСКУРС ІНФОРМАЦІЇ, ОЦІНКИ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Постановка проблеми. Художнє слово Михайла Коцюбинського – одне з найвищих досягнень української літератури. Творчість автора повісті «Fata Morgana» справила благотворний вплив на подальший розвиток української прози, піднесла її на якісно новий щабель, утвердила в ній нові художні засоби відображення явищ об'єктивної дійсності. Вона відіграла також важливу роль у поживленні міжкультурних контактів українського письменства з літературами інших народів, у тім числі з культурою німецькомовних країн, передусім Австрії та Німеччини. Німецькомовна інтерпретація творів Коцюбинського, а також їхня критична оцінка в німецькомовних країнах, без сумніву, сприяла плідному засвоєнню спадщини письменника, а також осмисленню здобутків української літератури загалом, приміром в Польщі, Румунії, Чехії та Швеції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У час «нової енергійної дикції» (І.Франко), що припадає на етап визвольного руху в Росії, на роки першої російської революції 1905 – 1907 рр., проза Михайла Коцюбинського викликала помітний резонанс у зарубіжній критиці. Він як митець увібрав кращі надбання української та зарубіжної літератур, збагативши водночас своїми творами світову художню скарбницю. На цій основі заґрунтована оцінка про його місце у світовому літературному процесі. У справу вивчення цієї теми примітний внесок зробили такі дослідники, як Г. Адам, А.-Ш. Вуцькі, А. Єнсен, О. Грицай, О. Білецький, Г. Вервес, М. Грицюта, Л. Іванов, Н. Калениченко, М. Коцюбинська, І. Денисюк, І. Мірчук, В. Михайлюк, Ф. Погребенник, Е. Райснер, П. Кірхнер, Р. Гебнер, А.-Г. Горбач, Г. Варм, М. Вегнер, К. Ріттер. А сприяли їй плідному наближенню до свідомості читацького загалу Австрії та Німеччини передусім перекладачі – В. Горошовський, Г. Гарасимович, А. Єнсен, А.-Ш. Вуцькі, М. Мірчук, А. Белтц, В. Плакмасер, А.-Г. Горбач, Б. Гайткам, Й. Грубер, Ф. Шварц та ін.

Першорядне місце у процесі рецепції творчих досягнень М. Коцюбинського, як і інших українських авторів (Т. Шевченка, І. Франка, Б. Лепкого, Лесі Українки, В. Стефаника, О. Кобилянської) належить німецькій пресі, у т.ч. таким періодичним виданням, як «Aus fremden Zungen», „Berliner Tageblatt», „Das literarische Echo“, „Magazin für die Literatur des In-und Auslandes“, „Vorwärts“, „Vossische Zeitung“. На їх шпальтах неодноразово лунали прихильні критичні оцінки стосовно творчих надбань згаданих письменників. Із цього погляду Михайлові Коцюбинському судилося щасливе входження в німецькомовний культурний простір. Він входив двома шляхами: переклад його творів супроводжувався їхнім критичним осмисленням. У цьому контексті особливі заслуги належать Вільгельму Горошовському та Анні-Шарлотті Вуцкі. Так, наприклад, завдяки Роману Сембратовичу стала можливою публікація оповідання М. Коцюбинського у вдалому перекладі В. Горошовського на сторінках віденського журналу „Ruthenische Revue» («Zwischen Fels und Meer». – № 13. – С. 307 – 311; № 14. – С. 330 – 336). До речі, наступного року Р. Сембратович опублікував оповідання М. Коцюбинського в перекладі Г. Гарасимовича („Apfelblüten”; „Ruthenische Revue“, 1905, № 15, S.378-383). Перу В. Горошовського (1870-1935) як інтерпретатору належить цінна збірка перекладів прозових текстів М. Коцюбинського, що дійшла до громадськості Австрії окремим книжковим виданням. Йдеться про збірку „Pro bono publico» (Autorisierte Übersetzung aus dem Ukrainischen von Wilhelm Horoschowski. Wien, Verlagsbuchhandlung Carl Konegen, 1909, IV, 297 S.). До найбільш вдалих прикладів його перекладацького мистецтва належать інтерпретації творів «Під мінаретами», «Поєдинок», «На віру» та «Pro bono publico».

Як ім'я, так і доробок німецької письменниці Анни-Шарлотти Вуцкі, власне, як знавця, дослідника та перекладача українських авторів, – усе це й досі залишається малознаним в Україні. А насправді йдеться про одержиму творчу особистість, якій належать значний внесок у справу поширення духовної спадщини українського народу в німецькомовному культурному просторі.

Анна-Шарлотта Вуцкі народилася 14 листопада 1890 року в Берліні, а померла 18 квітня 1952 року в Гайдельберзі, де вона працювала до останніх років життя педагогом. Тут письменницю й поховали 22 квітня того ж року на цвинтарі Бергфрідгоф, зокрема, у могилі під номером 22. На жаль, наприкінці 80-х років на місці, де був скромний надгробок Анни-Шарлотти Вуцкі, кілька літ тому спорудили знак для іншого небіжчика... А в приміщенні, де вона проживала (Гиррес-штрассе, 11), замешкали після її смерті Марія Гебес, Інґрід Ленк та Рольф Ленк.

Про подібні факти автор цих рядків дізнався від працівниці бібліотеки Йоганни Шмідт, коли 1-4 серпня 1990 року судилося опрацювати рукописні матеріали Дмитра Чижевського (1894-1977) у стінах університетської книгозбірні Гайделбергського університету. Тут він був заслуженим професором і засновником «Славістичного семінару». До речі, у фонді знаменитого українського вченого значилося, за моїми підрахунками, 536 цінних книжкових раритетів. Серед них – російською, чеською, польською, німецькою мовами. Проте переважна більшість – тією чи іншою мірою – пов'язана з українською культурою. Уродженець міста Олександрія, що побіля столиці «корифеїв українського театру», фіксував свою адекватну належність до України. Зіставлення фактів показує, що Дмитро Чижевський знав про діяльність А.Ш. Вуцкі на ниві українознавства ще з часів активної співпраці з редакцією місячника «Die Ukraine. Monatsschrift für deutsch-ukrainische Volks-Wirtschafts-und Kulturpolitik» (1918-1926) і високо оцінював її перекладацький ужинок. Важливими українознавчими друкowanими позиціями були також збірники Українського наукового інституту, заснованого 1926 року в Берліні («Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts in Berlin»; 1927-1931); «Ukrainische Kulturberichte», 1933-1939). Так, у шостому випуску «Beiträge zur Ukrainekunde» (1937) побачили світ переклади поезій Т. Шевченка в німецькомовних перекладах Б. Орліка, Г. Шпехта, а також А.-Ш. Вуцкі. Окрім неї, авторами матеріалів для вказаних періодичних видань були Б. Лепкий, В. Сімович, Д. Дорошенко, І. Мірчук, Д. Чижевський, З. Кузеля, А. Люгер, К. Маєр, Г. Шпехт.

Перші проби пера А.-Ш. Вуцкі припали на добу, коли завершувалася перша Світова війна. Йдеться про збірку казок «Ad astra» (1918). Помітне зацікавлення наприкінці 20-х рр. XX ст. викликала збірка її новел, що вийшла окремим книжковим виданням під назвою «Cherubin» (1928). Але ширшого розголосу набули зразки її великої прози, зокрема, романи «Der Freischütz» (1934), „Das war eine köstliche Zeit“ (1936), „Pepita“ (1936), „Walzerklänge an der Donau“ (1937). Слід наголосити: як фахівець музичної спадщини Анна-Шарлотта Вуцкі опублікувала низку дослідницьких студій, зокрема: „Grillparzer und die Musik“ (1943), „Girardi“ (1943), „Schwind“ (1945).

У 20-х – 40-х рр. А.-Ш. Вуцкі працювала доцентом католицького освітнього закладу й проживала в орендованому будиночку, що знаходився в Целендорф, тобто в дільниці Берліна (Ерштайнер-штрассе, 7). Без сумніву, можна вбачати певну закономірність у її прагненнях прилучитися до процесу поширення українських народно-пісенних скарбів у німецькомовних країнах. Власне, це сталося ще в 1919 році, коли вона

упорядкувала та видала в лейпцігському видавництві Ю.-Г. Ціммерманна збірку «Bandura Klänge» («Мелодії бандури»). Важливо, що йдеться про її власні німецькомовні переклади таких пісенних зразків, як «Ой ти, дівчино, зарученая» («O, du mein Mädchen! Volkslied»), «Ой, чи ж бо я на світі одна» («Ach, warum? Lied aus Podolien»), «По дорозі жук, жук, по дорозі чорний» («Sieh den schwarzen Käfer. Scherzlied»), «Ой, дівчино небого!» («O, du Mädchen, arm wie ich»), «Мене мати за те лають» («Meine Mutter schilt mich heute»), «Хилилися густі лози» («Neigen sich die dichten Weiden»), «Чи я тобі не казала?» («Tanzlied der Huzulen. Kolomyjka»), «Чия причина розстаня мого?» («Wer trägt den Schuld daran?»), «Горе ж мені, горе!» («Wehe mir, o, wehe! Lied aus Podolien»), «Летів орел понад море. Думка з України» («Fliegt ein Adler. Volkslied»), «Час додому, час!» («Zeit zur Heimkehr, Zeit!»), «На Йорданській річці. Колядка» («An des Jordans Wassern. Altes Weihnachtslied»).

Заслуговує окремої уваги твір, яким завершується збірка «Мелодії бандури». Це – знаменитий твір Івана Франка «Не пора, не пора, не пора!» («Ukraina, du herrliches Land, das dem Grabe der Knechtschaft entstieg»). Цікаво, що перекладачка зробила додатковий акцент стосовно його жанрового означення – «Ukrainische National-Hymne», тобто «українська національна пісня-гімн». Ось, як звучать (друга та третя) строфи Франкового оригіналу:

Heimatland von der Not jetzt befreit,
Die ein edeles Herz fast zerbrach,
Sieh! Die Sonne der neuen verheißenden Zeit
Sie durchdringt das Erinnern der Schmach.
Ukraina, wir schwören dir zu:
Wir sind dein, was das Schicksal auch bringt,
Unsre Sehnsucht und Liebe und Ehre bist du,
Die sich mächtig nun sonnenwärts schwingt.

Аналіз усіх дванадцяти народних пісень та оригінальної поезії Івана Франка свідчать про те, що в особі Анни-Шарлотти Вуцкі українська культура мала стабільного прихильника в Німеччині. Йдеться передусім про її перекладацьку спроможність напрочуд тонко освоювати оригінальну текстову матрицю німецькою мовою. Вона володіла складним мистецтвом інтерпретації, що передбачає не тільки адекватне розуміння текстової структури чи її внутрішньої організації, але й повноцінним входженням у світ української народнопісенної стихії, проникненням у поетичний світ українських авторів, зважаючи на іманентні засади як самої побудови словесних сполук («час додому час, забарили нас» (українська народна пісня); «не там щастя, не там доля, де багаті люди!»

(українська народна пісня), так і творчого волевиявлення конкретного автора з його мистецьким світобаченням, наприклад, Івана Франка: «довершилась України кривда стара»; «за драпіжників лить свою кров»; «ми поляжем, щоб волю і щастя» і честь»; Тарас Шевченка: «нащо мені чорні брови, нащо карі очі» («wozu hab ich dunkle Augen, wozu schwarze Brauen»); «очі плачуть, чорні брови од вітру линияють» («Brauen über trüben Augen Bleichen in den Winden»). Ось, наприклад, зразок її майстерного відтворення Шевченкового візерунку німецькою мовою, де їй вдалося зберегти буквально усі змістові, інтонаційно-ритмічні риси першотвору:

Wozu hab' ich dunkle Augen,
Wozu schwarze Brauen?
Wozu meine Jugendjahre,
Fröhlich sonst zu schauen?
Meine schönen Jugendjahre
Müssen nutzlos schwinden,
Brauen über trüben Augen
Bleichen in den Winden.

Аналіз німецькомовних інтерпретацій Анни-Шарлотти Вуцкі свідчить про те, що вона прагне зберегти ідейно-сміслову багатство Шевченка й Франка, постійно націлює свою творчу установку на те, щоб адекватно донести до реципієнта гаму виразних почуттів українських авторів.

До речі, вона високо оцінила художні надбання названих класиків українського письменства у спеціальній статті «Українські поети Шевченко, Франко. Спроба зіставлення» («Ukrainische Dichter Schewtschenko, Franko. Eine Studie Parallel»), що 17 жовтня 1925 року була опублікована на шпальтах популярного періодичного видання «Deutsche Zeitung». Тут невдовзі, 24 жовтня того ж року, вона надрукувала свій переклад новели Богдана Лепкого «Die Blume Glück».

Заслужують спроби А.-Ш. Вуцкі активно зміцнити процес засвоєння творчості М. Коцюбинського в Німеччині. Так, наприклад, на сторінках «Vossische Zeitung» (1920, № 391), однієї з найстаріших німецьких газет, побачила світ новела «Das Duell» («Поєдинок») Михайла Коцюбинського в її бездоганній інтерпретації. Вона переклала німецькою мовою також його оповідання «На камені». У розпорядженні автора цих рядків є підстава для висновку: Анна-Шарлотта Вуцкі працювала над перекладом широкого прозового полотна цього майстра українського слова – твору «Fata morgana». Тут доцільно згадати такий факт: весь текст повісті дійшов до громадськості Німеччини в перекладі Фрідріха

Шварца («Fata morgana»; 1960). Він, щоправда, послуговувався не українськомовним оригіналом, а російськомовним посередником.

Стосовно творчих змагань Анни-Шарлотти Вуцкі, то слід наголосити: вона була добре обізнана з працями Романа Сембратовича («Iwan Franko. Ein literarisches Charakterbild», 1901), Юлії Віргінії («Taras Schewtschenkos Leben und Dichten», 1911), Альфреда Єнсена («Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben, 1916). Та особливі заслуги Анни-Шарлотти Вуцкі пов'язані з упорядкуванням і виданням антології «Aus dem Ährenlande» («З країни колосків»; Берлін, 1920). Зі сторінок цінної збірки пролунало кільканадцять поезій, зокрема, І. Франка та Лесі Українки, тобто в її перекладних інтерпретаціях німецькою мовою.

І все ж мимоволі нуртує питання: де шукати витоки, побіля яких множилися зацікавлення художнім світом Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Богдана Лепкого з боку Анни-Шарлотти Вуцкі? Цікаво простежити, яким шляхом дійшла авторка від роману «Звуки вальсу на Дунаї», присвяченого змалованню життя й творчості геніального творця «віденського вальсу» та «весняних голосів» Йоганна Штрауса (1825-1899), до сталої рецепції культурних надбань українського народу. Адже вона добре усвідомлювала факт, що Україна упродовж віків – у неприродній спосіб – була позбавлена державності.

Аналіз численних матеріалів свідчить про те, що саме Богдан Лепкий (1872-1941) прилучив Анну-Шарлотту Вуцкі до українознавства загалом і українського письменства – зокрема. У Берліні, де Богдан Лепкий в 1918-1925 рр. розгорнув продуктивну діяльність як літератор і видавець, між ними склалася винятково дружня приязнь. Богдан Лепкий як одноступень Івана Франка доклав максимум зусиль, щоб зміцнити процес входження кращих надбань українських авторів у свідомість громадськості Німеччини. Йдеться про вагому ланку культурологічного діалогу культур. Її – з українського боку – плекали у різні часові періоди Михайло Драгоманов, Іван Франко, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Василь Стефаник, Володимир Гнатюк, Володимир Винниченко, Дмитро Дорошенко, Осип Маковей, Роман Сембратович, Сильвестр Яричевський, Володимир Кушнір, Остап Грицай, Степан Томашівський, Андрій Кос, Василь Сімович, Василь Яворський. Натомість з-поміж німецькомовних діячів тогочасної епохи, яку окреслює доба кінця XIX-го першої третини XX ст., слід назвати Карла-Еміля Францоуза, Георга Адама, Юлію Віргінію, Францішки Штайніц, Артура Зееліба, Альфреда Єнсена та Анну-Шарлотту Вуцкі.

До цієї плеяди належить і Богдан Лепкий, якому належить плодотворна роль як посередника цього діалогу між народами, зокрема, між українцями, з одного боку, та німцями, поляками, болгарами, росіянами – з іншого. Його багатогранну діяльність слід розглядати загалом крізь призму контексту взаємодій української літератури з культурою європейських народів ХХ століття. Він спричинився до поживлення, у першу чергу, українсько-польських і українсько-німецьких літературних зв'язків. Його плодотворна практика як носія художніх моделей, критика, журналіста, перекладача й організатора видавничої справи, – усе це однозначно показує на продуктивність його устремлень у кожній з названих галузей. Тут автор циклу широких оригінальних полотен, зокрема «Мотря», «Не вбивай», «Батурина», «Полтава», «З-під Полтави до Бендер» (1926-1935), явив найбільш активні ініціативи стосовно продовження Франкових потуг, спрямованих на освоєння творів української літератури в Польщі й Німеччині.

Як Іван Франко, так і Богдан Лепкий постійно шукав і підтримував тих, хто виявляв зацікавленість духовною спадщиною українського народу. До таких, поза всяким сумнівом, належала Анна-Шарлотта Вуцкі. І вона створила чимало: тут високої мистецької вартості переклади творів Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, В. Стефаника, М.Коцюбинського, Т.Бордуляка, П.Куліша, а також дослідницькі студії, які друкувалися на шпальтах берлінських періодичних видань. Так, наприклад, 18 травня 1921 року на сторінках (заснованого в 1871 році) часопису «Berliner Tageblatt» («Берлінська щоденна газета») цінну статтю про творчість Каменяра під назвою «Iwan Franko». Ось її початкові рядки: Іван Франко був «опісля Шевченка найбільшим поетом своєї нації, найвизначнішим реформатором, трибуном новітньої духовності» українського народу. До слова, зіставлення згаданої газетної публікації з відомою працею «І. Франко – поет національної честі» (1913) Симона Петлюри дає можливість закроювати мову про їхню суголосність. Як відомо, Симон Петлюра аргументовано виокремив визначальну заслугу Івана Франка: «поет формував совість «народну», завдяки чому відбувалося животворне перевтілення упокорених людей («рабів») в народ. Тому й закономірним є акцент стосовно поеми «Мойсей»; у пролозі до епосу Іван Франко вкраплює художньо досконалу мотивацію на майбутнє, щоб Україна «огнистим видом засяла у народів вільним колі».

Заслуговує окремої розмови цикл статей А.-Ш. Вуцкі про художній світ Тараса Шевченка, а також її переклади поезій творця поеми «Кавказ». Для неї безперечною є установка: «Шевченко прирівнюється до святині в уяві українського народу». Ярослава Погребенник робить

слušний висновок про те, що А.-Ш. Вуцкі, «без сумніву, належить до кращих перекладачів Шевченка німецькою мовою».

А.-Ш. Вуцкі була добре обізнана з німецькомовними інтерпретаціями Івана Франка, Остапа Грицяя, Юлії Віргінії. На жаль, й досі не зібраний її весь перекладацький доробок. Тут автор цих рядків з почуттями вдячності згадує зустрічі з відомим діячем Українського лікарського товариства Романом Смиком (1918-2007), який доводився племінником Богдана Лепкого. Вони відбулися в Тернополі, коли 18-20 жовтня 1992 року була проведена урочиста академія з нагоди 120-річчя від дня народження видатного представника «Молодої Музи». Позитивно оцінивши мою скромну статтю «Осінні мелодії життя: Богдан Лепкий і Закарпаття», а також виступ «Богдан Лепкий в контексті українсько-німецьких літературних зв'язків», він невдовзі, на моє прохання, надіслав низку матеріалів, власне, дотичних теми «Українська література в зацікавленнях Анни-Шарлотти Вуцкі». Зворушливими були його дарчі слова, написані ним на титульній сторінці книжки «Повернення Україні Богдана Лепкого» (Чікаго, 1994): «Шановному п. проф. др. Миколі Зимомрі з подякою за працю над поверненням Україні її сина Богдана Лепкого. Передав Роман Смик. 21.04 1995. США».

Окремі з матеріалів свідчать про високий рівень довіри, яка поєднувала Богдана Лепкого з німецькою письменницею. Тому й не дивно, що завдяки Анні-Шарлотті Вуцкі тільки упродовж 1920-1925 рр. побачили світ 28 зразків його прозового й поетичного письма, зокрема, оповідання «Гостина», «Стріча», «Кара», «Вечір», «Перша зірка», «Над ставом», «Щаслива людина», «Ноктюрн» та ін. Вони опубліковані на сторінках німецькомовної періоди, у т.ч. «Berliner Tageblatt», «Deutsche Zeitung», «Vossische Zeitung».

У зв'язку з предметом даного матеріалу змістовною видається й досі невідома широкому читачьому загалові праця Анни-Шарлотти Вуцкі. Ця вагома стаття була видрукувана 15 листопада 1922 року на шпальтах газети «Свобода» під назвою «Богдан Лепкий в німецькій літературі». Не зважаючи на те, що відтоді минуло 92 роки, її студія не втратила своєї значимості. Примітно, що виклад ведеться від «Я-особи».

«В моїй піонерській (йдеться про перекладацьку діяльність – М.З.) роботі, яку я від кількох літ проваджу, щоб українську літературу розповсюдити в Німеччині, переконалася я, що визначні німецькі часописи, котрі друкують мої переклади з української мови, особливо радо вітають і перед другими дають місце двом українським поетам, а саме Михайлові Коцюбинському і Богданові Лепкому. На підставі опису моїх перекладів з української літератури можна переконатися, що

Богдан Лепкий єсть зі всіх українських авторів найбільше почитний (тобто користується читацьким попитом – М.З.) у Німеччині, бо тільки протягом двох літ 1920-22 було друкованих 20 його творів, переважно прозових, у перворядних німецьких видавництвах. Хто знає, як тяжко в німецькій пресі, котра нині єсть прямо записана (тобто заповнена – М.З) творами німецьких і чужих авторів, а до того терпить на брак паперу, як тяжко в ній здобути місце для заграничного письменника, той зрозуміє ті великі симпатії для авторів українського автора, котрого ім'я в такій, приміром «Дойтше Тагесцайтунг», вважається одним з найбільше улюблених. Лучилося мені не раз у моїй літературній практиці, що редактор котроїсь часописи, а вони, звичайно, самі є перворядними письменниками після появи нової новелі Лепкого, казав: «Так, того письменника ми знову радо повитаємо». Далі авторка підкреслює: «Мені, як німці, котра наперед була певна успіху Лепкого, прихильність німецької преси до його творів є цілком зрозуміла. Я певна, що в міру поширення його німецьких перекладів в число тутешніх прихильників Лепкого буде постійно зростати. Бо в його творах полонить німецького читача те, що має здорове літературне почуття, те, що тріумфує над ним».

Цю думку А.-Ш. Вуцкі підтверджує такий факт. У вересні 1920 року видрукували майже рівночасно три авторитетні німецькі часописи три оповідання Б. Лепкого («Die Post»; «Wie die Toten erscheinen» («Vossische Zeitung»); «Die ungültige Fünter» («Deutsche Allgemeine Zeitung»); «Der Besuch». Йдеться про зразки малої прози Б. Лепкого: «Гостина» та «Кара».

Важливо наголосити: для становлення Анни-Шарлоти Вуцкі як перекладача першочергове значення мав досвід, розкритий Богданом Лепким у його теоретичній студії «До питання про переклади ліричних поезій». Адже тут автор знаменитої пісні «Чуєш, брате мій» визначив справді новаторський підхід до узагальненої інтерпретації поетичного тексту зі складною його внутрішньою організацією, наприклад, «Слова о полку Ігоревім», Шевченкових поезій у перекладних версіях польською мовою, а також творів Марії Конопницької та Каземежа Тетмаєра – українською. За своєю суттю перекладач ліричних поезій – це поет з конгеніальним розумінням мистецького задуму, змісту й характеру архетипу. Бо ж, за об'єктивним спостереженням Богдана Лепкого, «мова це не лиш середник до висловлення мистецького задуму поета, але й чинник співтворчий, від першого зав'язку твору аж до його остаточного оформлення. Тому-то й змінити мову якоїсь поезії, значить змінити її характер, а часто-густо і її зміст».

Для А.-Ш. Вуцкі були важливі концептуальні акценти перекладу крізь призму сприйняття та адекватного засвоєння ознак, що у своєрідний спосіб диктують прочитання внутрішньої організації поетичного тексту. Автор статті «До питання про переклади ліричних поезій» стверджував орієнтацію не стільки на ідейні, тобто ідеологічно задекларовані установки, як на ідентифікацію національної своєрідності творів, скажімо, Тараса Шевченка, Івана Франка чи Лесі Українки, а звідси – їхньої естетично-значущої, логічно-понятійної сутності. Аналогічними засадами й керувалася Анна-Шарлотта Вуцкі, коли в статті «Богдан Лепкий в німецькій літературі» аргументовано розглядала переклад як визначальний різновид літературного творення словесного мистецтва. Її спадщина (на жаль, досі не тільки не упорядкована, але й не зібрана) підпорядкована системі тих культурологічних традицій, що єднують носіїв літературних систем споріднених і неспоріднених народів за сучасної доби.

Новий етап в історії німецькомовної рецепції творчості М. Коцюбинського припав на 60-70 –ті роки ХХ ст. Так, на початку 60-х рр. побачила світ збірка «Fata Morgana und andere Erzählungen» (Цюріх, 1962), що містила 6 творів («Fata Morgana», «Die Rache», «Teuer verkauft», «Das Lachen», «Die Hexe», «In den Fesseln des Versuchers») у перекладі німецькою мовою з-під пера видатного інтерпретатора українського слова Анни-Галі Горбач (1924-2011). У хроніці рецепції вагомим постає 1972 рік, коли берлінське видавництво «Aufbau» надрукувало однотомник творів М.Коцюбинського «Що записано в книгу життя» в оригінальному оформленні Вернера Гросманна. Збірка обсягом 478 сторінок містить чотирнадцять творів, зокрема: «Die Silbermünze», «Cho», «Das Mädchen auf dem Ofen», «Die Hexe», «Die Larve», «Teuer bezahlt», «Das Duell», «Fata Morgana», «Das Gelächter», «Persona grata», «Unterwegs», «Aus dem Buch des Lebens», «Das Geburtsgeschenk», «Die Pferde können nichts dafür». Упорядкував збірку Ебергард Райснер (1926-2012), доктор філологічних наук, професор Берлінського університету ім. Гумбольдта, знавець і пристрасний дослідник творчості Т. Шевченка, І. Франка та Лесі Українки.

Вибір творів М.Коцюбинського, складених у хронологічній послідовності, слід визнати вдалим. Читачі мають можливість пізнати його творчість в усій красі та багатогранності. Цій меті сприяє й післямова Ебергарда Райснера, в якій простежується еволюція світоглядних позицій українського майстра слова.

До роботи над перекладами творів М.Коцюбинського були залучені досвідчені перекладачі Барбара Гайткам, Вільгельм Плакмейєр та Фрідріх Шварц, які переконливо упоралися із своїм завданням.

До цього видання не ввійшли дитячі оповідання, психологічний етюд «Цвіт яблуні», «Fata morgana», а також повість «Тіні забутих предків». Проте вони відомі німецькомовному читачеві в адекватних перекладах Йони Грубера, виданих окремою збіркою «Новели» (К., «Дніпро», 1971). Йона Грубер (1908-1980) вибрав для перекладу такі оповідання: «Die Schatten der vergessenen Ahnene», «Apfelblüten», «Inetmezzo», «Ein Traum», «Die Pferde sind nicht schuld», «Ein Geburtsagsgeschenk».

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Михайло Коцюбинський належить до небагатьох тих представників українського письменства, творчість якого зазнала цілісної рецепції в німецькомовному культурному просторі з проєкцією на визначальні фази рецепції, у т.ч. інформативну, критично-оцінювальну та інтерпретаційну. Павло Тичина дійшов закономірного висновку, коли стверджував, що після Шевченка, поруч з Іваном Франком, Лесею Українкою, Стефаником – щодо краси й глибини своїх творів – іншого письменника такого ми не знайдемо, як Михайло Коцюбинський.

1. Kocjubynskij M. Pro bono publico. Autorisierte Übersetzung aus dem Ukrainischen von Wilhelm Horoschowski. Wien, Verlagsbuchhandlung Carl Koeneg, 1909.- IY, 297 S.

2. Aus dem Ährenlande. Ukrainische Lyrik in deutscher Nachdichtung von Anna Charlotte Wutzky. – Berlin: Gudrun-Verlag, 1921.-34 S.

3. Koziubinskij M.. Das Duell// Aus dem Ukrainischen übersetzt von Anna Charlotte Wutzky.- Vossische Zeitung. –Berlin, 1920.- 8. August.- § 391.- S. 1-2.

4. Die Scholle. Ukrainische Novellen. Übertragen von Maria Mirtschuk. Leipzig, 1942.- S.182-203.

5. Kozjubinskij M. Fata morgana . Erzählung./ Aus dem Russischen übersetzt von Friedrich Schwarz. –Berlin: Aufbau-Verlag, 1960. -158 S.

6. Kozjubynskij M: Fata morgana und andere Erzählungen. / Aus dem Ukrainischen übertragen von Anna-Halja Horbatsch.- Zürich, 1962.- 438 S.

7. Ukrainische Erzähler. Herausgegeben von Karl Runge und Ernst Dornhof.- Berlin, 1963. –S. 137-154.

8. Kozjubynsky M. Novellen. Aus dem Ukrainischen von J. Gruber.- Kiew, 1971.-236 S.

9. Eine beispiellose Hochzeit. Ukrainische Erzählungen aus neun Jahrhunderten. Herausgegeben von Rolf Göbner.- Berlin, 1980.- S. 5-18.

10. Zymomrja M. Die Ševčenko-Rezeption im deutschen Sprachgebiet //Der revolutionäre Demokrat Taras Ševčenko 1814-1861. Beiträge zum Wirken des ukrainischen Dichters und Denkers sowie zur Rezeption seines Werkes im deutschen und im westslawischen Sprachgebiet. Hrsg. Von Eduard Winter und Günther Jarosch.- Berlin: Akademie-Verlag, 1976.- S. 113-167.

ЧОГО НАС ВЧАТЬ ТВАРИНИ? (виховний аспект народних і сучасних авторських казок)

У статті розкривається проблематика виховання посередництвом казки, адже в останні роки питання незацікавленості в читанні серед учнів дуже актуальне. Особливо це стосується української казки, котра відходить на другий план. У дослідженні обґрунтовується необхідність зробити процес читання якомога цікавішим та йдеться, зокрема, про потребу створення творчих завдань для дітей, які б спонукали читати та думати самостійно.

Ключові слова: аспект виховання, (сучасна) казка, казки про тварин, творчі завдання для школярів.

Постановка проблеми. Менталітет людини починає формуватися вже в ранньому дитинстві, адже, переймаючи традиції, культурні звичаї та національні надбання, дитина отримує певну картину світу. У побудові світосприйняття кожного народу важливу роль відіграє його етнічна спадщина та фольклор. Для дітей першим ознайомлювальним матеріалом стають традиційні казки, загадки, прислів'я та приказки. Саме тому казка відіграє ключову функцію у розвитку дитячого мислення, оскільки є одним із перших художніх творів у житті людини. Казка є невід'ємною частиною шкільної програми читання у початковій школі, але також знаходить своє місце і серед вивчення літератури в початкових класах середньої школи. У сучасних умовах розвитку суспільства виховання навиків читання у школярів ускладнилось. Адже сьогоdnішнього учня менше цікавить книжка, оскільки комп'ютер чи телевізор – цікавіша розвага. Якщо в початкових класах молодшої школи учень ще зацікавлений міфічними розповідями та сюжетами, чарівними персонажами, і його увагу легко зосередити на матеріалі за допомогою гри, то в 4-ому класі це завдання ускладнюється. У нашому дослідженні ми спробували розглянути необхідність зробити процес читання якомога цікавішим. Для цього ми пропонуємо створення завдань, які спонукатимуть учнів читати і думати самостійно. Педагоги активно займаються інновацією шкільної освіти, адже сьогодні робота вчителя повинна бути нестандартною та творчою. Над цією проблематикою працювали такі науковці, як Лариса Петриченко, Надія Бібік, Василь Давидов, Леонід Занков, Василь Сухомлинський та ін. [4, 3].

Виклад основного матеріалу. Звичайно, що питання вивчення казки є важливим серед педагогічних праць, оскільки робота із її текстом

– це розвиток зв'язного мовлення, творчого мислення й ознайомлення з літературою. Серед педагогів, які займалися казкою слід назвати Наталію Бібко, Сергія Дорошенка, Світлану Козоріз, Марію Лещенко, Григорія Олійника та ін. [див. детальніше 4, 10].

Варто зазначити, що у зв'язку з міждисциплінарним підходом до проблематики вивчення казки як виховного матеріалу, доводиться стикатися з роботами різного характеру. Звичайно, що літературознавство, яке цікавиться питанням доцільності казки як освітнього ресурсу й її можливих виховних акцентів, звертає увагу передусім на літературну якість тексту. Психологія розглядає казку як незамінний засіб розвитку мовлення, фантазії та інтелектуальних здібностей у становленні свідомості дитини, так само як і педагогічні науки вважають, що основна функція казки полягає у змісті, який і є потенційним засобом виховання. Доцільно буде пригадати, що казка не завжди усіма вважалася основою виховання. Наприклад, 1913 року чеський вчений Ярослав Петрбок виступив із гаслом «Геть казку», вважаючи, що вона є культурною отрутою, посередництвом якої дитина звикає до того, що правда – це обман. Його погляд на казку не отримав підтримки серед педагогів, а тому не мав вагомого значення [7, 273]. Наступними критиками казок були реформатори виховання за соціалістичних часів, які вважали, що казки начебто віддаляють дітей від реальності, а це небезпечно в їхньому віці. До того ж вони вважали, що деякі казки жорстокі та аморальні, а тому потрібно оберігати дітей від їхнього шкідливого впливу. Звичайно, що такі теорії ніколи не мали успіху [8, 132].

Зрозуміло, що вивчати казку із дітьми молодшої школи на рівні літературознавчому не можна. Основна функція казки в початкових класах – це розвиток навиків читання, розвиток мовлення та творчості. Важливим є набуття загального уявлення про казку, через які дитина повинна відчувати її відмінність від інших творів [2, 8-10]. Але в середній школі завдання можна ускладнювати, спираючись на літературне бачення казки. Діти 5-7 класів повинні усвідомлювати казку через її аналіз. Методика аналізу містить у собі кілька підходів:

- стилістичний (мовний) аналіз, що спонукає учнів зрозуміти образи твору за допомогою оцінки тексту (окремих слів);
- проблемний аналіз спонукає дітей задуматися над різними вчинками героїв і висловлювати свої думки з цього приводу;
- аналіз розвитку дій відтворює картину казки, діти працюють над сюжетом казки;
- аналіз художніх образів характеризує окремі елементи казки (образ-персонаж, образ-пейзаж, образ-річ), спираючись на сюжет. За-

вдяки цьому аналізу діти пізнають характери героїв та особливості їхнього оточення. Взаємодія образів спонукає до визначення ідеї твору [1, 28-30]. Безперечно, що така схема аналізу сприяє розвитку творчих здібностей учнів. Для підсилення мотивації та більшої зацікавленості в сьомому класі можна запровадити й інший тип характеристики казки, запропонований російським філологом-фольклористом Володимиром Проппом, а саме створити схему казки, розібравши її на так звані «ходи». Нами запропоновано найпростішу схему, яка буде зрозумілою для дітей. Кожна подія позначається умовною літерою:

П – початок, А – розвиток події (нанесення якоїсь шкоди, чи недостатність чогось), Л – ліквідація проблеми, Сп – порятунок від переслідування, З – збагачення, С – розв’язка; в залежності від подій казки учні можуть придумувати і додаткові позначки. Кожний хід нумерується римською літерою [див. детальніше 5, 85].

I. ----- П | А

II. | Л ----- | Сп

III.   З | ----- | С

(зразок казки за схемою див. нижче*)

Згідно цієї схеми можна утворити два завдання для учнів: 1. Зробити розбір певної казки, що вивчається за шкільною програмою (або ж на вибір) за поданою схемою; 2. Вчитель малює на дошці заготовлену схему, а учні за нею складають власну. Такі практичні завдання позитивно впливають на процес творчого та логічного мислення учня, дозволяють подивитися на характеристику тексту з іншого боку.

Потрібно підкреслити, що казки про тварин становлять найпопулярнішу та найцікавішу для дітей групу. Їх посередництвом діти переймають національне надбання народу, характерні уявлення про міжлюдські стосунки та життєві ситуації. Іван Франко, автор більше п’ятдесяти українських казок для дітей, часто зазначав, що неправдиві сюжети приховують в собі «велику правду», а персонажі-звірі володіють справжнісінькими людськими характерами. Саме тому «сприймаючи казкових героїв, сміючись над ними або співчуваючи їм, дитина винесе звідси перші і міцні основи замилювання до чесноти, правомочності, справед-

* Зразок казки за даною схемою: I. Мандрував собі по світі красивий парубок. Одного разу натрапив він уночі на дім серед лісу. А там жили дідусь та бабуся, в яких сталось страшне горе - єдину їхню доньку викрали жорстокі жителі сусіднього села. II. Вирішив парубок їм допомогти. Відправився по слідах викрадачів. Обманув їх, використавши свою хитрість та мудрість. Викрав у них доньку. І вони разом втікають, відриваються від погоні. III. Парубок ще й встиг разом з донькою викрасти золото, що мали у себе лихі люди. У винагороду дід та баба віддають доньку парубкові за жінку. Вони святкують пишне весілля.

ливості» [6, 118]. Герої-тварини важливі й тим, що підсвідомо спонукають до формування перших асоціацій. Пропонуємо наступні лексеми, які назвали опитувані діти 4-х та 7-х класів середньої загальноосвітньої школи*: ведмідь – кремезний, дебелий, незграбний, великий, ласун, бурий, косолапий; також діти знають, що ведмідь це дід Михайло, Михась; вовк – сірий, зубатий, кусючий, злий, страшний, великий, Володя (Вова); заєць – боягуз, швидкий, сірий/білий, зубатий, червоноокий, полохливий, малий, пухнастий; лисиця – рижа, руда, хитра, красива, закохана в себе; миша – маленька, сіра, добра, трудолюбива, охайна.

На прохання дітей обрати пару звірятам, які б могли між собою товаришувати в казці, більшість вибрала варіанти: вовк-ведмідь, заєць-миша, лисиця-білка/кіт, коза-курка.

Багато дітей називали своїх улюблених героїв, серед яких взагалі були відсутні українські, це були персонажі анімаційних фільмів, що недавно вийшли на екрани (кунг-фу панда, нінзі-черепашки, Гаррі Потер, персонажі «Діснею» тощо). На жаль, такий досвід свідчить про те, що діти не цікавляться українською казкою, а тому виникає важлива потреба проводити творчі уроки, які б зацікавили дітей до вивчення свого рідного матеріалу.

При опитуванні також був помітний низький рівень знань сучасної авторської казки. Ознайомившись із шкільною програмою, не можна говорити про її абсолютну відсутність (наприклад, казки таких авторів як І. Жиленко, В. Вовк, Г. Малик, Е. Андрієвська та ін.), але можна підкреслити недостатню кількість нового матеріалу, а саме сучасних авторів (наприклад, І. Андрусак, О. Ільченко, Н. Марченко, В. Рутківський та ін.) [3].

У процесі роботи над дослідженням, ми дійшли висновку, що казка є важливою складовою у ланцюгу вивчення української мови та літератури, англійської та німецької мов. А тому її викладання потребує збагачення творчими та цікавими завданнями, які, на нашу думку, можуть бути однакового типу, але необхідно збільшувати навантаження розумового мислення відповідно до класів. Насамперед, варто зацікавити учнів тематикою казки, спонукати їх до прочитання цього матеріалу. Таким стимулом для дітей будь-якого віку може стати гра. Учні початкової школи малюють персонажів і своє враження від сюжету, ставлять сценки за мотивами казки. Звичайно, що школяра середньої школи таким важче зацікавити, а саме тому діти 5-7 класів можуть створити свої

---

* 4-А, 4-Б, 5-А, 7-А класи середньої загальноосвітньої школи «Лідер» у м Львові, були вилучені асоціації із «діснейськими» персонажами та сучасними анімаційними фільмами зарубіжного виробництва. За можливість проведення опитування дякуємо вчительці англійської та німецької мов - Шалімовій Анастасії Олександрівні.

казки за мотивами вже відомих, або ж нові за морфологічною схемою побудови казки, яку ми наводили вище.

Залучити до процесу навчання можна і прогресивний розвиток медіальної культури. Учні можуть уявити себе працівниками рекламного агентства, створюючи рекламні щити, слогани та презентації не лише для книжок з казками, але і для самих казок. Рекламну тематику варто було б розширити і на персонажів. Скажімо, такий собі ведмідь-набрід чи коза-дерева як кінозірки студії «Дісней». А поруч із цим виникає і ще одне завдання – учні стають режисерами, сценаристами, мультиплікаторами. Для виконання цих завдань потрібно обов'язково використовувати візуальний супровід, тобто створені презентації учнями у програмі РолугРоіш, а це веде до можливості залучити й урок інформатики. Так, саме такий підхід навчить дітей працювати у колективах, створивши невеликі групи, команди по розробці проєктів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. На нашу думку, було б доречним введення в шкільну програму, як для учнів початкової школи, так і для учнів середньої, української сучасної казки. Звичайно, що ми не говоримо про вилучення традиційної народної казки чи класики, а лише про паралельне ознайомлення із сучасною авторською казкою, яка може стати для дітей більш близькою і зрозумілою. А на основі цього виникне наступна мотивація до роздумів та творчого мислення, адже порівняння казок ХІХ та ХХ ст. із сучасною може стати захоплюючою темою уроку.

Ми переконані, що такі методи роботи над казкою частково вирішують підняту в нашому дослідженні проблематику низької зацікавленості читання серед учнів, вплинуть на розвиток творчого та логічного мислення учнів, а також дозволять самостійно працювати над запропонованим вчителем матеріалом.

1. Єгорова, Л.Б. Лінгвістичне коментування художнього тексту. – К.: Початкова школа, 1992. – №2. – С. 28 – 30.

2. Козоріз, С.О. Нестандартні форми роботи над казкою. – К.: Початкове навчання та виховання, 2004. – №11. – С. 4 – 5.

3. Марченко, Н.П. Дітям потрібне щеплення любов'ю до книги задля любові до життя. Ін: інтернет видання «Ключ» (<http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/124>), стаття від 13. 07. 2012.

4. Петриченко, Л.О. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до інноваційної діяльності в позааудиторній роботі. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2007.

5. Пропп, В.Я. Морфологія волшебной сказки. – М.: Лабиринт, 2001.

6. Хороб, М.Б. Коли ще звірі говорили. У світі Франкової казки. Франкова криниця: Вивчення творчості І.Я. Франка в школі: Посібник для вчителя. За ред. Л.М. Кіліченко. – К.: Рад. школа, 1991.

7. Сегуєнка, І. Ропасіка а уусбоуа сШе. Іп: Сегуєнка, Іап. О ропасікасп. -Рґапа: 8Шпі пакіасіаіеівтуї Сеівке кпіпу, 1960, в. 248 – 260.
8. Кісап, Р. Севіа гіуоіеш. – Рґапа: Рогіаі, 2004.

Джерела

1. Матеріали по навчальній програмі 1 -4, 5-7 класів загальноосвітніх навчальних закладів (читання, мова та література) МОН України – <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/educational-programs/>.
2. Опитувальні анкети, що склалися із чотирьох питань. Відповіді учнів 4-А, 4-Б, 5-А, 7-А класів середньої загальноосвітньої школи «Лідер» у м Львові. Опитування проводилось завдяки вчительці англійської та німецької мов – Шалімовій Анастасії Олександрівні.

The article deals with the problem of education through fairy tales in recent years, because the issue of disinterest in reading among students is current. Especially Ukrainian fairy tale loses its position. In research, we focus on the need to make the reading process as interesting and educational as possible. In particular, on the need of making creative tasks for children, that would encourage them to read and think for themselves.

Key words: *the aspect of education, (modern) fairy tale, fairy tales about animals, creative tasks for students.*

УДК 821. 161.2

Лілія Яворська (Дрогобич)

ЖАНР ФЕНТЕЗИ У СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ

У статті проаналізовано питання теоретичного та історико-літературного вивчення фентезі як новітнього жанру сучасної літератури. Схарактеризовано жанрові особливості та риси фентезі, джерела, що мали вплив на його становлення. Розглянуто тлумачення терміну фентезі зарубіжними та вітчизняними вченими.

Ключові слова: *жанр, літературний жанр, фентезі, казка, міф, роман, фантастика, фентезійна література.*

Постановка проблеми. Література ХХ ст. для дітей потребує всебічного аналізу жанрово-стильових та ідейно-естетичних концептів, у тому числі тих, що становлять його визначальну прикмету. До останніх у переліку інших належить феномен фентезі. Маючи глибоке коріння у міфологічних, фольклорних та літературних традиціях різних часів і народів, воно як жанр новітньої літератури виформовується вже на початку ХХ ст. і як такий чітко усвідомлюється літературною крити-

кою з кінця 20-их років: відомий американський критик Хьюго Гернсбек (1884–1967), автор терміна фентезі (англ. *fantasy*), у статтях 1926–1928 рр. чітко відмежує його від наукової фантастики, названої ним *science fiction* [10]. Утім, до сьогодні в літературознавстві немає усталеного визначення фентезі, що пов'язано з дискусійністю питань розвитку сучасних жанрів загалом і фентезі зокрема.

Актуальність теми дослідження зумовлена, з одного боку, його активізацією в сучасному літературному (у тому числі й слов'янському) просторі, а з другого, – необхідністю глибшого пізнання теоретичного й історико-літературного аспектів жанру фентезі та його різновидів.

Аналіз останніх досліджень. Попри те, що становлення фентезі як жанру художньої літератури відбулося на початку ХХ ст., об'єктом активного наукового розгляду воно стало лише на перетині століть, коли, як каже Т. Савицька, «експансію жанру стало неможливим не помічати» [10]. Назвавши фентезі плодом культурної глобалізації, який «тихою сапою колонізував чималі ареали творчого самовираження, блокуючи відтворення новоєвропейської класики з властивою їй апеляцією до глибинних проблем життя, психологізмом і загалом усіляким «реалізмом» у трактуванні людини й соціуму», учена зазначає: «Концептуальні й стильові основи жанру фентезі з'явилися у творчості англійських письменників-романтиків, які акцентували на міфологічних сюжетах, ностальгії за минулим» [10]. Польський письменник-фантаст А. Сапковський у праці «Піруг або нема золота в сірих горах», у принципі не заперечуючи певного зв'язку фентезі з казкою, наголошує, однак, на його укоріненні в міфології: «Англосакси, які домінують у фентезі і які створили сам жанр, мають у своєму розпорядженні значно кращий матеріал: кельтську міфологію. Артуріанська легенда, ірландські саги і повір'я, бретонський чи валлійський Мабіногіон значно більшою мірою підходять як вихідний матеріал для фентезі, ніж інфантильна і примітивно сконструйована казка» [11].

Метою нашої статті є окреслити фентезі як жанр літератури загалом і для дітей зокрема, виявити його провідні ознаки, встановити джерела.

Питання фентезі як категорії жанрології суперечливе, що зумовлено насамперед відсутністю чітких дефініцій терміна [13, 315]. В оригінальному тексті есе Дж. Р. Р. Толкіна «Про чарівні казки» слово *fantasy* трактовано дwoяко: 1) як назву літературного жанру; 2) як поняття «фантазія». Уживання терміну «фентезі» стосовно жанрової специфіки художнього твору відповідає англomовній традиції. Словник літературознавчих термінів С. Белокурової тлумачить фентезі як різновид фантастики: твори, що зображають вигадані події, у яких головну роль відіграє

іраціональне, містичне начало і світи, постання й буття яких не можна логічно пояснити [2, 283].

Британський літературний критик Шейла Егоф писала, що фентезі – це новітній літературний жанр, цілком якого не є втеча від реальності, а, навпаки, освітлення реальності: фентезі намагається донести до нас інші світи, але демонструє існування незмінних цінностей, що продовжують діяти всюди – у всякому можливому світі [14, 134]. Анн Свінфен, французький літературний критик, зазначає, що фентезі – це інтерпретація справжнього світу та дослідження моральних, філософських та інших дилем, що цей світ ставить перед нами [16, 113].

На останньому особливо наголошує Ю. Ковалів. У його літературознавчій енциклопедії зазначено: визначальними для фентезі є фатум, бінарна етична опозиція «добро-зло», винагорода за зусилля в подоланні перешкод, диво [8, 259]. Порівнюючи наукову фантастику та фентезі, О. Яковенко виділяє такі особливості фентезі як жанру: 1) належність творів фентезі до можливих світів; 2) наявність середньовічного антуражу; 3) високий ступінь фантастичного; 4) ненауковість, іраціональність, зумовлена наявністю магії [12, 143].

Згідно з дослідженням К. Сміта, витоки фентезі датовано XVIII ст. [15]. Із цією думкою погоджується також Т. Савицька, стверджуючи, що готика XVIII ст. розпалася на наукову фантастику, фентезі та літературу жахів [10].

Фентезі значною мірою є продовженням алегоричної традиції англійської літератури. Однак не тільки, бо його джерельна база значно ширша: це і фольклорні казки (кельтські, скандинавські, фінські, слов'янські), й архаїчні міфи (давньогрецькі, давньоримські), й епічні саги, середньовічні героїчні пісні та європейські лицарські романи. У них започатковано основні його прикмети як жанру, причому казки й міфи є ключовими елементами формування текстового полотна сучасної фентезійної літератури. У них теж віднаходимо елементи, притаманні сучасному фентезі: могутні Боги, герої, наділені магичною силою, фантастичні істоти, які не мають (на відміну від наукової фантастики) раціонального пояснення, – демони, чарівники, міфологічні і легендарні істоти, привиди, вампіри, наявність завдання (квесту). Герої й події фентезі часто не прив'язані до конкретного місця та часу, тобто є понадчасовими і понадпросторовими. Автори фентезі порушують актуальні для всіх часів і народів проблеми добра й зла, кохання й ненависті, віри й зневіри, абсолютизму й демократії. Вони стверджують важливість перемоги добра над злом, важливість кохання як життєстверджувальної сили й віри у того, хто в житті йде поруч, наголошують на небезпеці абсолютної влади [1, 14].

У становленні фентезійної літератури немалу роль зіграв епічний жанр середньовічної розповідної літератури – лицарський роман, сформований у середині XII ст. і набув загальноєвропейського поширення. У центрі цього жанру – індивідуалізований образ героя-лицаря, його подвиги заради власної слави, кохання, релігійно-моральної досконалості. У XVIII ст. під впливом лицарського почалося формування готичного роману, де описуються таємничі пригоди, фантастику, містику, а також соціальні мотиви, де центром є демонічна особа [4, 239], що теж трапляється у фентезійних творах. Очевидно, це дало підстави К. Сміту витоки фентезі датувати XVIII ст. [15].

На хвилі романтизму і неоромантизму в середині XIX ст. сформувався пригодницький, або авантюрний, роман, деякі риси якого запозичило фентезі, а саме: стрімкість розвитку подій, динаміка і гострота конфліктів, у яких випробовуються сила волі та позитивні риси героїв, мотиви викрадення і переслідування, таємниці, загадки.

Маючи за основу такий широкий спектр джерел, фентезі не може бути однорідним. О. Буйвол у своїй статті артикулює потребу його внутрішньожанрової диференціації й пропонує розрізнити п'ять його субжанрів: героїчне, епічне, окультне, готичне, християнське [4, 239].

Уперше термін «героїчне фентезі» як один із найважливіших його субжанрів було запропоновано видатним американським письменником Ф. Лейбером (1910-1992). Побутує думка, що це один із напрямів фантастичної літератури, так звана «чиста» або ненаукова фантастика, у якій описуються неймовірні пригоди в ірреальних світах, де спритні захисники добра ведуть бій із силами зла. У епічному фентезі детально відтворений фантастичний «вторинний світ», принципове протистояння добра і зла, там завжди більше, ніж один головний герой, на відміну від героїчного. Характерна риса окультного фентезі – наявність героя, котрий дуже часто гине в ході протистояння певному культу, темним надприродним істотам. За словами О. Буйвол, окультне фентезі злилося з літературою жахів. Готичному фентезі властиві: опис темного замку чи маєтку, жакливі таємниці, родові прокляття, постійне нагнітання атмосфери страху [4, 239].

Коло проблем християнського фентезі пов'язане з релігійно-етичними питаннями. Після Першої світової війни християнське фентезі не мало таких міцних позицій, як у вікторіанську добу (XIX ст.). Вікторіанське фентезі постає у формі сну чи складається з низки розрізнених фрагментів. Сучасні письменники прагнуть до цілісності зображення художнього світу, міцного й незіпсованого, чітко структурованого, який є втіленням гармонії і описаний до найменших деталей. Від початку Другої світо-

вої війни до 1950-х років, коли питання віри актуалізувалися у важких умовах суспільних випробувань, християнське фентезі набуває нового підйому [5, 284]. Цей субжанр сповнений відчуттям кризи, близької катастрофи, небезпеки миттєвого знищення світу. Водночас головний акцент робиться на образі Бога як Творцеві всього сушого, автори змальовують різні Його іпостасі, Його діяння й велич, Його присутність у видимому й невидимому світах, у думках і вчинках персонажів [6, 218].

Як окремий напрям фантастичної літератури фентезі формується наприкінці XIX ст. Саме тоді з'являється низка творів, у яких виявляються провідні проблемно-тематичні комплекси нового.

Характерною особливістю нинішнього етапу в розвитку цього жанру є вдосконалення та художній синтез основних напрямків фентезі, а також з'ява нових його різновидів – дитяче фентезі, гумористичне тощо [5, 283].

Актуальними проблемами сучасної літературознавчої науки є розробка єдиного методологічного підходу щодо фентезі, з'ясування художньої традиції й новаторства письменника-творця фентезі, його місця в літературному процесі [7, 33].

Своєрідною постає в сучасних фентезі й концепція людини. Якщо у вікторіанських фентезі герой/героїня переважно були самотніми, то в новітніх фентезі герой належить до групи – дітей, друзів тощо, відповідно він стає носієм певних рис колективної свідомості. У фентезі XIX ст. висловлюється обурення проти людських вад (жадібності, егоїзму тощо). Фентезі XX ст. розширює діапазон філософсько-морального змісту за рахунок певної соціалізації тем та мотивів. Сучасні письменники засуджують прагнення безмежної влади, панування над світом, пригноблення інших тощо [6, 218].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. На підставі розгляду феномену фентезі, окреслення його джерел, виокремлення провідних характеристик можна стверджувати, що фентезі таки новітній літературний жанр із притаманними лише йому ознаками, який увібрав деякі риси архаїчної міфології, архетипи фольклорних казок, епічних саг, героїчних пісень і лицарських романів.

1. Александрук І. В. Вербалізація можливих світів у жанрі фентезі (на матеріалі творів сучасних англійських та американських авторів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / І. В. Александрук; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2011. – 20 с.

2. Белокурова С.П. Словарь литературоведческих терминов / С.П. Белокурова. – СПб: Паритет, 2006. – 320 с.

3. Большой энциклопедический словарь / глав. ред. А. М. Прохоров. – М.: Большая российская энциклопедия, 1997. – 1456 с.

4. Буйвол О.В. До проблеми жанрової класифікації фентезі / О.В. Буйвол // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – С. 238–241.
5. Жаданова Т.В. Жанр фентези вчера, сьогодні, завтра / Т.В. Жаданова // Вісник ХНУ. – № 632. – Сер. Філологія. – Вип.42. – Харків: Вид-во ХНУ, 2004. – С. 283–286.
6. Жаданова Т.В. Современное христианское фентези: вариативность использования традиционных библейских сюжетов / Т.В. Жаданова // Вісник ХНУ. – № 727. – Сер. Філологія. – Вип.47. – Харків: Вид-во ХНУ, 2006. – С. 217–220.
7. Жаданова Т.В. Христианское фентези в XX веке / Т.В. Жаданова // Вісник СевНТУ. – Вип.102: Філологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. – С. 32–36.
8. Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія в 2.т. / Ю.І. Ковалів. – К. : Видавничий центр «Академія». – 2007. – 622 с. – Т. 2.
9. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Г. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Терешка. – Вид. друге, виправлене, доповнене. – К. : Видавничий центр «Академія», 2007. – 752 с.
10. Савицкая Т.Е. Фэнтэзи: становление глобального жанра / Т.Е. Савицкая // Культура в современном мире. – 2012. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://infoculture.rsl.ru/>.
11. Сапковський А. Пируг, или Нет золота в серых горах / А. Сапковський [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.ru/read/sapkovskiy_andgey/pirug_ili_net_zolota_v_serih_gorah.html/.
12. Яковенко О.К. Жанровые особенности фэнтэзи (на основе анализа словарных дефиниций фэнтэзи и научной фантастики) / О.К. Яковенко // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2008. – № 1. – С. 143–144.
13. Толкин Дж.Р.Р. О волшебных сказках / Толкин Дж.Р. Р. // Приключения Тома Бомбадила и другие истории: Пер. с англ. – СПб. : Азбука, 1999. – С. 315–410.
14. Egoff Sh. Worlds Within: Children's Fantasy from the Middle Ages to Today / Sh. Egoff – Chicago: ALA, 1988. – P. 134.
15. Smith K.P. The Fabulous Realm/ A Literary-Historical Approach to British Fantasy 1789–1990 – Metuchen, New York: Scarecrow Press? 1993. – 521 p.
16. Swinfen A. In Defense of Fantasy: A Study of the Genre in English and American Literature since 1945 / A. Swinfen – Boston: Routledge and Kenan Paul, 1984. – 253 p.

The article is devoted to theoretical, historical and literary study of fantasy as a new genre of modern literature. It characterizes genre features of fantasy and sources that made impact on its becoming. The definition of the term fantasy by foreign and domestic scientists is observed.

Key words: *genre, literary genre, fantasy, fairy tale, myth, novel, fantastic, fantasy literature.*

ІІІ. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

821. 161.2(477.83):373.3

Ярослава Демко (Борислав)

ЗНАЧЕННЯ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ РІДНОГО КРАЮ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ПРОПЕДЕВТИЦІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті наголошено на проблемі літературного розвитку учнів молодшого шкільного віку, розкрито сутність поняття «літературознавча пропедевтика» та зацентовано увагу на ознайомленні молодших школярів з літературознавчими поняттями та елементами літературного аналізу, визначеними новим Державним стандартом. Обґрунтовано значущість літературного краєзнавства у формуванні в учнів здатності до повноцінного сприймання художніх творів, у розвитку естетичних смаків та читацької культури, у забезпеченні особистісного ставлення до рідної мови і літератури, творів мистецтва, які народилися на отчій землі. Розглянуто погляди окремих учених, методистів, учителів на літературний розвиток дитячої особистості та формування читацької компетентності учнів. Підкреслено важливу роль творчості та винахідливості вчителів початкових класів у впровадженні таких форм і методів роботи, які відповідали б потребам розвитку особистості, сприяли розкриттю її духовно-емоційних, розумових, естетичних здібностей, виховували б національну гідність, готували б активне включення кожної особистості в соціальне життя.

Ключові слова: літературний розвиток, літературознавча пропедевтика, предметно-читацька компетентність, літературне краєзнавство, літературні та мовленнєві здібності, читацькі інтереси, художні смаки.

Постановка проблеми. Проблема літературного розвитку учнів молодшого шкільного віку завжди була і є в центрі уваги науковців, методистів та вчителів. У національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) та в Концепції літературної освіти сказано, що її метою є залучення школярів до мистецтва читання, ознайомлення з видатними творами національної і світової літератури, формування літературознавчих та естетичних знань.

До змісту чинних навчальних програм для загальноосвітньої початкової школи увійшов новий розділ курсу читання – «Літературознавча пропедевтика», змістом якого є практичне ознайомлення з літературними поняттями (на рівні уявлень) та елементами літературознавчого ана-

лізу. Разом з тим, виникає потреба у виборі методик формування у молодших школярів знань, необхідних для повноцінного сприймання літературного твору, а отже, і для підвищення ефективності уроків читання.

Літературне краєзнавство – це специфічна галузь науки про літературу, предметом якої є вивчення фольклорної спадщини та літературних творів, художніх образів, нав'язаних природою, історичними подіями, традиціями, звичаями, побутом і людьми рідного краю. Сьогодні, як ніколи, саме ця частина курсу літератури може стати тим містком, який поєднає читацьке життя школяра зі світовою літературою і культурою, утвердить естетичні функції мистецтва слова та розкутість художнього мислення, сприятиме розвитку естетичних смаків та формуванню читацької культури, зміцнить патріотичні почуття та національну свідомість молодшої людини.

Але якщо проаналізувати жанри і персоналії творів чинних на сьогодні підручників «Літературне читання» для 2-3-х класів, а також коло авторів, то бачимо, що в них вміщено твори лише приблизно 60% авторів, передбачених змістовою лінією програми «Коло читання», та й до літературно-краєзнавчих матеріалів учителі звертаються епізодично. Тому для цілеспрямованого формування в учнів ключових компетентностей та повноцінного виконання завдань навчального предмета «Літературне читання», окреслених програмою, вчителям-початківцям доводиться долати великі труднощі. З огляду на це сучасна школа потребує розроблення і впровадження таких форм і методів роботи, які відповідали б потребам розвитку особистості, сприяли розкриттю її духовно-емоційних, розумових, естетичних здібностей.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблема вивчення літературного краєзнавства в загальноосвітній школі не нова. Загальні проблеми використання краєзнавства на уроках літератури розглядали Є.Пасічник, Б.Степанишин, А. Лисенко, О. Фесенко, М. Лісова та ін. Проблема морального виховання дітей на основі літературного краєзнавства стала предметом дослідження Г. Веденевої, М. Гордої. Шляхи проведення уроків позакласного читання, літератури рідного краю, відстежуються у докторському дослідженні Г.Токмань. Однак проблема літературного розвитку молодших школярів засобами краєзнавчого матеріалу є недостатньо досліджена. Частково та фрагментарно зазначене питання розглядалося у працях педагогів та методистів – А.Алферова, Ц.Балталона, Г.Белінського, К.Ушинського, Л.Цимбалюк, Г.Підлужної, Л.Іванової та ін.

Мета статті – опрацювавши дослідження вище названих авторів, вивчивши досвід учителів початкових класів шкіл міста Борислава та

спираючись на власні спостереження і напрацювання, розкрити неабияке значення творів письменників рідного краю у літературознавчій пропедевтиці молодших школярів, показати шляхи вивчення літературного краєзнавства в початковій школі в контексті сучасних освітніх завдань, розкрити актуальність проблеми соціалізації учня засобами краєзнавчого матеріалу, поділитися досвідом роботи бориславських педагогів у формуванні предметно-читацької компетентності та національної свідомості учнів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. На початку XXI ст. українське суспільство стало перед вибором: якою бути людині третього тисячоліття, з якими ціннісними орієнтирами і соціально психологічними установами будуть крокувати у майбутнє сьогоднішні учні. Звичайно, в авангарді процесу формування особистості нового типу стоїть **початкова ланка освіти**, де формується світогляд учня, його компетентності, духовні запити.

Україні, яка вступила в нову еру свого історичного розвитку, потрібні освічені люди, які б спиралися на глибинні національні традиції нашого народу.

Національне виховання молоді передбачає надання широких можливостей для пізнання української історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування національної гідності, активне включення кожної особистості в соціальне життя.

Створення умов для формування національно свідомої, духовно багатой особистості є одним із важливих завдань навчання учнів початкових класів. Це завдання реалізується через соціокультурну змістову лінію, яка сприяє становленню в учнів уявлення про світ, природу, суспільство, ознайомленню їх з основними культурними набутками рідного народу і людства, розвиткові духовної сфери особистості, зокрема моральних переконань, відчуття прекрасного тощо. Ця змістова лінія являє собою систему культурологічних тем, орієнтовну тематику яких пропонує програма.

Саме такі освітні, розвивальні та виховні можливості для формування молодших школярів має шкільний предмет «Літературне читання», мета якого полягає у розвитку дитячої особистості засобами читацької діяльності, формуванні читацької компетентності молодших школярів, їх ознайомленні з дитячою літературою як мистецтвом слова та підготовці їх до систематичного вивчення курсу української літератури в основній школі, вихованні національних, громадянських, морально-етичних, естетичних та інтелектуальних цінностей, розвитку художніх смаків.

Сьогодні викладання у школі мистецтва слова потребує нових підходів. Вони повинні ґрунтуватись, як зазначає Б.Степанишин, «на загальній концепції літературної освіти, тобто на філософських, історичних, культурологічних, народознавчих, соціологічних, етичних, психологічних, літературознавчих, естетичних і мовних засадах» [11,44]. Окрім того, на сучасному етапі розвитку освіти перед вивченням літератури в школі ставляться завдання, які висвітлені в Концепції літературної освіти. Серед них виокремлено такі: «утвердження естетичної функції мистецтва слова; оволодіння змістом української культури, усвідомлення її місця серед інших національних літератур; формування читацьких навичок школярів; сприяння розвитку естетичних смаків учнів; розуміння ними специфіки художньої літератури як виду мистецтва, особливостей творів різних напрямків, жанрів, стилів, авторів...» [3, 2].

Але літературний розвиток молодших школярів є віковим і одночасно навчальним процесом розвитку здатності до сприймання художньо-літературного твору, до розуміння умовної мови мистецтва (через набуття початкових теоретико-літературних відомостей), до власної літературно-творчої діяльності. Аналіз психолого-педагогічної літератури, спостереження за практикою роботи вчителів, власний досвід викладання дають підстави стверджувати, що для молодших школярів компонентами літературних здібностей (які можуть стати основою для формування вміння повноцінно сприймати літературно-художній твір) є: образне мислення, образна пам'ять, особливості відтворювальної та творчої уяви, розуміння і використання засобів мови, багатство активного словникового запасу, емоційність, вміння висловлювати свої почуття у літературній формі.

Як державний документ, що спрямовує уроки читання і зв'язані з ними основні форми позакласної роботи, Програма для загальної середньої освіти, а зокрема її розділ «Літературне читання», визначає для вчителя послідовно-систематичне керівництво навчально-виховною роботою учнів, орієнтує вчителя на творчу і цілеспрямовану діяльність, забезпечення єдності навчання і виховання засобами слова і книги. Курс «Літературне читання» – органічна складова освітньої галузі «Мови і літератури»; він охоплює класне і позакласне читання [7, 71]. Його метою є формування в учнів першооснов самостійної читацької діяльності, сприяння розвитку інформаційної культури молодших школярів, виховання особистості дитини засобами художніх та науково-пізнавальних творів..

М. Шагінян, розмірковуючи про роль читання і книжки в нашому житті і про сутність оволодіння процесом читання, писала: «На-

вчити читати дуже важко. Ще й тому важко, що зробити це ніхто не може, окрім самої людини. Завдання ж учителя полягає в тому, щоб навчити учня вмінню вчити самого себе читати» [14, 137]. З огляду на ці позиції ми розглядаємо зміст предмета літературного читання як процес дистанційного спілкування читача з «кимось» через книжку (вір), як рукотворний матеріальний об'єкт, що містить «когось» у закодованій писемній формі. У процесі вивчення навчального предмета «Літературне читання» здійснюється мовленнєвий, морально-естетичний, літературний, інтелектуальний розвиток школярів, виховується дитяча особистість. Під час читання формуються ставлення дитини до навколишньої дійсності, її громадянська позиція, збагачуються почуття, розвивається творча уява, значною мірою задовольняються пізнавальні інтереси молодшого школяра. Досягнення цілей курсу передбачає вирішення таких завдань:

- формування й розвиток мовленнєвих умінь і навичок, провідною з яких є повноцінна навичка читання;
- мова художнього твору – насиченість, образність мови, ставлення автора до персонажів та подій; літературний пейзаж; загальний емоційний тон художнього твору;
- автор твору – зв'язок автор – твір; тема, тема – письменники – книжки; передмова та післямова дитячих книжок – про авторів, епізоди з життя письменника, розказані ним самим або його друзями; автобіографії з зібрань творів для дітей.

Продедуктивна літературознавства задає спрямованість освоєння літературного твору. Таке освоєння включає усвідомлення учнем змісту прочитаного на рівні соціального досвіду і сприйняття твору як факту літературної творчості. Практичні уміння, пов'язані із засвоєнням змісту окремого твору і цілої книги, повинні пропонувати систему доступних дитині засобів, що направляють вільне читання і вибір книги, зумовлюють передумови для усвідомленого емоційно-етичного досвіду без участі дорослого.

Сьогодні як ніколи актуальні слова Василя Сухомлинського: «без високої культури читання немає ні школи, ні справжньої розумової праці, читання – це найважливіший інструмент навчання та джерело багатого духовного життя» [12,78]. В умовах особистісно-орієнтованого навчання потрібна така система читання, яка забезпечить розвиток дитини, збагатить її емоційно-художній досвід, інформаційно-естетичну базу, що сприятиме становленню духовного світу, розвиватиме відчуття прекрасного.

Однак існує певна неузгодженість програми і чинних підручників з

літературного читання, невідповідність уведених до них творів віковим особливостям учнів, недостатній обсяг творів, передбачених програмою авторів, а також стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, що в сукупності призводить до згасання в учнів інтересу до читання. Тому вчителів потрібно докласти немало зусиль, щоб сформувавши потребу дитини в читанні, а така потреба не формується прямолінійним навчанням, вона є результатом усієї роботи вчителя, спрямованої на те, щоб книга, крім пізнання, приносила дітям радість і насолоду.

Багаторічний досвід учителів-практиків показує, що найбільший сплеск емоцій і зацікавленості в учнів початкових класів викликають твори письменників рідного краю. Відвідування уроків, позакласних заходів, бесіди з учителями, анкетування доводять, як учителі усвідомлюють пізнавальні, емоційно-розвивальні, творчі потенції літературного краєзнавства, його можливості як джерела формування художніх смаків учнів, їх читацьких інтересів, літературознавчих та естетичних знань, почуттів національної гідності, патріотизму, любові до рідної землі, поваги і шани до культури свого народу.

А наш Борислав – місто особливе в літературному плані. Адже нас зігравають і просвітлюють світлом добра, любові, мудрості, патріотизму незгасимі зірки цілої плеяди наших краян, поетів і письменників, які залишили нам у спадок перлини своїх творчих надбань. Тут гартувався войовничий дух генія української літератури, нашого Каменяря – Івана Франка. Тут жив і творив Стефан Ковалів – письменник, педагог, громадський діяч, друг і соратник Івана Франка. Це місто прикарпатських нафтовиків плекало творчу снагу відомих поетів і письменників України – Івана Гнатюка, Ірини Сенік, Ігоря Нижника, Євгена Титикайла, Івана Зінченка та ін. Мальовнича краса цього Прикарпатського містечка і сьогодні надихає на творчість літературних зірок, що народилися, або живуть у Бориславі, таких як Віра Вовк, яка проживає в Бразилії, Неля Шейко-Медведева, Андрій Грушак, Ігор Юринець, Ольга Сидорак, Ганна Костик, Роман Соловчук та ін.

Бориславські педагоги при кожній можливості і в різні способи використовують цю велику літературну спадщину, враховуючи вікові особливості, знайомлять своїх вихованців із творами талановитих краян уже з перших днів навчання. Творчі і досвідчені вчителі-початківці вміють передбачити емоційний вплив твору відповідно до потреб сучасної дитини, майстерно змоделювати сприйняття і розуміння тексту, дібрати такі завдання і запитання, що сприяють глибшому засвоєнню жанрових особливостей творів, розвитку творчої діяльності учнів та збагаченню конкретно-чуттєвого досвіду дітей на основі прочитаного.

Скільки захоплення в очах першокласників викликано вчителькою ЗОШ І-ІІІ ст. № 4 Прокіпчак О.Д., при ознайомленні дітей з унікальною «Книжечкою бабусі Ірини для чемної дитини», в оригіналі якої текст і малюнки вишиті талановитою поетесою, геніальною вишивальницею, активним громадським діячем України Іриною Сенік. Велике значення в літературному розвитку дітей мають зустрічі з живими письменниками, що часто організують учителі Лісович О.Г., Остафіль О.М., Семінська О.І., Попадинець І.М., Каблаш Д.З., Мойшевич С.В., Михович Л.В. та багато ін. Цікаві місцеві факти з життя письменників мають важливе значення для учнів, бо стосуються їхнього оточення, тому розвивають пізнавальний інтерес, літературні здібності, а, отже, сприяють естетичному сприйманню дійсності, краси природи, творів мистецтва і художньої літератури. Чим більше учні знайомляться із змальованими автором життєвими подіями, які стосуються рідних місць, тим краще сприймають художні твори і розвивають свої художні смаки.

Так, на уроці читання в 4-му класі, працюючи над п'єсою Нелі Шейко-Медведевої «Бабусина пригода», одна учениця з гордістю припустила, що авторка народилася в районі Мразниці в Бориславі, бо описана в творі природа відповідає дійсності. І таких прикладів безліч.

Отож, щоб пізнати і усвідомити ідейно-естетичний зміст твору, а одночасно і сутність зображених у ньому життєвих явищ, доцільно вивчати твір у єдності із загальнонародськими, національними і місцевими виявами, що дозволяє в окремому бачити вияви загального, а загальне осмислювати з погляду його конкретного значення.

Щоб засвоїти суму початкових літературних знань, доцільно їх не нав'язувати учням, а здобувати разом у колективній пошуково-творчій ігровій діяльності. Змістом її можуть стати літературні ігри, у процесі яких і формуються доступні дітям цього віку літературознавчі поняття, а саме: тема, ідея, герой, мова, діалог, монолог, літературний портрет, літературний пейзаж, автор, жанр художнього твору [1,31]. У цьому плані вартій уваги творчий підхід нашої освітянки, вчителя-методиста Лісович О.Г. Її багатолітній досвід роботи з вивчення творчої спадщини І. Я. Франка втілений у численних сценаріях виховних заходів, розробках уроків, дидактичних матеріалах, представлених у методичному посібнику «Франкове слово – то криниця. Спіши з джерел його напитись». Завдяки їй у ЗОШ № 3 з 2000 року організовано постійно діючий гурт «Франківці», в обов'язки якого входить вивчати творчий доробок українського Мойсея, національного героя, великого Каменяря – І. Я. Франка. Уже з першого класу школярі знайомляться з його казковим світом. Вони захоплено слухають і читають Франкові твори, переживають за

долі героїв, засуджують витівки хитрої Лисиці та хвалькуватого Зайця, кепкують із довірливого Вовка, радіють злагоді у сімействі Їжаків та винахідливості Рака, також часто демонструють свою акторську майстерність перед вдячними глядачами, адже їхня вчителька розробила інсценівки до всіх Франкових казок. Вихованці Лісович О.Г. підготували книгу власних казок про тварин «Пригоди лісових мешканців». У ній по-новому ожили герої Франкових казок – вовки, лисиці, ведмеді, їжаки, білки, зайці. Юні франківці ведуть дослідницько-пошукову роботу, активно співпрацюють з викладачами та студентами ДДПУ імені І.Франка.

Як бачимо, гра активізує психічні процеси діяльності учня молодшого шкільного віку (відчуття, сприймання, мислення, уяву, пам'ять, увагу), волю, мовлення. Використання на уроках і в позаурочний час дидактичних ігор та ігрових моментів робить процес навчання цікавим, створює у дітей бадьорий, творчий настрій, полегшує засвоєння навчального матеріалу. Літературна гра може бути і як засіб аналізу художнього твору, його осмислення, і як спосіб оцінки прочитаного, і як творчий підсумок вивченого, і як метод перевірки рівня засвоєння матеріалу [2, 4].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Читання як вид мовленнєвої діяльності базується на теоретичних положеннях, розроблених такими науками, як літературознавство, психологія, педагогіка, тому проблема літературного розвитку потребує подальшого і глибшого вивчення. Для правильної організації читання вчителів необхідно враховувати специфіку художнього твору, психологічні основи процесу читання на різних етапах навчання, особливості сприйняття і засвоєння змісту художнього твору молодшими школярами. Літературознавча пропедевтика на сучасному етапі є дуже актуальною. Діти повинні здобути, окрім повноцінних умінь виразного читання, знання найпростіших жанрових ознак творів, які вивчаються. Потрібно сформувати в учнів уміння користуватися найпростішими літературознавчими термінами та уміння помічати й сприймати засоби художньої виразності; добирати й використовувати їх відповідно до мети власного висловлювання.

Вивчення літератури рідного краю спрямоване на ознайомлення учнів з творчістю письменників, що жили або живуть в області (районі), місті (селі), де розміщена школа, та посилення патріотичного виховання. На цих уроках учні повинні досягнути глибинну сутність спадщини митців рідного краю, сприймати і цінувати їх мистецький набуток, почувати гордість за творчих людей, славних краян. Безсумнівно, що такі

уроки допоможуть учителям в розвитку літературної освіти школярів, наблизатимуть до розуміння особливостей літературного процесу та специфіки художньої творчості, активізуватимуть читацькі інтереси, формуватимуть навички пошуково-дослідницької діяльності.

Звичайно, навчальна програма, затверджена в Києві, не може деталізувати тематику ні уроків літературного читання, ні позакласних заходів літературно-краєзнавчого характеру, адже для кожного регіону вони різні. Важливо, щоб укладачі програми з літературного читання, а також літератури в старших класах, відводили більше годин для вивчення літературного краєзнавства, а науковці і методисти в регіонах розробляли відповідні програми та методики. Також потрібно включити в перелік творів змістової лінії програми «Коло читання» твори письменників рідного краю.

1. Іванова Л. І. Ігрова діяльність молодших школярів як засіб формування літературних понять на уроці читання // Українська мова і література в школі. – 2003. – №4. – С. 31-34.
2. Іванова Л.І. Літературознавча пропедевтика в початковій школі // Початкова освіта. – 2006. – №8. – С. 3. – Методичний poradник. Вип.2.
3. Концепція літературної освіти в 11-річній загальноосвітній школі. – 2011. – С. 1-3.
4. Лисенко А.В. Методика використання літературного краєзнавства в системі підвищення кваліфікації вчителів-словесників. – Дисертація канд.пед.наук. – К., 2002. – 220 с.
5. Лісова М. Мета уроків з літератури рідного краю – поєднати образне мислення з логічним / Сільська школа, травень 2001, № 20 – 21. – С. 3.
6. Література рідного краю: Навчально-методичний посібник/ Н. В. Марченко, П. І. Розвозчикта ін. – Біла Церква, 1997. – 44 с.
7. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1 – 4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – С. 71.
8. Пасічник Є.А. Літературне краєзнавство в школі. – К.: Рад. школа, 1965. – 136 с.
9. Підлужна Г. Позакласне читання молодших школярів: реалії та перспективи // Початкова школа. – 2004. – № 6. – С. 56-59.
10. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах. – К.: Освіта, 2007.– 250 с.
11. Степанишин Б.І. Нові підходи до викладання української літератури // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 44-46.
12. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: Вибр. твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3.- С. 47.
13. Цимбалюк Л. Проблеми літературного розвитку молодших школярів // Нова педагогічна думка. – Рівне. – 2000. – № 2. – С. 104-111.

14. Шагінян М.С. Людина і час. – М.: Педагогіка, 1982. – 137 с.
15. Явоненко М. Розвиток уяви та літературних здібностей молодших школярів // Початкова школа. – 2003. – № 3. – С. 14-18.

The article highlights the problem of literary development of primary school children, opens the essence of the concept of «literary propedeutics» and pays attention on introducing younger students with literary concepts and elements of literary analysis, defined by the new State standard. The article shows the significance of literary local history in formation of students' ability to complete perception of works of art, in the development of aesthetic tastes and reading culture, in providing personal attitude to the native language and literature, art works, born on Father's land. Also it considers the views of individual scientists, trainers, teachers on the literary development of children's personality and formation of students' reading competence of. It emphasizes the important role of creativity and ingenuity of primary school teachers in the implementation of forms and methods that meet the needs of the individual, help to reveal their spiritual and emotional, intellectual, aesthetic abilities, bring to national pride, prepare the active involvement of every individual in social life.

Keywords: *literary development, literary propedeutics, subject-reader competence, literary local history, literature and speech skills, reading interests, artistic tastes.*

УДК 378.14:372.1 Алла Зимульдінова, Любов Скалич (Дрогобич)

МЕТОДИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ П'ЯТИРІЧНОГО ВІКУ У РІЗНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розкривається методична підготовка майбутніх учителів до навчання і виховання дітей п'ятирічного віку, які відповідно до закону України «Про дошкільну освіту» мають навчатися в різних закладах освіти. Розглядаються зміст, форми та методи навчання і виховання п'ятирічних дітей у школі, дитячому навчальному закладі та через індивідуальне навчання.

Ключові слова: *виховання, дитячий навчальний заклад, діти п'ятирічного віку, індивідуальне навчання, зміст, методи, навчання, освіта, форми.*

Постановка проблеми. Методична підготовка майбутніх учителів до педагогічної діяльності в початковій школі – це складний багатоаспектний процес, який неминуче супроводжується змінами в особистісному формуванні, під час якого відбувається інтенсивний розвиток

особистісних і професійних якостей, що сприяють успішній практичній діяльності. Недаремно зазначав В.Сухомлинський, що «вчительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється. Прекрасна риса вчителя – повсякчас відкривати в людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення» [8].

У новому законі «Про вищу школу» зазначається, що перед вищою школою постає завдання – забезпечити студентів системними знаннями, які є загальною передумовою формування компетентного фахівця, а не лише в передачі конкретних, предметних знань, умінь і навичок [1].

Одним із провідних завдань підготовки майбутніх вчителів є формування педагогічних знань та умінь у майбутніх учителів працювати з п'ятирічними дітьми. Ця проблема є актуальною, оскільки п'ятирічна дитина відповідно до нового Закону «Про дошкільне виховання» має навчатися в різних закладах освіти [2].

Отже, недостатня теоретична розробленість проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи з п'ятирічними дітьми в різних закладах освіти дає можливість нам розкрити цю проблему на новому змісті навчальних дисциплін, через добір методів, форм, засобів навчання.

Аналіз останніх публікацій. До цієї теми зверталися дослідники у минулому – Я.Коменський, К.Ушинський, В.Сухомлинський [8;9], так і сучасні педагоги: Д.Луцик, О.Я.Савченко [4;6]. Майбутній вчитель, за переконанням К.Ушинського, повинен любити свою професію, з почуттям відповідальності ставитися до «високого покликання педагога», до педагогічної справи, від якої багато в чому залежать майбутнє народу. Він має бути освіченим, знати свою справу, бути завжди зацікавленим в удосконаленні своїх знань і педагогічної майстерності; повинен володіти педагогічним тактом, чітко уявляти мету своєї діяльності [9].

Як свідчать А. Зимульдінова, М. Проць, відсутність інтересу до педагогічної професії (формальне виконання професійних обов'язків) породжує байдужість, що негативно впливає на особистісно-професійне становлення вчителя [3].

Психологи і педагоги зазначають, що учитель чи вихователь має знати психологічні та індивідуальні особливості й п'ятирічних дітей [7].

О.Савченко вважає, що педагогічне знання є адекватним відображенням у пам'яті людини в певних образах пізнавальної дійсності; збереженням в пам'яті осмисленої інформації, її відтворення, застосування на практиці [6].

В.Сухомлинський зазначав, що найважливішим у педагогічній діяльності є любов і повага до дітей, оскільки без них будь-які розмови про гуманність і людяність стають порожнім звуком [8].

У Базовому компоненті дошкільної освіти розглядається гармонійний, різнобічний розвиток особистості кожної дитини з орієнтацією на її цінності та інтереси, збереження дитячої субкультури на основі реалізації норм Закону України «Про дошкільну освіту» [2]. Дошкільна освіта у межах Базового компонента здійснюється за Державною базовою програмою «Українське дошкілля», яка сьогодні є провідною [2].

Мета статті – висвітлити підготовку майбутніх учителів до навчання і виховання п'ятирічних дітей у різних закладах освіти через зміст навчання та добір методів і форм роботи з п'ятирічними дітьми.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у процесі підготовки студентів до роботи в школі важливою є професійна компетентність вчителя, яка включає методичну компетенцію [3]. Під методичною компетенцією ми розуміємо оволодіння знаннями теоретичних і методичних основ навчання 5-річних дітей у різних закладах освіти.

Планування, організація та проведення навчально – виховної роботи з дітьми п'ятирічного віку здійснюється відповідно до умов соціального середовища та потреб, інтересів, запитів і здібностей дітей.

У процесі відбору змісту важливо враховувати основні пріоритети подальшого розвитку та оптимізації дошкільної освіти:

- інтегрований підхід до організації та змісту освіти;
- взаємодію суспільного і родинного виховання.

Отже, головне завдання навчання 5-річної дитини – не стільки озброїти її системою галузевих знань, скільки потребами життя. Зміст освіти спрямований на збереження дитячої субкультури, зорієнтований на цінності та інтереси дитини, врахування її вікових можливостей. Відповідно до цього навчання п'ятирічної дитини не може бути в «школі для маленьких», де дитину вправляють у знанні математики, читанні й письмі. Дитина має пройти процес соціального розвитку особистості, їй треба полегшити її входження у широкий світ і розвинути внутрішні сили. Таке навчання має виступати своєрідним посередником між вузьким родинним колом, з якого виходить дитина, і незнайомим світом, до життя, де вона має діяти.

Зміст навчання дітей 5-річного віку в різних навчальних закладах відповідає програмі для старшого дошкільного віку «Українське дошкілля» [5].

Навчання дошкільників здійснюється у різноманітних видах діяльності дітей за допомогою форм організації навчального процесу.

На заняттях з п'ятирічними дошкільниками не обмежуються лише навчальною роботою. Тому навчання повинно бути позбавлене жорсткого регламентування, передбачати такі його форми: організоване навчання у повсякденному житті; організовані заняття з мови, ознайомлення з довкіллям, ліпленням, художньою працею тощо. Такий підхід набуває у зв'язку з гуманізацією процесу навчання і виховання у дошкільних навчальних закладах і зменшенням кількості обов'язкових занять за планом вихователя чи вчителя. На це націлюють програми виховання та навчання дітей у дитячих садках, які, на відміну від попередніх, не поділяють навчальний матеріал на той, що має бути засвоєний лише на заняттях, і той, який діти повинні опановувати у повсякденному житті [5].

У навчальному процесі дошкільного закладу використовуються різні види занять. У методиці дошкільного навчання розрізняють заняття:

- з ознайомлення з навколишнім середовищем;
- з розвитку мовленнєвого спілкування;
- з формування елементарних математичних уявлень;
- образотворчої діяльності;
- з фізичної культури;
- музичні [5, 196-235].

За дидактичною метою виокремлюють такі типи занять:

- засвоєння дітьми нових знань;
- закріплення і узагальнення досвіду;
- контрольні заняття;
- комплексні заняття [5, 214].

За організацією дітей заняття поділяють на:

- фронтальні (з усіма дітьми групи);
- групові (10 – 12 дітей);
- індивідуально-групові (4 – 6 дошкільнят);
- індивідуальні (1 – 4 дітей).

Кожне заняття передбачає навчальні, розвивальні та виховні цілі. Вони здійснюються через зміст та завдання, які треба реалізувати протягом 25-30 хвилин.

Структура заняття для п'ятирічних дітей може бути такою:

1) організація дітей, яка сприяє вихованню інтересу дітей до змісту навчання чи виховання;

2) головна частина заняття, де розглядається зміст матеріалу та виконуються завдання через форми та методи навчання і виховання дітей;

3) підведення підсумків.

Треба зазначити, щоб заняття не були одноманітними та нудними, ще К. Ушинський говорив: «дитина втомлюється не від самої діяльнос-

ті, а від її одноманітності, тому потрібно протягом заняття чергувати різні види діяльності» [9,47].

Однією з умов успішного навчання дітей дошкільного віку є поєднання навчальної роботи на заняттях і поза ними – у повсякденному житті: на екскурсіях, прогулянках, під час різноманітних спостережень, дидактичних ігор, виконання ігрових вправ тощо.

Зміст заняття передбачає розвиток мовлення: формування звукової культури; збагачення, уточнення та активізація словника; формування граматично правильного мовлення; – розвиток зв'язного мовлення [5,216].

Провідною діяльністю у житті дитини дошкільного віку залишається гра, за допомогою якої необхідно формувати у дітей передумови навчальної діяльності (дотримання правил, вміння стримувати власні бажання, якщо вони суперечать правилам гри, навчання поводитися в колективі тощо). Кожна дидактична гра має своє навчальне завдання, наприклад, ознайомити із властивостями і якостями предметів, порівняти предмети, явища тощо. Гра активізує довільні й мимовільні процеси сприймання, уваги, пам'яті. Найчастіше її використовують для закріплення знань, здобутих дітьми під час занять. Ми дібрали такі ігри:

а) для формування звукової культури: «Скажи правильно»; «Вимовляй правильно»; «Хто тебе покликав»; «Упізнай за голосом»;

б) до словника дітей: «Поясни значення слова»; «Слова, які є довкола нас»; «Чарівний мішечок слів»;

в) для удосконалення граматично правильного мовлення: «Склади речення за малюнком»; «Побудуй речення за схемою (зразком)»;

г) для розвитку діалогічного мовлення: «Побудова діалогу»; «Відтворення діалогу»; «Добір реплік до поданої ситуації».

Наведемо приклад фрагменту заняття, на якому відпрацьовується діалогічне мовлення дітей.

- Слухання діалогу з попередніми настановами.

Завдання. Прослухайте вірш і скажіть, між ким відбувається розмова.

Лелека ластівку питає:

– Хто вище всіх птахів літає?

– Літають люди вище всіх

На літаках своїх легких. (Н.Забіла)

– Хто в кого питає?

– Про що запитує лелека?

– Що відповідає ластівка?

- Відтворення прочитаного діалогу в особах.

Завдання. Прочитати текст В.Багірової «Кульбабка» і пояснити:

– Хто допоміг кульбабці?

Насінинка кульбабки потрапила на піддашшя входу в наш під'їзд. І дуже тим засмутилася: піддашшя – шорстке, землі нема, один потрісканий толь! Ой, не вибратися їй із щілини!...

Унизу трави піднімають зелені стебла, дерева наливаються життєдайними земними соками... невже вона загине?

– Вітрику, вітрику, допомож, – благає насінинка.

– Не можу потрапити в шпаринку,- відповідає з сумом вітер.

– Сонечку, сонечку, пригрій,- просить насінинка.

– Я пригрію, та чи допоможу тобі?

– Дощику, дощику, порятуй!

І дощик поспішив на поміч. Напоїв насінинку, ще й залишив у щілині воду. Дощик із поля приніс порошок для кульбабки. І на піддашші розцвіла кульбабка. Вона була маленька й тоненька, але дуже мила й весела.

Осмислення змісту прочитаного.

– Чим була засмучена кульбабка?

– До кого першого звернулася вона по допомогу?

– Як зверталася насінинка до вітру? (Легібно, нестливо, благала).

– Чому?

– Про що просила кульбабка? (Допомогти).

– Що і як відповів вітер? (Не можу, із сумом).

– До кого далі звертається кульбабка?

– Як звертається до сонця?

– Яку відповідь почула насінинка?

– До кого ще зверталася кульбабка?

– Про що просила?

– Як повівся дощик?

– Чим закінчилася ця історія?

Завдання. Скласти діалог і розіграти.

З п'ятирічними дітьми можна проводити міні-заняття. Воно може бути спланованим; фіксованим у часі або ж його тривалість може визначатися інтересами і бажаннями дітей; індивідуальним, груповим, фронтальним; ініційованим дітьми чи вихователем (учителем); синтезованим за видами (розповідання казок, розігрування сюжетів фольклорних форм, описування емоційного змісту ситуації спілкування дійових осіб, характеру персонажів); варіативним у зміні видів діяльності: ігрової, пізнавальної, музичної, театральної, спілкування тощо.

Для дітей 5-річного віку, які навчаються у різних навчальних закладах, потрібно використовувати різні методи і прийоми навчання.

Як відомо, дитина розвивається тоді, коли вона переживає радість від процесу навчальної діяльності, здобутого результату. Усе має бути спрямованим на те, щоб навчання було для них цікавим, особистісно значущим. «Зробити заняття для дитини захоплювальним – ось завдання початкового навчання, – стверджував К. Ушинський [9, 87]. З цією метою стануть у пригоді цікаві розповіді вихователя, бесіди під час заняття чи екскурсії, дидактичні ігри, читання казок та їхнє обговорення, виразне читання художньої літератури, вивчення напам'ять скоромовок, лічилок, загадування і відгадування загадок тощо. Потрібно застосовувати прийоми драматизації та інсценізації. Тематика їхня різноманітна: «Знайомство», «Зустріч друзів», «У магазині іграшок», «Розмова по телефону», «У бібліотеці», «На спортплощадці» тощо. Дійовими особами можуть бути і герої улюблених казок: Зайчик і Півник, Колобок і різні звірі, Лисичка і Журавель, Червона Шапочка і Вовк тощо.

Наприклад, вихователь пропонує розповідь за серією ілюстрацій до твору К. Ушинського «Ранкові промені»: *«На небі сонечко, яке розсипало промінчики. Ось будиночок з вікнами, біля якого росте дерево і є тин. На тину сидить півник, а на дереві – жайворонок. Біля хати розташований луг, на якому багато квітів. Над ними літають бджілки, а по луку скаче зайчик»*.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, ми розкрили підготовку майбутніх учителів до роботи з п'ятирічними дітьми у різних закладах освіти. Для цього висвітлили зміст навчання і виховання п'ятирічних дітей, розглянули форми, методи і прийоми, які можна використовувати, навчаючи п'ятирічних дітей у різних закладах освіти.

1. Закон України «Про вищу освіту» / Освіта України.– 2014– липень. С.1-12.
2. Закон України «Про дошкільну освіту»// Освіта.–1996.–21 серпня. – С.1–6.
3. Зимульдінова А.С., Проць М.М. Сучасний урок з української мови. – 1989. – 144 с.
4. Луцик Д.В. Дидактика. Навч. посібник– Дрогобич, 2012.– 84с.
5. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О.І. Білан, Л.М. Возна, О.Л. Максименко. – Тернопіль:мандрівець, 2013.–264с.
6. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти. Підручник. – К.: «Гамота», 2012.–504с.
7. Скрипченко Н.Ф., Зимульдінова А.С. Розвиток мовлення дітей 6–річного віку // Поч. шк.–1989.– № 12.–С. 14–19.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям.– Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976.– Т.3 – 278 с.

9. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. – К., 1983.– Т. 1. – 234с.

This article discovers the problem of educating of five-year-old children, which according to Ukrainian law «On pre-school education» have to study at different educational institutions. Content, forms and methods of teaching and educating of five-year-old children at school, children's institution and by individual education are shown.

Key words: *children's institution, five-year-old children, individual education, content, methods, teaching, education, forms.*

УДК 811.161.2'38:811.161.2'242

Леся Лужецька (Дрогобич)

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ СПІЛКУВАННЯ ЯК СКЛАДНИК МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті акцентовано увагу на деяких проблемах мовної культури людини, зокрема обґрунтовано значущість невербальних засобів спілкування як складника мовленнєвої культури особистості для процесу комунікації, підкреслено необхідність доречного використання мовцем цих засобів для більшої переконливості мовлення і позитивного його впливу на співрозмовника. Розкрито сутність поняття «невербальні засоби спілкування», підкреслено значення цих засобів для вираження її емоційності мовлення. Розглянуто погляди окремих учених на міміку, жести, погляд, позу мовця та деякі інші компоненти невербальної комунікації. Наголошено на необхідності вміло поєднувати несловесні засоби спілкування із словесними у конкретній мовленнєвій ситуації.

Ключові слова: *мовленнєва культура, словесне мовлення, невербальні засоби спілкування, міміка, поза, жести, погляд.*

Постановка проблеми. «Мовна культура – це надійна опора у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного, справжнього патріотизму. Культура мови передбачає вироблення етичних норм міжнаціонального спілкування, які характеризують загальну культуру нашого сучасника», – писав В.Русанівський [4, 4].

Сьогодні, коли українська мова, одержавши статус державної, розширює сферу свого функціонування, зростає увага до культури усного та писемного мовлення. Стає престижно розмовляти гарною українською мовою, приходиться розуміння того, що добре знання мови – важлива професіограма людей різних спеціальностей. Основи вмілого користування мовою закладаються з дитинства, тому так важливо прищепити дітям

ще в школі почуття відповідального ставлення до мови як найважливішого засобу людського спілкування, виробити в них навички не лише правильного, а й майстерного вживання мовних засобів відповідно до конкретної комунікативної ситуації... [3, 7].

Культура мовлення – це духовне обличчя людини, перша і чи не найважливіша ознака загальної культури особистості. Тож не дарма вихованню і дбайливому плеканню мовленнєвої культури приділяється велика увага і в численних працях відомих учених, мовознавців, і у вагомих доробках учителів, громадських та культурних діячів. Та й кожен, хто вважає себе не байдужим до рідної мови, відповідальним за її долю, має дослухатися до слів М.Рильського у високому прагненні зберегти рідну мову, її красу й чистоту:

Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде...

Відомо, що основою мовленнєвої культури є грамотність, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм, таких як: фонетичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних. Але цим поняття мовленнєвої культури не вичерпується, адже воно, на думку дослідників, надзвичайно складне й об'ємне і включає в себе загальноприйнятий мовленнєвий етикет: формули вітання, прощання, вибачення тощо. Важливою і невід'ємною складовою мовленнєвої культури людини є також невербальні засоби спілкування. Тож у цій статті зацентруємо увагу саме на невербальних засобах спілкування, які увиразнюють мовлення, надають йому гнучкості й переконливості і разом із доречно вжитими мовними засобами забезпечують високу культуру мовлення, полегшують спілкування між людьми.

Аналіз останніх досліджень. Оскільки питання мовленнєвої культури ніколи не втрачають своєї актуальності, щоразу постають перед мовцями у нових аспектах, то й дослідники цих питань намагаються висвітлювати їх у якомога зрозумілішій площині, доносячи до мовця найбільш точне значення того чи того слова, підкреслюючи доречність чи, навпаки, недоречність використання певного мовного засобу відповідно до конкретної комунікативної ситуації тощо.

Проблемам мовної культури присвячені праці О. Пономарева, Р. Зорівчак, С. Єрмоленко, І. Вихованця, Н. Бабиц, Я. Радевича-Винницького та багатьох інших учених. «Культура мовлення вимагає від мовця правильного, доречного вибору мовних одиниць, які «пасували б» до комунікативної ситуації, відповідали її параметрам» [5, 84].

Говорячи про виразність мовлення як важливу ознаку його культури, етики мовця, Н.Бабиш слушно зауважує: «Культура слова – це мистецтво, оволодіти яким може той, хто зуміє органічно поєднати текст (матеріальне вираження думки) з почуттями, переданими ним, тобто оволодіє мовною системою, механізмом інтонування (мелодією, наголосом, темпом, паузами) та позамовними засобами увиразнення, підсилення емоційності: мімікою і жестом» [1, 202].

Про важливість для процесу спілкування невербальних засобів пише також Я.Радевич-Винницький у книзі «Етикет і культура спілкування». «Найуніверсальнішим і найефективнішим засобом інформаційного зв'язку між людьми є словесне (вербальне) мовлення. Проте спілкування відбувається не завжди і не тільки за допомогою слів, поєднаних у висловлювання. Люди використовують для комунікативного зв'язку цілу низку невербальних засобів. Це передусім соматичні знаки: погляди, міміка, пози, рухи тіла тощо» [5, 63].

Відомий чеський письменник і соціолог Іржі Томан у книзі «Мистецтво говорити» радить мовцям «навчитися розуміти мову без слів», зазначаючи, що сучасна психологія приділяє велику увагу мові без слів. Учені провели чимало досліджень та експериментів і одержали цікаві результати в цій галузі. У багатьох випадках ідеться про істини, які людям відомі, але досі вони не усвідомлювали й не осмислювали їх. «Спілкуючись, люди передають інформацію одне одному не лише словами, а й мовою без слів. Обидва види інформації не обов'язково узгоджуються один з одним. Слова промовляють не завжди те, що очі й міміка» [7, 125].

Мета статті – на основі опрацьованої літератури з проблем мовленевої культури, спостережень за процесом усного мовлення довести важливу роль невербальних засобів спілкування як органічного складника культури мовлення у становленні особистості.

Вклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, для комунікації мовці використовують не лише вербальне (словесне) мовлення, а й різноманітні невербальні засоби, які доповнюють, уточнюють і, зрештою, увиразнюють його (мовлення).

Невербальні засоби спілкування – це елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень [2, 59].

Учені встановили, що різноманітні невербальні сигнали в особистісному спілкуванні несуть від 60 до 80 % інформації. Це означає, що більша частина спілкування здійснюється без участі засобів мовного

коду, але з орієнтацією на інші його складові: паралінгвістичні елементи, елементи інших семіотичних систем [6, 90].

На думку дослідників, вираз обличчя, поза, жести (а саме це і є невербальними засобами спілкування) співрозмовника набагато ефективніші для його сприйняття як особистості, ніж словесне мовлення. «Мова тіла» повинна гармоніювати з вербальним мовленням, доповнюючи і підсилюючи його. Дуже важливо, однак, щоб «мова тіла» не була хаотичною, не створювала інформаційного шуму, який заважає повноцінному сприйняттю інформації.

Кожен мовець повинен виробити в собі звичку свідомо аналізувати цю «мову», довести її використання до автоматизму. Мова тіла здебільшого не усвідомлюється, тому мовцеві в невербальних реакціях важче прикидатись і фальшивити, ніж у словесному мовленні. За даними американських учених – фахівців у галузі спілкування, приблизно 55% інформації ми отримуємо від невербальних знаків, які супроводжують мовленнєвий контакт (міміка, жести), 38% дають нам голос, висота тону, тембр і тільки 7% – зміст сказаного [5, 63].

Певну роль у процесі спілкування відіграють також відстань між комунікантами (співрозмовниками), поза мовця і навіть погляд. Успіх спілкування значною мірою залежить від дистанції, яку займають співбесідники, а саме від того, наскільки «комфортною» є ця дистанція. «Незручна для співрозмовника дистанція під час розмови може несвідомо сприйматися чи й свідомо трактуватися як вторгнення в особистий «життєвий простір» або ж як відчуженість, небажання йти на зближення тощо» [5, 64].

Поза мовця також є знаком, який має комунікативний сенс. Поза – це мимовільна або вмисна постава тіла. За позою досвідчені мовці вміють угадувати настрій, визначати характер, читати думки співрозмовника. Позу треба тримати під контролем свідомості. Із безлічі поз, які спостерігаються під час спілкування людей, потрібно відібрати для себе декілька (скажімо, 10-12) таких, які пасують мовцеві, увиразнюють його як особистість. Кожна поза, «приміряна» тим чи тим мовцем до себе, повинна бути добре продуманою і, головне, – гарною. Потрібно пам'ятати, що поза виявляє не тільки душевний стан людини, свідчить про її здоров'я, підкреслює манери тощо, але й виявляє також ставлення та наміри мовця щодо співрозмовника.

Важливе значення для процесу спілкування має погляд, недарма кажуть, що очі – це ніби «дзеркало душі», і вони часто повідомляють більше, ніж слова. «Знакове, в т.ч. етикетне, функціонування очей регулюється певними нормами, неоднаковими в різних суспільствах. Так, у

Малі молодші за жодних обставин не повинні дивитися в очі старшим, студенти – викладачам і т.п. А на островах Фіджі корінні мешканці під час розмови, мабуть, аби не зустрічатися поглядом, відвертаються від співрозмовника, а не, як європейці, повертаються до нього обличчям. Японці під час розмови дивляться не в очі, а на шию партнера. У нас же неввічливо, розмовляючи з людиною, відводити очі вбік, розглядати якийсь предмет чи свої нігті, роздивлятися довкола...» [5, 67].

Спілкуючись із групою людей, виступаючи перед аудиторією, потрібно намагатися підтримувати зоровий контакт із якнайбільшою кількістю присутніх, бо це свідчить про те, що промовець бачить кожного, йому приємне спілкування з кожним. А це, звичайно, подобається людям. Однак не треба під час спілкування надто пильно вдивлятися в очі людей. Якщо ж промовець з певних причин не наважується або ж боїться дивитися комусь із присутніх в очі, він може дивитися «між людей».

В українській мові є чимало характеристик погляду, наприклад: *доброзичливий, холодний, байдужий, кривий, веселий, глибокий, привітний, колючий, скептичний, довірливий* та ін. Обираючи для себе той чи той погляд у конкретній мовленнєвій ситуації, під час розмови з тим чи тим співбесідником, потрібно, однак, пам'ятати, що «власник» привітного, доброзичливого погляду має значні переваги над тим, у кого погляд, навіть без видимих на те причин, часто холодний, колючий, злий чи байдужий.

Одним із невербальних засобів спілкування є міміка, вираз обличчя. Міміка – це рухи м'язів обличчя, які виражають психічний стан, почуття, настрої людини. Особливо «промовистими» є рухи м'язів навколо очей і рота. За ними досвідчені «людинознавці» можуть сказати про характер людини, її налаштованість на співрозмовника. І рухи м'язів, і їх «застигання» є знаками, що беруть участь (мимовільно чи «керовано») у вираженні почуттів, ставлення до співрозмовника тощо. «В українській мові є чимало слів і виразів, які описують ці знаки: *наморщити лоб; повести бровою; підморгнути; закусити губу; вишкірити зуби; скривитися; насупитися* та ін. Людей насторожує «кам'яний» вираз обличчя, обличчя-«маска». Вони намагаються розгадати, чи незворушність на обличчі співрозмовника справжня чи удавана, відчувають від спілкування з такою людиною психічний дискомфорт, часто загалом уникають контактів із нею» [5, 69].

Іржі Томан підкреслює неоціненну роль усмішки у налагоджуванні контактів із людьми. «... посмішка – це найдійовіша зброя, за допомогою якої найлегше проникнути крізь панцир інших «я». Дружня усмішка усуває настороженість або агресивність, долає всілякі перешкоди у спілкуванні з людьми» [7,85].

До позамовних засобів вираження мовлення, окрім міміки, належать жести. Жест – це рух тіла чи рух, який супроводжує людську мову або замінює її. Саме таке визначення поняття «жест» подає тлумачний словник української мови. Не виникає сумніву в тому, що мовлення людини було б схоже на роботу якогось механізму, якби не підсилювалося, не оживлювалося виразною мімікою і жестами. Розрізняють жести рук, жести голови і жести тулуба. «Жести повинні бути естетичними, вони – елемент загальної культури людини. І театральні жести повинні сприйматися як органічний елемент спілкування, а не як штучний, фальшивий вияв почуттів» [1, 203].

«За спостереженнями дослідників, українці в жестикуляції займають у Європі середнє становище. Перші місця належать італійцям і фінам. Проте й серед нас трапляються індивіди, котрим інколи дають слушні поради: «Не махай руками, як вітряк крилами», «Не роби вітру руками» та ін. Інколи співрозмовник просто відсувається чи відступає на безпечну відстань, натякаючи цим, що не хотів би стати жертвою надміру запальної жестикуляції партнера. Жести мають відповідати змістові й стилеві мовлення, бути різноманітними та функціонально доцільними, лише тоді вони корисні»[6, 101].

Невербальна комунікація – це комплексний процес, і щоб не виникло непорозуміння під час спілкування, щоб цей процес був приємним, зрозумілим і корисним для всіх його учасників, потрібно вміло узгоджувати несловесні засоби спілкування зі словесними. Під час розмови необхідно постійно контролювати свої жести, погляд, позу, міміку, тон, добираючи невербальні засоби відповідно до мовленнєвої ситуації.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. На основі наукових досліджень проблем мовної культури загалом і невербальних засобів спілкування як складника мовленнєвої культури особистості зокрема, а також на основі власних спостережень за процесом усного мовлення доходимо висновку, що невербальні компоненти відіграють важливу роль у процесі організації комунікації, активно впливаючи на її перебіг та результати. Будучи носіями значної частини комунікативної інформації, невербальні засоби можуть сприяти, перешкоджати чи навіть унеможливити міжособистісне спілкування. Тому так важливо навчитися використовувати ці засоби у процесі спілкування, доповнюючи ними доречно вжиті словесні засоби.

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 226 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К., 2004.
3. Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови. – Львів: Фенікс, 1996. – 367 с.

4. Культура української мови. Довідник /за ред. В.М.Русанівського. – К.: Либідь, 1990. – 298 с.
5. Радевич-Винницький Я.К. Етикет і культура спілкування. – Львів: СПОЛОМ, 2001. – 220 с.
6. Стахів М. Український комунікативний етикет: Навчально-методичний посібник. – К.: Знання, 2008. – 245 с.
7. Томан Іржі. Мистецтво говорити. – К., 1989. – 293 с.

The article deals with some problems of the person's speech culture. Emphasize is paid to the importance of non-verbal means for the process of communication, to the necessity of using these means appropriately for the convincing speech and positive impact for the interlocutor. The essence of the concept "non-verbal means of communication" is revealed, the meaning of these means for speech expressiveness and emotionality is underlined. The opinions of some scientist for mimics, gestures, view, speakers pose and some other components of non-verbal communication are examined. The stress is paid to the necessity for combining the non-verbal communication with verbal ones in a concrete speech situation.

Key words: *speech culture, verbal speech, non-verbal means of communication, mimics, gestures, view, pose.*

УДК 372.461

Леся Охріменко (Самбір)

УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗА НОВОЮ ШКІЛЬНОЮ ПРОГРАМОЮ ВІДПОВІДНО ДО ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ ПОЧАТКОВОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається удосконалення навчання української мови учнів початкової школи за новою шкільною програмою відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти. Розкрито зміст програми з української мови для учнів початкових класів. Висвітлено переваги та недоліки підручників з української мови для учнів. Окреслено добір методів і прийомів навчання мови й мовлення, які може використовувати учитель початкових класів.

Ключові слова: *Державний стандарт, навчання, особливості, програма, підручник, українська мова, учень.*

Постановка проблеми. У початковій школі здійснюється реформування змісту навчання усіх предметів і в тому числі й української мови. З 2012/13 н.р. почалося впровадження нової навчальної програми у початкових класах. Сьогодні вже третій клас працює за новими навчальни-

ми програмами відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти [5, 1-17].

Методисти та науковці розв'язують проблему, яка полягає у тому, що треба вчити не стільки теоретично, скільки звертати увагу на компетентнісний підхід до навчання учнів початкових класів. Від того, як підвищиться їхній рівень оволодіння мовою і мовленням, залежать успіхи з усіх навчальних предметів, у т.ч. й з мови й мовлення. А це сприятиме удосконаленню якості навчання дітей української мови.

З огляду на соціальну і педагогічну значущість української мови для становлення і розвитку особистості молодшого школяра цьому навчальному предметові в системі шкільного навчання й виховання об'єктивно відведено особливу роль. Одержані в початкових класах особистісні якості, зокрема, пов'язані з мовою та мовленням, оскільки вони забезпечують основу подальшого навчання, виховання і розвитку молодших школярів та значною мірою практичну, громадську та професійну діяльність дорослої людини. Нова навчальна програма з української мови передбачає зміни у постановці мети і завдань її вивчення у початкових класах. Тому тема, обрана для статті, є актуальною.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Вивчення та аналіз методичної літератури з обстежуваної проблеми (М. Вашуленко, С. Дубовик, О. Мельничайко, О. Онопрієнко, А. Зимульдінова, М. Проць) показав, що науковці і методисти вважають, що оновлення методики навчання української мови молодших школярів залежить від змісту навчання за новими програмами та добору доступних форм, методів і прийомів роботи над ним [1; 3; 4; 7; 8; 9; 10].

О. Савченко розглядає тлумачення базових понять компетентнісного підходу і вважає, що ними вчителям початкових класів потрібно грамотно користуватись. На її думку, у програмах посилилися вимоги до результативної складової початкової освіти з усіх предметів, у т.ч. й з української мови. А це привело до змін у розумінні поняття «якість освіти» [13, 1-2].

М. Вашуленко вважає, що основна мета вивчення української мови докорінно змінилася. Вона полягає у тому, щоб формувати ключову комунікативну компетентність молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою і мовленням і в процесі пізнання навколишнього світу [10, 14].

А. Зимульдінова, М. Проць розкривають взаємозв'язок у вивченні мовних явищ і мовленнєвих умінь учнів молодшого шкільного віку [7, 45].

Невід'ємною частиною навчального процесу, засобом формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок є система роботи з боку вчителя

над новими програмами з навчальних дисциплін у 1-4 класах. Вони побудовані відповідно до нового Державного стандарту початкової загальної освіти [5,1-6].

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити особливості навчання української мови учнів початкових класів за новою шкільною програмою відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Важливе місце в системі роботи з учнями в початкових класах відводиться новій програмі з української мови, яка реалізується через предмети: в 1 класі «Українська мова. Навчання грамоти» [2; 6]; у 2-3 класах «Українська мова» [3; 4].

В основу систематизації матеріалів нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти покладено освітню галузь «Мови і література» [5, 2-6]. Ця галузь реалізується з урахуванням вікових особливостей учнів у Типових навчальних планах через навчальні предмети «Українська мова (мова і читання)», «Іноземна мова» [2; 3; 4]. Відповідно до мети і завдань цієї освітньої галузі у структурі нового Державного стандарту виділяються такі основні змістові лінії: мовленнєва, мовна, соціокультурна, діяльнісна» [5, 3-4].

Метою навчання української мови як навчального предмету є формування комунікативної компетентності з урахуванням інтересів і можливостей учнів початкової школи. Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- створення позитивної мотивації до засвоєння знань;
- формування умінь і навичок з усіх видів мовленнєвої діяльності;
- засвоєння елементарних знань про найважливіші мовні одиниці, необхідні та достатні для формування мовленнєвих умінь і навичок;
- залучення до національної культури народу, мова якого вивчається;
- сприяння інтелектуальному, моральному, соціокультурному та естетичному розвитку особистості [13, 3].

У новій навчальній програмі розкривається зміст навчального матеріалу та державні вимоги загальноосвітньої підготовки учнів з кожного розділу програми Розглянемо детальніше нову навчальну програму за класами.

У 1 класі структура програми включає розділи: «Навчання грамоти». «Мовленнєва змістова лінія». «Мовна змістова лінія». «Соціокультурна та діяльнісна змістові лінії» [12, 18-27]. Розділ «Навчання грамоти» вміщує підрозділи: «Навчання читати (добукварний, букварний та післябукварний періоди)». «Навчання письма. Графічні навички письма. Техніка письма. Культура оформлення письмових робіт». Головним завданням у 1 класі є навчити учнів читати та писати слова речення,

списувати готові тексти та писати під диктовку, дотримуючись каліграфічних вимог [12, 18-21].

Другий розділ програми – «Мовленнєва змістова лінія», що складається із таких розділів: «Аудіювання – слухання – розуміння усного мовлення. Говоріння. Читання. Робота з дитячою книгою. Письмо» [12, 21-23].

Новим у порівнянні з колишньою програмою 1 класу (2006р.) є третій розділ програми, який називається «Мовна змістова лінія», де включено такі розділи, як «Текст. Речення. Слово. Звуки і букви. Склад. Правовпис» [12, 23-25].

До новизни цієї програми належить і відображення оновлених змістових ліній Державного стандарту: «Соціокультурна» і «Діяльнісна» [5;12]. «Соціокультурна змістова лінія» включає такі теми: «Тематичні групи слів, що називають державу, її столицю, державну символіку, релігії життя народу». «Фольклорні твори великої і малої форми». «Особливості національного мовленнєвого етикету. Правила мовленнєвої поведінки під час спілкування». «Соціальні ролі» [12, 26].

Діяльнісна змістова лінія розглядає наступні розділи: «Формування навчально-організаційних умінь і навичок». «Формування навчально-інформаційних умінь і навичок» [12, 27].

Важливе місце в програмі відводиться розвитку усного і писемного зв'язного мовлення, яке рекомендується здійснювати протягом 15-20 хвилин на уроці навчання грамоти один раз на два тижні (17 годин на рік) [8; 11]. Змістом роботи є опрацювання діалогічних та монологічних текстів на уроках за допомогою мовленнєвих ситуацій, дидактичних ігор, вправ.

Як зазначає О. Савченко, нова програма передбачає не тільки зміст навчального матеріалу, але й спрямована на одержання результату, який подається у розділі «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів» [13, 1-6]. Так, у програмі зазначається, що учень 1 класу може розповісти про те, що бачив, чим займався, які пригоди з ним сталися, за малюнком чи за серією малюнків, вміти висловитися на основі прослуханого тексту, розказати про випадок у житті [12, 21-22].

У 2-3 класах ці завдання ускладнюються і розглядаються поглиблено у змістових лініях програми [1; 2; 3; 4; 12]. Новизною навчального змісту програми можна вважати посилення комунікативної спрямованості засвоєння української мови. Розкриємо детально розділ «Мовленнєва змістова лінія», який розглядається у 2 класі.

Програма з української мови для 2 класу передбачає набуття учнями елементарних знань про мовлення: усне і писемне, діалогічне й монологічне, про особливості висловлювань, зумовлені їх комунікативними

завданнями, ситуацією спілкування. У ній розкриваються види мовленнєвої діяльності: слухання-розуміння (аудіювання), говоріння, читання, письмо [12, 29-31].

У програмі відображено вміння слухати і розуміти усне мовлення, збільшувати лексичний запас, розширювати тематику і поглиблювати логіку міркувань у висловлюваннях. Значно підвищені вимоги до швидкості, точності сприйняття усного мовлення, розуміння прослуханого, уміння зосереджувати довільну увагу протягом певного часу. Саме тому майбутнім учителям необхідно навчити школярів стежити за розвитком думки, адекватно сприймати емоційно-оцінну інформацію, помічати в тексті слова, найбільш важливі для розуміння висловлювання, усвідомлювати значення загального тону, тембру, темпу, сили голосу.

Нова програма включає в себе уроки розвитку зв'язного мовлення в 2 класі, які присвячуються ознайомленню школярів із виражальними засобами мови: порівняннями, епітетами, метафорами (без уживання термінів). У другокласників також мають бути сформовані вміння редагувати деформовані речення і тексти, будувати розповіді, описи за малюнком і запитаннями, серією малюнків, даним початком, опорними словами. Творчі роботи, як правило, виконуються усно. Програма передбачає, що розвиток навичок з усіх видів мовленнєвої діяльності, який є головною метою початкового навчання, має займати не менше половини навчального часу на уроках мови, а в зошитах це невеликі за обсягом висловлювання (3-4 речення) [11, 30].

У програму включено мовну змістову лінію. Учні одержують загальні уявлення про мову як засіб спілкування, пізнання, впливу, про існування у світі різних мов (споріднених і неспоріднених), про державну мову та інші мови, що функціонують в Україні [12, 31-36].

Важливим навчальним умінням, яке підлягає обов'язковому контролю, є вміння застосовувати українську абетку (алфавіт) під час складання списків за алфавітом, користуватися навчальними словниками та іншою довідковою літературою. Одним із важливих завдань початкового навчання мови є формування елементарних умінь орфографічно правильно писати слова, вживати розділові знаки.

Навчальна програма розглядає соціокультурну змістову лінію. Зміст цієї лінії передбачає загальнокультурний розвиток молодших школярів і підготовку їх до життєдіяльності в українському соціумі. Аналізується загальнокультурний розвиток, який здійснюється шляхом використання в процесі навчання української мови народознавчого матеріалу; текстів, у яких розкриваються сторінки історичного минулого України; інформації про відомих героїв українців минулого і сьогодення [12, 36-37].

Згідно з програмою вчителі мають виховувати учнів-патріотів, ознайомити їх з державними символами України, з українськими традиціями в родинних стосунках, традиційними формами звертання членів родини один до одного, зі ставленням до старших і молодших членів сім'ї, які формують культуру поведінки в сім'ї.

Ми вважаємо, що дітей потрібно вчити спілкуватися з учителями, однокласниками, старшими і молодшими школярами, обслуговуючим персоналом школи. При цьому вони мають дотримуватися правил поведінки на уроці і на перерві, в класі, коридорі, спортзалі, їдальні, актовій залі, на стадіоні, подвір'ї школи, вулиці міста чи села тощо.

На уроках української мови треба підготувати молодших школярів до виконання соціальних ролей: читача бібліотеки, глядача театру чи кіно-театру, покупця, пішохода, пасажира, перехожого, відвідувача різноманітних культурних заходів тощо. Програмою передбачені тексти, у яких йдеться про поведінку людей у громадських місцях, з обов'язковим аналізом дій персонажів текстів. З метою вправлення учнів у правильному і доречному вживанні формул мовленнєвого етикету та формування в молодших школярів етики спілкування пропонуємо складати діалоги за ситуативними малюнками, словесно описаними ситуаціями на теми: «В театрі», «На виставці», «У магазині», «На вулиці», «У транспорті», «В їдальні», «У гостях» і подібні [12, 37].

У другому класі розглядається діяльнісна змістова лінія, яка передбачає формування в молодших школярів загальнонавчальних умінь і навичок. Це навчально-організаційні вміння, коли учні розуміють визначену вчителем мету навчальної діяльності, організують робоче місце, раціонально розподіляють час, послідовно виконують завдання, організують навчальну діяльність у парі або малій групі. В учнів виробляються навчально-інформаційні вміння: самостійно працювати з підручником, шукати нову інформацію з різних джерел, користуватися довідниковою літературою, зосереджено слухати матеріал, зв'язно, послідовно, доказово відповідати, вести діалог. Учні вчаться аналізувати мовні явища, порівнювати, виділяти головне, узагальнювати, встановлювати і пояснювати причинно-наслідкові зв'язки, вилучати зайве, групувати й класифікувати за певними ознаками, висловлювати аргументовані критичні судження, доводити власну думку, переносити знання і способи діяльності в нову ситуацію, застосовувати аналогію. Таким чином вони удосконалюють навчально-інтелектуальні і творчі вміння і навички. Новим є підрозділ, який включає формування контрольно-оцінних умінь і навичок. Учні вчаться перевіряти та контролювати свою діяльність, знаходити і виправляти помилки, оцінювати власні навчальні досягнення [12, 39].

У 3 – 4 класах програма з української мови складається з таких же змістових ліній, як і в другому класі. Однак компетентність третьокласників, їхні знання, уміння й навички розширюються й поглиблюються. Новим у 3 класі є розділ «Фонетика і графіка. Правопис» [12, 49-50], а в 4 класі – «Слово. Значення слова. Частини мови» [12, 59-60],

Під час вивчення української мови здійснюється практична підготовка молодших школярів на основі поглиблення та закріплення набутих мовних знань, опанування матеріалом та творче застосування цих знань під час розв'язування завдань, закладених у новій програмі з української мови в початкових класах [11].

Зміст програми відображено в підручниках з навчання грамоти (букварях) для першокласників, а для учнів 2-4 класів у підручниках «Українська мова» різних авторів [2; 3; 4; 6].

Потрібно зазначити, що нові підручники з української мови за ред. М. Вашуленка привабливий у порівнянні з минулими. У них вміщено яскравий наочний матеріал, що допоможе сформуванню в учнів інтересу до навчання. Всі вони мають тверду обкладинку, яка збереже їх на декілька років. Підручники для 2 -4 класів за новою навчальною програмою відрізняються більш якісним наповненням змісту та доступним структуруванням за розділами та темами. На сторінках підручників можна побачити реалізацію нових педагогічних технологій, як-от: робота в парі; в групах; колективно; індивідуально; дидактичні ігри; інтерактивні вправи («мікрофон»; «дерево рішень»; «незакінчене речення...» тощо.

Підручники для 2 -3 класів за ред. М. Вашуленка відрізняються більш якісним наповненням змісту та простим для розуміння структуруванням матеріалу.

Однак треба зауважити, що з української мови впроваджено альтернативні підручники для 1-4 класів різних авторів. У них є помилки методичного характеру: на окремих сторінках є складні за стилістичним викладом правила та визначення, забагато вправ, чітко не визначена їхня послідовність виконання. Трапляються завеликі за обсягом завдання до пропонованих текстів, зустрічаються незрозумілі за значенням слова. На нашу думку, такі підручники потребують доопрацювання.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, як бачимо, нова навчальна програма з української мови для початкових класів є розширеною і поглибленою за змістом у порівнянні з програмою у минулому (2006/07 н.р.). Вона відповідає удосконаленому Державному стандарту початкової загальної освіти. Однак,

на нашу думку, вона потребує доопрацювання в плані доступності й посильності дидактичного матеріалу для навчання 6-9 річних дітей.

Водночас оволодіння учнями змістом навчання з мови та мовлення, закладених у нових програмах, добір учителем різноманітних форм, методів і прийомів роботи з мовним та мовленнєвим матеріалом сприятиме удосконаленню якості навчання молодших школярів.

1. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі. Методичний посібник/ М.С. Вашуленко – К.: Освіта. – 2006.–268с.

2. Вашуленко М. С., Вашуленко О. В. Буквар. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою. 1 клас/ М.С. Вашуленко, О.В. Вашуленко. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 152 с.

3. Вашуленко М.С., Дубовик С.П. Українська мова: підручник для 2 кл. загальноосвітн. навч. закладів з навчанням українською мовою /М.С.Вашуленко, С.П. Дубовик/ за заг. ред. М.С. Вашуленка. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 192 с.

4. Вашуленко М.С., Мельничайко О.І., Васильківська Н.А. Українська мова: підручник для 3 кл. загальноосвітн. навч. закладів з навчанням українською мовою /М.С.Вашуленко, О.І. Мельничайко, Н.А. Васильківська.– К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 192 с.

5. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа.– 2011.– № 7.– С. 1-18.

6. Захарійчук М.Д., Науменко В.О. Буквар: підр.для 1 кл.загальноосв. навч. закл./ М.Д. Захарійчук, В.О. Науменко. – К.:Грамота, 2012. – 176 с.

7. Зимульдінова А. С., Проць М.М. Сучасний урок української мови в початковій школі. Тексти лекцій /А. Зимульдінова., М. Проць – Дрогобич: ДДПУ, 2007. – 70 с.

8. Методика викладання української мов. Курс лекцій. Частина І.

Навчання грамоти /Укладачі М.Проць, А.Зимульдінова. – Дрогобич: Коло, 2009. – 150с.

9. Методика викладання української мов. Курс лекцій. Частина ІІІ / Укладачі М.М. Проць, А.С. Зимульдінова. – Дрогобич: Коло, 2010. – 278 с.

10. Методичний коментар до навчальних програм для 1-4 класів/ Укладач О.В. Онопрієнко. – Донецьк: Каштан, 2012. – 108 с.

11. Методика навчання української мови в початковій школі / За ред. М.С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 364 с.

12. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. – 392 с.

13. Савченко О.Я. Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи// Початкова школа. – 2012. – № 8. – С. 1-6.

The article observes the improving of teaching of Ukrainian language of primary school children for new school program according to State standard of primary general education. The content of Ukrainian language program for first-fourth years

pupils is discovered. The advantages and disadvantages of Ukrainian language textbooks for primary school children are shown. Selection of methods and techniques of teaching language and speech that can be used by the primary school teacher.

Key words: state standard, content, methods, teaching, main features, program, textbook, standard, Ukrainian language, pupil, forms.

УДК 371(477.83/86)(091)“18/19”:94

Тарас Савшак (Дрогобич)

ЗДІЙСНЕННЯ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ В УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛАХ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.

У статті розглядається здійснення навчання і виховання дітей під час вивчення історії в українських навчальних закладах Галичини в період від середини ХІХ ст. – до першої третини ХХ ст. Розкривається зміст, методи та форми вивчення історії в українськомовних нормальних школах та в гімназіях.

Ключові слова виховання, розвиток, метод, методика, навчання, зміст, історія, форми, засоби, гімназія, українська, Галичина.

Постановка проблеми. Освіта і виховання покликані сформувати цілісне розуміння поступу людської культури і допомогти дитині визначити свою причетність до нього.

Відомий галицький педагог, ініціатор і організатор на еміграції роботи Шкільної Ради при Українському конгресовому комітеті Америки, перший, хто очолив її у 1953 – 1954 рр. та потім у 1961 – 1977 рр., почесний голова Шкільної Ради у 1977 – 2003 рр. Едвард (Андрій) Жарський (1906 – 2003), як зазначає І.Кізін, популяризував ідеї реформаторської педагогіки в галицький (львівський) період свого життя та діяльності і переніс цей досвід на терени еміграції (з 1944 р. – Словаччина, Німеччина, США) [7].

Ідеї педагогіки культури як напряму реформаторської педагогіки знайшли прихильників і набули поширення в середовищі галицьких педагогів у першій половині ХХ ст., а також не втратили актуальності в еміграції та сучасній Україні [7, 56]. Тому тема, обрана для дослідження є актуальною.

Аналіз останніх публікацій. Галицькі педагогічні видання (як українськомовні, так і польськомовні) успішно пропагували нові педагогічні теорії, критикуючи гербартизм (як освітню ідеологію «старої», «традиційної» школи, яка асоціювалася з іменем Й. Гербарта). Ідея реформування освіти для галицько-українських педагогів пов'язувалася із змі-

нами культурного, культурно-політичного життя, зокрема з проблемами статусу і вивчення рідної української мови, всесвітньої та історії рідного краю, збереження народних звичаїв та обрядів, релігії як ознак і засобів виховання національної ідентичності.

На Першому українському педагогічному конгресі (Львів, 1935 р.) було виголошено доповідь Я. Кузьміва «Напрявні національного виховання», у якій визначено людинотворчий та культуротворчий зміст національного виховання [8, 191-194]. Вказуючи на здобутки «нового виховання», Я.Кузьмів зауважує, що «в новітніх часах більше признання здобуває собі напрямом, знаний під назвою «педагогіка культури», а також під поняттям культури розуміє «не готові вже витворені культурні вартості, але скоріш духовний процес», що ґрунтується і зорієнтований на такі культурні цінності, як: звичаї, мораль, релігія, мистецтво, наука, мова, господарські вартості, література тощо. Звідси, Я. Кузьмів визначає завдання виховання – «ввести дитину у світ культурних вартостей», які трактує не як готовий факт, а безупинний процес. «Тільки за таких умов виховання стане культурою одиниці, причому у відношенні до одиниці завдання виховання ніколи не може бути вповні закінчене, подібно як у відношенні до народу ніколи не може бути закінчене завдання культури», а це визначає завданням «так виховувати, щоб діти були не пасивними сприймачами, але і творцями більш вдосконалених, а то й нових культурних вартостей» [8,192]. Важливою є теза Я. Кузьміва про те, що «коли не знатимемо себе самих та не матимемо основної науки про себе самих, то годі буде думати про удачність національного виховання, яке у процесі виховання можна досягти інтеграцією історії, географії, мистецтва, літератури, економіки, статистики, психології, філософії» [8,194].

Е. Жарський був прихильником і послідовником ідей педагогіки культури. Він виокремив низку спільних рис у теорії національного виховання і педагогіки культури, зауважував при цьому, що «між педагогікою культури і національною педагогікою можна запримітити деякі спільні моменти: національна педагогіка з притиском підкреслює, що якраз народ є тією суспільною групою, яка є творцем і носієм культури» [4, 7 – 8].

Е. Жарський детально зупинився на основних аспектах педагогіки культури, зазначаючи, що «педагоги культури по-різному виясняли поняття духового життя чи шляхів та засобів, що мали б здійснити це у психіці вихованця. Одні (В. Дільтей, Г. Кершенштайнер, Шпрангер), приймаючи взаємну залежність культурної дійсності й духового життя одиниць, вказували на те, що найважливіше завдання виховання – під-

готувати молоде покоління до активної й творчої участі в культурній праці та формувати однакові й гармонійні особистості. Інші педагоги культури приймали понадчасовий розвиток та вічне духове формування і намагалися зняти у вихованні всі часові чи просторові межі; індивідуальну ж суть вихованця бажали зовсім з'єднати в актах формування з абсолютною суттю предметного духа, з його універсальною актуальністю. Представниками цього напрямку були, головню, італійці Бенедетто Кроче (1866 - 1952 рр.) та Джованні Джентілле (1875 - 1944 рр.)» [3, 36].

Важливим є те, що галицькі педагоги готові були прийняти ідеї «нового виховання», що передбачало реформування «старої» школи у змісті та методичному забезпеченні, формах навчання і виховання. Отже, у другій половині обстежуваного періоду (перша третина ХХ ст.) у Галичині на розвиток педагогічної думки вплинули ідеї вільного виховання, громадянського і практичного виховання та трудової школи, а також експериментальної педагогіки і психології, педагогіки культури зокрема.

Метою цієї статті є висвітлення проблеми навчання і виховання у процесі вивчення історії в українських школах Галичини у другій половині ХІХ ст. – першій третині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Про поширення та популярність у Галичині ідей «нового виховання» у річниці реформаторської педагогіки свідчить низка публікацій, де, зокрема, говориться про «урахування «новочасної» педагогічної доктрини» [11, 51]; у передмові до «Проекту єдиної школи в Україні» М. Надпрутянський зазначає, що «проектодавці брали до уваги найкращі зразки західноєвропейського шкільництва. А «Проект єдиної школи» як цілість – є відгомін нових педагогічних течій, що по світовій війні (мається на увазі Перша світова війна – Т.С.) появилися в Західній Європі» [10, 1 – 6].

Ідеї реформаторської педагогіки вплинули на розвиток методики навчання історії в Галичині – як у польській, так і в українській школі, а також на зміст шкільного курсу історії.

Як зазначає І. Курляк, процес формування змісту історичної освіти учнів загальноосвітніх закладів Східної Галичини завершився у першій третині ХХ ст. Уже в перше десятиліття ХХ ст., під впливом новітніх тенденцій у світовій педагогічній думці, в царині цього предмету відбулися суттєві зміни: реформа завершила становлення історії як самостійної навчальної дисципліни, відокремивши її від географії; зросла кількість годин на вивчення історії; науковий план, уведений в дію внаслідок реформи, передбачав часткове перегрупування матеріалу та формування нового підходу до тлумачення історичних подій, серед яких події суспільного та народного життя витісняли на другий план війни,

історію панівних родин, надмірні генеалогічні подробиці тощо; були програмово затверджені години для вивчення рідної історії (по 2 тижневих години в I та VIII класах гімназії) [9, 77 – 88]. Якщо у 1887/88 рр. на вивчення історії і географії загалом припадало 27 годин, то у 1909/10 рр. лише на історію відводилася 21 година [9, 193 – 196].

Навчальні програми почали орієнтуватись на вік і психічний розвиток дитини, подавали вже не докладно визначені теми навчання, а лише загальні напрямки й один чи більше прикладів їх виконання, залишали вчителю повну свободу щодо вибору матеріалу та змісту, яким можна заповнити визначені програмою межі [11].

У другій половині обстежуваного періоду у школах Галичини почали застосовувати «декрольський метод», за допомогою якого були намагання подолати авторитаризм виховання, утвердити позитивне ставлення до ініціативи учнів, у всьому виходити із інтересів дитини, які визначені основними потребами дитини, які полягають у споживанні їжі, у захисті від несприятливого клімату, різноманітних небезпек та ворогів; у солідарності, праці, відпочинку та в самовдосконаленні. У процесі навчання історії ці потреби легко проектувалися на зміст курсу – від первісних часів і до сучасності.

У Галичині особливо актуальними були ідеї німецького педагога Г. Кершенштайнера щодо державно-громадянського виховання, який писав, що завданням такого виховання є «через добру організацію шкіл, школярських спілок, трудових метод учити вихованців служити громаді, ... аби конкретну конституційну державу, яку вони творять, чим більше наближати до ідеалу моральної громадянськості».

Зарубіжний педагогічний досвід в кінці XIX – у першій третині XX ст. у Галичині вивчали як польські, так і українські педагоги. Це, зокрема: Г. Терлецький, Ф. Куланський, А. Ярکو, Я. Мацюк, С. Новачик, які на основі аналізу прогресивних ідей педагогів Західної Європи та Америки виклали своє бачення реформування форми і змісту освіти у Східній Галичині.

Аналізуючи закономірності організації навчального процесу в загальноосвітніх закладах Галичини першої третини XX ст., А. Вихрущ визначив притаманні йому риси: державний характер системи народної освіти, доступність загальноосвітньої школи, стабільність і збалансованість навчальних планів, перелік предметів, загальна кількість тижневих годин залишались майже незмінними упродовж десятка років, оригінальна система початкової освіти, що забезпечувала належний стартовий рівень навчання учнів у старших класах гімназій, варіативність і творчий характер навчальних завдань, що в першу чергу стимулювали творчі здібності

учнів, високий рівень професійної підготовки вчителів гімназій, серед яких були автори підручників, відомі вчені, відкритість світового інформаційного простору – значна кількість педагогічних періодичних видань забезпечувала обмін передовим досвідом, сприяла високому рівню науково-методичного оснащення навчального процесу [2, 25-27].

Зміст історії як навчальної суспільствознавчої дисципліни у школах Галичини допомагав реалізувати націотворчу настанову, давав можливість інтегрувати її з метою навчання, виховання та розвитку особистості. Методика навчання історії в українських школах Галичини спиралася на такі засади «нового виховання»:

- навчання є лише засобом виховання, самовиховання та розвитку дитини;

- знання про власну історію, географію, літературу, мистецтво тощо є основою навчання і виховання української дитини;

- українська шкільна політика – це «компроміс поміж польською державністю й українськими природними національними стремліннями».

Проблема історичної освіти у «новому вихованні» в обстежуваній період вимагала поєднання шляху від особистісного життєвого досвіду дитини, її найближчого оточення до його узагальнення з людським досвідом в історії, від предметно-чуттєвого пізнання до понятійно-раціонального.

Історико-культурні обставини в Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст. створювали несприятливі умови для повноцінного розвитку національної освіти, саме тому актуальною у діяльності української школи в Галичині обстежуваного періоду була ідея національного виховання, а рідна мова, історія – найважливішим його засобом.

У цей період головною стає вимога націоналізації шкільництва, суть якої полягає у тому, щоб пристосувати школу до потреб української суспільності, її життя, завдань і обставин.

Здійснення денациональної політики української школи у другій половині обстежуваного періоду проходило шляхом запровадження «закону Грабського» та інших адміністративних розпоряджень, які обмежували розвиток українського шкільництва; поширення «утраквістичних» шкіл і закриття українських.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Проблеми історичної освіти у «новому вихованні» у другій половині XIX – першій третині XX ст. були пов'язані із подоланням недоліків традиційної «старої» школи, утвердженням ідей дитиноцентризму, пріоритету виховання над навчанням.

Ідея реформування освіти для галицько-українських педагогів мала не лише педагогічний зміст, а й культурно-політичний, була пов'язана з

проблемами статусу української мови, збереження народних звичаїв та обрядів, релігії.

Навчання історії в українській школі було погоджено із державними вимогами щодо змісту, форм та методичного забезпечення. У 30-х роках ХХ ст. набуває завершення розробка змістового циклу українознавства, до якого входить історія і метою якого було формування національної свідомості учнів, збереження ознак національної ідентичності у складних умовах іноетнічного оточення.

Досвід навчання і виховання молоді, набутий галицькою українською школою в обстежуваний період, був перенесений у 20 – 40-х роках ХХ ст. на терени української Західної діаспори.

Навчання історії, суспільствознавчих дисциплін та пошук форм і ефективних методик цього процесу у другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. були визначені теоретико-методологічними засадами різних напрямів світової реформаторської педагогіки, зокрема: педагогіки культури (В. Дільтей), педагогіки дії (В. А. Лай, О. Декролі), у теорії громадянського виховання і трудової школи (Г. Кершенштайнер), прагматичної педагогіки (Дж. Дьюї) та функціональної педагогіки (Е. Клапаред), як одних із найважливіших проблем у процесі формування гармонійно і всебічно розвиненої особистості, громадянина і творця культури. Методика навчання історії в українських школах Галичини спиралася на такі засади «нового виховання»: навчання є лише засобом виховання, самовиховання та розвитку дитини; знання про власну історію, географію, літературу, мистецтво, рідну мову тощо є основою навчання і виховання української дитини; українська шкільна політика – це «компроміс між польською державністю й українськими природними національними стремліннями».

Проблема історичної освіти у «новому вихованні» у обстежуваний період вимагала поєднання шляху від особистого життєвого досвіду дитини, її найближчого оточення до його узагальнення з людським досвідом в історії, від предметно-чуттєвого пізнання до понятійно-раціонального.

1. Біленький Я. Українські приватні школи в Галичині / Я.Біленький. – Львів: Українське педагогічне товариство, 1922. – 16 с.

2. Вихрущ А. Закономірності організації навчального процесу в гімназіях Галичини / А.Вихрущ // Освітнянин. – 1998. – № 7. – С.25 – 27.

3. Дічек Н. Дальтон-план / Н.Дічек // Енциклопедія освіти [Акад. пед. наук України. Гол. ред. В.Г.Кремель]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

4. Жарський Е. Історія виховання / Е.Жарський // Мандрівець. – № 2 (3). – 1994. – С. 2 – 47.

5. Жарський Е. Мета й ідеал виховання / Е.Жарський // Рідна школа. – Нью-Йорк, 1975. – Ч. 2 (51). – С. 7–9.

6. І.М.Ю. Нові наукові програми в народних школах / І.М.Ю. // Шлях виховання й навчання. – 1933. – Ч.4. – С.133–137.

7. Кізін І. Науково-просвітницька діяльність та педагогічні ідеї Едварда Жарського: монографія / І.Кізін. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – 160 с.

8. Кузьмів Я. Напрямі національного виховання / Я.Кузьмів // Перший український педагогічний конгрес. 1935. – Львів: Рідна школа, 1938. – 252 с., 191–194; 233–234.

9. Курляк І.Є. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918): монографія / І.Є.Курляк. – Львів: Б.В., 1997. – 222 с.

10. Надпрутянський М. Проект єдиної школи в Україні / М.Надпрутянський // Шлях виховання й навчання. – Кн.1, 1938. – Січень – лютий – березень. – С. 1–6.

11. Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності // Шлях навчання й виховання. – 1934. – кн.1. – С.7–73.

The article observes the interconnection of teaching and educating during studying history in Ukrainian institutions of Galicia in the period from the mid-nineteenth century – to the first third of the twentieth century. The content, methods and forms of studying in the history of Ukrainian schools and normal schools.

Key words: ways, development, method, methodology, teaching, content, history, forms, means, gymnasium, Ukrainian, Galicia.

УДК 821. 161. 23

Ігор Шистеров (Брно, Чехія)

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПРИСЛІВНИКА ЯК НЕЗМІННОЇ ЧАСТИНИ МОВИ

У статті розглянута методика вивчення прислівника у середній школі. Відведено увагу проблематиці засвоєння матеріалу, як теоретичного, так і практичного, при цьому враховувались можливі помилки та недоліки. Дослідження доповнено конкретними вправами, які, на нашу думку, сприятимуть розв'язанню цього питання.

Ключові слова: прислівник, завдання для учнів, семантичні зв'язки, методика.

Постановка проблеми. Розглядаючи проблематику методики вивчення повнозначних частин мови і морфології як такої у середніх школах, потрібно зауважити, що цій тематиці відведено багато уваги та зусиль, адже питання покращення рівня середньої освіти завжди акту-

альне. Основний курс морфології, з яким учні набувають і поглиблюють свої знання про граматичну сутність слова як мовної одиниці, дериваційні та флексійні процеси рідної мови, являють собою важливу ланку, що з'єднує знання, набуті минулими роками навчання з початковими і подальшими фазами вивчення синтаксису, який невід'ємно пов'язаний із морфологією в усіх своїх розділах. Завдяки вивченню частин мови учнями засвоюються також правила пунктуації та орфографія, загалом виробляється тенденція до розширення словникового запасу, поліпшення зв'язного мовлення та засвоєння норм літературної мови. Серед завдань морфології найважливішими є: а) уміти розпізнавати частини мови в реченні; б) розуміти та вміти використовувати можливості словотворчих та словозмінних процесів; в) вказувати на ознаки частин мови та їхню роль у реченні. Навчившись аналізувати та виділяти конкретні частини мови в тексті, комунікативна здатність учнів покращиться завдяки розрізненню стилістичних функцій слів у реченні.

Об'єктом нашої уваги у цій статті є незмінна частина мови – прислівник, його способи функціонування у реченні та проблеми, пов'язані із засвоєнням цієї частини мови.

Щоб класифікувати частини мови, школярам потрібно враховувати їхні ознаки, категорії та функції. Зробити це не завжди легко, адже залежно від контексту та ролі слова в реченні одна й та ж одиниця може належати до різних частин мови, наприклад: розрізнення омонімів в морфологічному аспекті залежно від синтаксичної ролі слова: *купляйте лише вітчизняне мило*; *де мило (що?)* – іменник; *твій подарунок виглядає дуже мило*; *де мило (як?)* – прислівник; *дитинча повільно мило руки*; *де мило (що робило?)* – дієслово.

Аналіз літератури свідчить, що дослідники звертають увагу на різноманітність прислівникової семантики, котра зумовлює їхній поділ на групи та розряди. Схема розподілу прислівників за групами не в усіх мовознавців є константною і може відрізнитися. Віднесення прислівника до конкретного розряду буває досить умовним. Важливу роль при таких розподілах відіграє синтаксична конструкція речення та завдання того чи того слова в ньому.

Немає необхідності доводити, що українська мова багата синонімами. Стосується це, звичайно, і прислівників, багато з яких, окрім цього, мають декілька способів написання, наприклад: *(з)відки*, *(з)відсіля*, *(з)відсіль*, *звідцілья*, *звідціль*.

Необхідно зазначити, що практичні заняття учнів спрямовані на розв'язання вправ пов'язаних із синонімією прислівників і розрізнення прислівникових розрядів за значенням, сприяють засвоєнню нових слів

і розширенню словникового запасу школярів. Також це несе позитивний відгук у подальшому вивченні синтаксису, де здобуті знання допоможуть чіткіше уявляти роль прислівників у реченні. Саме тому ми приділимо увагу цим моментам морфологічної підготовки учнів середніх шкіл, адже багатозначність прислівників української мови дає можливість створювати цікаві та корисні завдання.

Розглядаючи **прислівники місця**, можемо їх умовно поділити за значенням локалізації у просторі: початкового моменту дії, поточного моменту дії та кінцевого моменту дії.

Учням запропонований список із 30-50 прислівників місця з різними значеннями. Наступне завдання вимагає підібрати та доповнити потрібні прислівники та пояснити, яке значення несе вибраний ними прислівник у кожному реченні:

Завдання. Підібрати по три прислівники місця до кожного речення, причому в кожному наступному реченні мають бути задіяні прислівники з іншими просторовими значеннями. До кожного прислівника, якщо це можливо, знайти синонім або інший варіант написання:

речення	прислівник	синонім
значення початкового моменту дії (звідки?) Катерина, яку ви бачили вчора, прийшла ...	<i>казна-звідки</i>	<i>хтозна-відки</i>
	<i>здаля</i>	<i>здалека</i>
значення кінцевого моменту дії (куди?) Катерина, яку ви бачили вчора, прийшла ...	<i>усередину</i>	<i>всередину</i>
	<i>бозна-куди</i>	<i>казна-куди</i>
	<i>додому</i>	-
значення локалізації у просторі (де?) Катерина, яку ви бачили вчора, знаходиться ...	<i>спереду</i>	<i>напереді</i>
	<i>узаперті</i>	<i>взаперті</i>
	<i>насподі</i>	<i>внизу</i>
значення поточного моменту дії (у якому напрямку?) Катерина, яку ви бачили вчора, йшла ...	<i>дорогою</i>	<i>шляхом</i>
	<i>вдовж</i>	<i>упродовж</i>
	<i>впоперек</i>	<i>поперек</i>

Завдання. Доповнити два речення однаковим прислівником місця (потрібно, щоб прислівник одночасно міг виражати різні просторові значення). Пояснити вибір:

питання	речення	прислівник	речення
<i>звідки?</i>	Машина виїхала	<i>зліва</i>	і почала стрімко набирати швидкість
<i>де?</i>	Машина запаркована	<i>зліва</i>	від тої сірої буди

Вправи такого типу допоможуть учням краще зрозуміти місце та завдання прислівників місця у реченні, а також сприятимуть засвоєнню

нових слів. Крім цього, друге завдання спонукатиме учня до логічного мислення.

Подібні за структурою та завданням вправи можна створювати і з прислівників якісно-означальних, бо за семантичною ознакою вони можуть мати різні значення, наприклад якісні та способу дії: *Василь з останньої парти поводитьься чемно* (спосіб дії), *тамта висока дівчина виглядає занадто чемно* (якість).

Торкаючись питань адвербіалізації, розширення лексики учнів і просторового мислення, корисними будуть також вправи на заміну одних конструкцій речення іншими:

Завдання. Замінити словосполучення прислівником (або іменником з ознакою прислівника):

словосполучення	відповідь
<i>По дорозі</i>	<i>дорогою</i>
<i>На лівій частині</i>	<i>зліва/ліворуч</i>
<i>У глибину</i>	<i>углиб/вглиб</i>
<i>Невідомо звідки</i>	<i>казна-звідки/бозна-звідки/хтозна-звідки</i>

Прислівники часу можна розділити за такими значеннями: момент пов'язаний з дією чи станом (*коли?*), тривалість дії чи стану (*як довго?*), початкова мить дії (*відколи?*), кінцева мить дії (*доки?*). Загалом зі всіма розрядами прислівників можна створювати вправи подібні до вищезазначених, наприклад:

Завдання. Підібрати по три прислівники часу до кожного речення, причому в кожному наступному реченні мають бути задіяні прислівники з іншими часовими значеннями. До кожного прислівника, якщо це можливо, знайти синонім або інший варіант написання:

речення	прислівник	синонім
значення моменту пов'язаного з дією чи станом (<i>коли?</i>) Нові газети розноситимуть...	<i>згодом</i>	<i>потім</i>
	<i>навесні</i>	<i>весною</i>
значення тривалості дії чи стану (<i>як довго?</i>) Багато людей гадають, що сонце світитиме...	<i>віковічно</i>	<i>нетлінно</i>
	<i>постійно</i>	<i>тривало</i>
значення початкової миті дії (<i>відколи?</i>) Відколи/Коли почав горіти вогонь? ...	<i>відвіку</i>	<i>справіку</i>
	<i>щойно</i>	<i>тільки-но</i>
значення кінцевої миті дії (<i>доки?</i>) Доки/До коли триватиме матч? ...	<i>досі</i>	<i>допоки</i>
	<i>довіку</i>	<i>доостанку</i>
	<i>допізна</i>	<i>дотемна</i>

Завдання. а) доповнити пропущене слово у реченні прислівником часу, одним з кожної групи часових значень; б) знайти у кожній групі значень прислівник, який би не був правильно вжитим у цьому реченні. в) перебудувати речення, при потребі з додатковими елементами, таким способом, щоб прислівники попереднього завдання «б») були граматично правильно вжиті у ньому (про групи значень було зауважено вище).

1. ... він мені набридає.

а) годинами (як довго?); вночі (коли?); відтепер (відколи?); допізна (доки?).

б) протягом (як довго?); торік (коли?); тільки-но (відколи?); донедавна (доки?).

в) протягом дня він мені набридає; торік він мені набридав; тільки-но він почав мені набридати; донедавна він мені набридав.

Прислівники причини і мети так само мають підґрунтя для створення вправ, що допоможуть засвоїти структуру речення та роль прислівника у ньому. За допомогою запропонованих вправ, учневі буде простіше установити границі між цими двома розрядами прислівників, яких у сучасній українській мові не так багато.

Завдання. Перефразувати речення, використовуючи, де потрібно, прислівники причини та прислівники мети. Пояснити вибір:

речення	перефразоване речення з прислівником
Сусід побив тобі тарілки, тому що був дуже злий	Сусід побив тобі тарілки зозла
Вона його штовхнула, тому що поспішала	Вона його штовхнула спохвату
Грім вдарив, коли цього ніхто не очікував	Грім вдарив знічев'я
Хлопчик стукав м'ячем по стіні, щоб розізлити сусідів	Хлопчик злив сусідів навмисно , стукаючи м'ячем по стіні
Марічка розмалювала Петрові зошит, щоб пожартувати	Марічка розмалювала Петрові зошит жартома
Кіт тікав уночі, щоб це утаїти	Кіт тікав уночі тайкома

Ця вправа може бути запропонована також і у інверсальному вигляді, тобто речення з прислівниками потрібно переробити на описові безприслівникові речення, як у першому стовбці. Це пробуджуватиме описові здібності школярів.

Як особливу цікаву групу, слід виділити **предикативні прислівники**. Традиційно вони можуть виражати: стан природи, емоційний або душевний стан людини, потребу та відсутність когось або чогось, тому ми можемо віднести їх до чотирьох груп значень.

Для кращого розрізнення семантичних відтінків у реченні з такого типу прислівниками слугуватиме таке завдання:

Завдання. Скласти речення з кожним запропонованим прислівником, розрізняючи групи значень та розряди прислівників.

речення	прислівник	
Зимом у тебе в квартирі надзвичайно <i>затишно</i>	затишно	(емоційний стан людини)
Після бурі у лісі завжди <i>затишно</i>	затишно	(стан природи)
Після спекотного літа, зимою буде <i>холодно</i>	холодно	(стан природи)
Після довгої розлуки дівчина дивилась на хлопця дуже <i>холодно</i>	холодно	(спосіб дії)
А мені досі <i>холодно</i> на серці, нікому не потрібен я	холодно	(емоційний стан людини)
Йому в цю добу дуже <i>скорботно</i> , не ходи до нього із запитаннями	скорботно	(емоційний стан людини)
Інтерв'ю вийшло вдалим, хоч Сашко і говорив увесь час трохи <i>скорботно</i>	скорботно	(спосіб дії)
<i>Скорботно</i> , що наші знов програли у футбол	скорботно	(модальне значення)

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Підсумовуючи, слід зазначити, що більш поглиблене вивчення прислівника, його завдань і можливостей у реченні сприяє кращому розумінню семантичної багатогранності української мови, спрямовує учнів до дослідження синтаксичних взаємовідносин між словами та розширює словниковий запас.

1. Луценко В.І. Методика вивчення повнозначних частин мови на функціонально-стилістичних засадах в основній школі. – автореф. дис.: 13.00.02 / Валентина Іванівна Луценко. – Херсон : Б.в., 2009.

2. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – С. 400.

3. Пентилюк М. І., Окунович Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навчальний посібник. – К. : Ленвіт, 2006. – С. 134.

This article discussed the methodology of teaching of adverbs at secondary/high school level. Attention was paid to the issue of adoption of the material, both theoretical and practical, whilst possible errors and imperfections were taken into account. The research was complemented by particular tasks which, in our opinion, assist in the solution of the issue in question.

Keywords: *adverbs, exercises for students, semantic communication, methodology*

Наші автори

Гірняк Світлана Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Демко Ярослава Йосипівна, методист міського методичного кабінету відділу освіти Бориславської міської ради

Зимомря Микола Іванович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Зиммельдінова Алла Сергіївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Ковцуняк Мар'яна Миколаївна, викладач кафедри практики англійської мови

Котович Віра Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Кравченко-Дзондза Олена Енеївна, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Кузнєцова Кристина, аспірант Інституту славістики філософського факультету Університету імені Масарика в Брно

Лужецька Леся Богданівна, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Луців Світлана Ігорівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Мацьків Петро Васильович, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Озар Анна Осипівна, кандидат філологічних наук, старший лаборант кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Охріменко Леся Теодозівна, викладач, заступник директора з навчально-виробничої роботи КЗЛОР «Самбірський педагогічний коледж імені Івана Филіпчука»

Патен Ірина Михайлівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовної та міжкультурної комунікації

Савишак Тарас Михайлович, здобувач Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Скалич Любов Йосипівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Скварок Оксана Андріївна, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Федурко Марія Юліанівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Федурко Оксана Миронівна, старший викладач кафедри порівняльної педагогіки та методики викладання іноземних мов

Філь Галина Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Шистеров Ігор, аспірант Інституту славістики філософського факультету Університету імені Масарика в Брно

Штибель Юлія Петрівна, аспірант кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Яворська Лілія Ігорівна, старший лаборант кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Яцків Роксолана Богданівна, викладач Дрогобицького механіко-технологічного коледжу

Здано до набору 01.03.2015 р. Підписано до друку 20.03.2015 р.

Гарнітура Times. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 10,0. Зам. № 457

Наклад 100 примірників

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПОСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна

тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.

E-mail: posvitdruk@gmail.com